

# KERESZTÉNY MAGVETŐ

Z UNITÁRIUS IRODALMI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

SZERKESZTI:  
VÁRI ALBERT

## TARTALOM:

	Lap
Egyházszervezeti reformmozgalmak . . . . .	145
Vári Albert: Kapcsolatok az erdélyi unitáriusok és a hollandiai remonstránsok között . . . . .	167
Dr. Boros György: Szertartások és vallási szokások az unitárius egyházban . . . . .	184
Dr. Iván László: Régi igazságok új köntösben . . . . .	196
<b>Irodalom</b> . . . . .	212
<b>Különírték</b> . . . . .	219



IV. ÉVF.

1932. JULIUS—OKTÓBER

4—5. FÜZET.

AFIC-RECORD" KÖNYVNYOMDA CLUJ—KOLOZSVÁR, STRADA UNIVERSITĂȚII 8. — TELEFON

# KERESZTÉNY MAGVETŐ

megjelenik minden két hónapban egyszer, legkevesebb  
3 iv tartalommal.

## FŐMUNKATÁRSÁK :

BENCZÉDI PÁL, KAUNTNÉ ENGEL ELLA, KELEMEN  
LAJOS, KERESZTESI DÉNES, KOVÁCS LAJOS,  
LÖFI ÖDÖN, PÉTER LAJOS ÉS  
DR. VARGA BÉLA.

A KERESZTÉNY MAGVETŐ a szabadelvű kereszténység szolgálatában áll. Célja: a tiszta keresztény theizmus magasztos eszméit a jelen kor különböző gondolatáramlatai közt fenntartani s emellett szolgálni azoknak az érdekeknek is, melyek az egyház s különösen az unitárius és más szabadelvű egyházak életére történelmi vagy gyakorlati szempontból vonatkoznak.

Évgre közöl hittani, bölcséleti és történelmi tanulmányokat, értekezéseket, szépirodalmi munkákat s másnemű dolgozatokat s azonkívül az oktatás- és nevelésügynek is tért szentel; az egyházi és oktatásügyi nevezetesebb mozgalmakat figyelemmel kíséri.

---

A lap szellemi részét illető minden közlemény Vári Albert tanár címére küldendő. (Cluj-Kolozsvár, Unitárius Kollégium.)

---

Előfizetési ára egész évre Romániában 200 lej. Magyarországon 10 P. Pártoló-díj egész évre: 300 lej, mely összeg Hadházy Sándor egyházi pénztárnok, az U. I. T. pénztárnoka címére küldendő (Cluj—Kolozsvár, Unitárius Kollégium). Alapítónak, akik 3000 lejt fizetnek, díjmentesen küldjük a folyóiratot.

## **Egyházszerkezeti reformmozgalmak.**

Folyóiratunk csak kivételesen foglalkozik aktuális egyházpolitikai kérdésekkel. Magukat a mozgalmakat elvi magaslatról szemléli, s legfennebb tényekről emlékezik meg.

Azonban ez idő szerint előtérbe nyomult egyházszerkezeti reformmozgalmak oly elvi jelentőségű kérdést érintenek, hogy a közvélemény tájékoztatása céljából is szükségesnek találtuk e kérdésnek úgy elvi szempontból való megvilágítására, mint a gyakorlati megvalósítására is tért nyitani.

Sikerült megszerezniünk jeles egyházjogásznak, Dr. Tóth Györgynek E. K. Tanácsunkhoz benyújtott és elvi álláspontot kifejtő véleményét; valamint a Dr. Ferenczy Géza főgondnokunk elnöklete alatt kiküldött bizottság előadói jelentését; s azokat az alábbiakban közreadjuk. Végül közöljük Dr. Tóth György afiának a szönyegen fekvő kérdés megoldására vonatkozólag betejesztett konkrét javaslatait. E javaslatoknak részletes indoklását ezuttal, térhiány miatt is, mellőznünk kellett.

Magunk részéről nem kívánunk elvi álláspontot elfoglalni, de a független sajtó erejével szeretett egyházunk egyetemes érdekét akarjuk ez uttal is szolgálni.

### I.

#### **Dr. Tóth György véleményes jelentése.**

##### *Méltóságos és Főtisztelendő Egyházi Képvisező Tanács!*

Az 1099—1931 E. K. T. számú megfisztelő felhívása folytán az Osváth Árpád egyházi tanácsos afia által betejesztett szerkezeti reform-tervezetre tiszteletteljes véleményemet az alábbiakban fejtem ki:

Előre bocsátom, hogy mi civil-jogászok az egyetemen főleg a katolikus egyházból kaptunk tankönyvszerű tájékoztatást és a protestáns egyházból csupán kivonatszerű izelitő jutott. Az egyházbogászoakat a katolikus egyház külön képeztetli, ellenben, a protestáns egyházak a teológiai tanszékre kívántató egyházbogászon kívül más egyházbogász kiképzéséről nem igen gondoskodnak. Az én határozott állásfoglalásom szerint a papok hivatása az, hogy az unitárius egyházból — a protestáns egyházbogással kapcsolatban — speciálizálják magokat, hogy a civil jogászokkal egyetemben egyházunk felmerülő szükségleteit korszerűen kielégíteni képesek legyenek. Nem elég ugyanis állandóan a „korszerű reformokat” hangoztatni, hanem a reform-hajlamu egyéneknek kötelességük a korszerű reformokat elégséges, használható módon előkészíteni.

Aki az unitárius egyház alkotmányának kérdéséhez kíván hozzányulni, annak általánosságban legalább tájékozottnak kell lennie a protestáns egyházak alkotmányainak kifejlődésében és ezek keretében: az erdélyi protestáns egyházak alkotmányjogi különszerűségében. A történelmi fejlődés irányvonalát ugyanis csak revolütív módon lehet megtörni, ellenben az evolucio csak a multba kapcsolódva lehetséges.

A történelmi egyházak szerkezeti kérdéseiben a kikerülhetetlen fejlődést az egyházak felett álló államhatalmi kérdések befolyásolják ugyan, de az egyházak alkotmányának alapelveit kicserélni nem lehet. A történelmi szempontok igazolják, hogy az államformák változásai a protestáns egyházak szerkezét nem szükségsszerűleg módosítják, hanem az csak az állami hatalom célkitűzéséhez és a körülményekhez képest időről időre újabb árnyalódásokkal szövdik át.

Ezért az egyházak mindig óvakodtak az államhatalom változása esetén az egyház alkotmányát önként módosítani és mindig bevárták az államhatalom célkitűzésének a megismerését, hogy az egyház alkotmányának történelmi irányvonalát minél nagyobb mértékben megvédhessék. Az egyes egyházak célkitűzései ugyanis csak az autonom jogok minél szélesebbkörű biztosítása mellett valósíthatók meg. Ezek az elvi álláspontok nálam már az 1919/23 években kiérlelődve voltak s ezért az egyházi alkotmányos szerkezeten kívül keletkezett reform-mozgalomhoz nem

is csatlakoztam és abban csak akkor vettem részt, amikor a reform kérdése az alkotmányos keretek közé jutott.

Az 1923. évi főtanácsi jegyzőkönyv közhitelüleg őrzí azokat a gondolatokat, amelyek akkor kiérlelődtek és amelyek az egyházi főhatóság által megvalósításra vártak.

Az események kétségtelessé teszik, hogy az egyházi főhatóságnak nem volt oka a továbbmenő reformokkal sietni és „a kereszteri, udvarhelyi, felsőfehéri és háromszéki egyházkörök azon belső emberei és egyházi tanácsosai” sem adták kellő indokát annak, hogy mi kényszerítette őket az 1931. évi január 28-án való tanácskozásukra és az ő nevőkben Osváth Árpád afia által előterjesztett javaslat megtételére.

A fentiekből kitetszően nyilvánvaló, hogy én is vallom, hogy az új állam keretébe s új társadalmi áramlatba kerülve, . . . „alkalmazkodnunk, simulnunk kell az új viszonyokhoz”, azonban az 1923. évi főtanácsi jegyzőkönyvben megrögzített irányelvek mellett nem lehet azt mondani, hogy az eltelt 10 év alkalmas lett volna a továbbmenő reformok megvalósítására.

Egyházi alkotmányunk fejlődésében 1579 után 1626, 1694, 1718, 1851 és 1900-as évek azok a határkövek, amelyek kifejezetten fordulópontokat jelölnek meg.

E hosszú időközök azt igazolják, hogy az Osváth Árpád egyházi tanácsos afia javaslatában foglalt új követelmények kiérlelésére is még hosszú idő kívántatik. (L. 1925 évi ftjkv. 23 pontját).

Álláspontom helytállósága szempontjából a *Disciplina Ecclesiastica* jogtörténeti anyagán kívül ezuttal az erdélyi protestáns egyházak alkotmányának alaptételére: *a zsinatpresbiteri* elvre utalok.

Az egyházjogászok előtt jólismert tétel: a tiszta presbiteri, továbbá a *presbiterzsinati* és *zsinatpresbiteri* elvi nézőpontok különbözősége.

A reformáció kétségtelessen presbiteri elvi álláspontból nézte az egyház alkotmányának kifejlődését. A protestáns egyházjogi fejlődés a skót presbiteriánus szervezettől elkezdve egészen az erdélyi különös szervezetig oly sok árnyalódást tüntet fel, hogy azokból válogatni lehetne, ha a *történelmi fejlődés nem kényszerítene minket az erdélyi protestáns egyházakkal egyirányú út be-*

*tartására.* Mikler ujabban a protestáns egyházjogok alapjaként: a **presbiterzsinati** elvet jelöli meg, de Erdélyben a negyedfélszázéves történeti tények bizonyítják, hogy itt éppen a fordítottja: a **zsinatpresbiteri** elv nyert megvalósulást.

A konzisztoriális rendszer a zsinatpresbiteri elvvel kapcsolatban szükségszerűleg magával hozta: a supremum consistorium önkiegyesítésének gyakorlatát, mert az egyházközségi politikai és akkori társadalmi berendezkedések kizárták a presbiterzsinati rendszer kiépítését.

Az 1848 után beállott változások még 1900-ig sem érlelődtek oda, hogy az akkori szervezeti törvény a régi alapot megbonthatónak ismerte volna fel.

Az 1919/1932. évi változásokat összes hatásaikban sem ismerem oly mélyrehatóknak, hogy a zsinatpresbiteri multat félretehetnők és mostani egyházi alkotmányunk helyébe egészen újat alkossunk.

Ily revolútiós változtatásra sem a körülmények nem kényszerítenek, sem a megkívántató feltételek nem forognak fenn. Az utóbbi időben hangoztatott jelszavak — téves feltevések szüleményei. A széles unitárius közvélemény a hangoztatott jelszavak következményeivel nem lehet tisztában, viszont a jelszavak hangoztatói tévesen ítélik meg a létező állapotot és a platonikus tervek lehetőségét.

Az önkiegyesítés elve az 1923. évi törvény értelmében 50% arányban a képviselő elve javára korlátoztatott.

Még 10 éve sincs annak, hogy a vegyes rendszer hatásait figyelhetjük, de a képviselő 50%-os aránya nem szolgáltatott döntő bizonyosságot amellet, hogy a régi állapotot legalább ily arányban javította volna. Ez 50%-os értéktöbblet nem jelentkezik, tehát az előfeltételek hiánya nyilvánvaló.

A demokrácia hamis tartalma is nyilvánvaló, mert a közállapotok dekadenciája felé történik az eltolódás. A túlhajtott demokratizálás mindig és mindenütt bomlasztásra vezetett.

Ebből foly dr. Lőrinczy István afiának az a hamis szilögiz-musa is, hogy: legfőbb hatóságunk nem bírja a köz kifejezett bizalmát és így az egyház egyetem akaratának nem igazságos képviselője és kifejezője. (U. E. 1931. 4. sz.)

A mai alkotmányunk értelmében a legfőbb hatóság a köz

kifejezett bizalmának legális letéteményese. Ellenkező nézőpont nem a törvényes alapok tiszteletbentartásán nyugszik. Nem tartom helytállónak azt a tételt sem, hogy: legfőbb hatóságunk nehézkes mozgású, terjedelme egyházunk méreteit és anyagi tehetőségét túlhaladja (U. E. 1931. 4. sz.)

E tétel a Főtanácsra vonatkozik és a főtanácsi tagok létszámának csökkentésére utal.

Meglepő, hogy amíg egyfelől ostorozza a hátrózatképesség 20-ban történt megállapítását, másfelől a teherviselés arányos megoszlásában keresi a nagyobb létszám biztosítását, holott a demokratikus kiterjeszkedés nyilvánvalóan a teherviselésben való osztóztat is csökkenteni fogja.

Én úgy nézem, hogy, sokkal több gondolatot termelnek a reformhajlamu egyének, mint amennyit a jelen időben valóra váltani lehetne.

Ez az eredendő hibája az Osváth Árpád afia által benyújtott javaslatnak is. Szerinte 1900 után csak novelláris javaslatokkal történtek kísérletezések, de az általános reform iránt tettleges kezdeményezés mai napig is hiányzik.

És ennek a kijelentése után előállott egy oly szervezeti javaslattal, amelyből csak az 1—10 §-ban foglalt „Általános határozatokat” — tartja kidolgozottak, ellenben a továbbiakra nézve csak vázlatot ad.

E javaslat az elől jelzett körök érdekelt lelkészei és egyháztanácsosai nevében készülvén, nehéz oly véleményt mondani, amely az egyházi álláspontok értelmében a hozzáértés kérdését ne érintené, de viszont nincs is oly rendszeres javaslati formába öntve, amellyel érdemes volna behatóbban foglalkozni. Igaz, hogy a javaslatot előterjesztő afia azt a kijelentést tette, hogy a „részletes kidolgozásra csak akkor kerül a sor, ha az alapelveket az egyházi főtanács véglegesen megállapítja.”

A) A kifejtettek szerint nyilvánvaló, hogy a vázlat az egyházközségeknel új alapvetet nem vet fel.

A nők választására vonatkozó alapvetet már az 1923 évi Főtanács elvileg elfogadta.

A lelkész nélkül való gyülekezés tilalma a református egyházi törvényből adoptált gondolat. E kérdésben utalok a Disciplina Ecclesiastica jogtörténeti anyagára. Gyakorlatilag: ha a pap

érdekelve van, akkor miként lehet a gyűlést tovább vezetni, hisz az érdekelt pap részt nem vehet. De a javaslat ezzel a világiak paritásos gondolatát veti el, holott a világi gondnokok elnöklése vitán felüli jog.

Az egyházközségeknél a javaslat teljes hallgatással mellőzi a belmissziózás szempontjából szükségessé vált körlelkészség és missziói lelkészség kérdését. A szórványgondozás kérdése is el-mellőzhetetlen probléma.

Itt, ezen a téren kell új tervezetet teremteni, ha élni akarunk, s akkor a felső szervezetek tevékenysége is átalakul.

Ezen a ponton azonban a nehézség abban van, hogy egyházközségeink és hiveink nagyon szétszórtak s ezek adminisztrálására nincs pénzünk. Hiveink se hordozhatják a terheket, mert szegények. Az Egyház a lelkek adminisztrálása nélkül céltalan intézmény. Ezt kellene, hogy a mi reformátoraink meglássák, mert ma a többi egyházak az egyházközségi élet kifejlesztésére fektetik a főszűlyt.

Körülbelül 20 éve figyelem az egyházi életet s az a meggyőződés alakult ki bennem, hogy a helyi feladatok megoldására hivatott lelkészek és egyházi szervek ebbeli köteleességeiket nem végezték el oly buzgalommal, amily buzgalommal kritizálták a központi irányítást, holott a kritika éle mindig visszavágott a vidéki életre. A javaslatnak az egyházközségekre vonatkozó része a fenti lényeges szempontok figyelmen kívül hagyása miatt további részletes kidolgozásra nem alkalmas és így ebben az alakjában elfogadásra a főtanács elé nem terjeszthető.

B) Az egyház-körökre vonatkozó vázlat — az 1923 évi Főtanácsi jkv.-ből kitetsző elvi állásfoglalás után — új gondolatot szintén nem tartalmaz.

A javaslattevő afiának — a vidéki élet ismerete mellett — bő alkalma nyílott volna, hogy az egyházköri részt aprólékosan kidolgozza és ezáltal megmutassa, hogy miképpen kellene a felsőbb alkotmányos szervezetet is kiépíteni, azonban ehelyett e részben a gondolatok és ismeretek zürzavara kavargó.

A javaslattevő az egyházköri közigazgatási bíróság és az egyházköri fegyelmi bíróság intézményesítésére vonatkozó szempontokat figyelmen kívül hagyja, holott az elért fejlődési fokot visszafejleszteni nem kívánatos.



A szervezetek leegyszerűsítéséről, összevonásáról talán lehetne szó, de a fegyelmi bíráskodás a jövőben is a szervezeti törvény keretéből kiemelve lesz szabályozandó.

C) Az E. K. Tanács szervezete csakis a konzisztoriális rendszer szabatos ismerete mellett érthető és szabályozható. Nem elégséges e szervezetre nézve az egyéni elgondolás, hanem szükséges, hogy a szervezet a protestáns egyházalkotmányok történeti fejlődésével összhangban legyen.

Az egyházköri küldöttek már most megvannak: az esperes, vagy gondnok személyében. Ezeket a körök választják.

Én úgy nézem, hogy az E. K. Tanács jelenlegi szervezete (főtjvk. 40. p.) sokkal átgondoltabb és célirányosabb, mint a javaslat szerinti keret.

A nagyobb egyházkörből amugyis belekerül 15 választott tag közé 1—2—3 tanácsos, tehát a többségi elv megóvása biztosítva van. Ki lehet egészíteni azzal, hogy a nagy lélekszámú egyházkörökből legalább X tanácsos beválasztandó.

A konzisztoriális rendszer lényege az állandó irányítás és ügyintézés. Itt a képviselő elve nem lényegbe vágó. A szakszerűség a döntő. Erre pedig az állandó bizottságok nyújtanak biztosítékot.

A képviselő elve az egyházköri közgyűlés összetételénél és a főtanácsnál lényegbevágó.

Az E. K. Tanácsra vonatkozó vázlat a mai tényleges szervezetenél sokkal fogyatékosabb szervezetet kívánván, a javaslat a Főtanács elé terjesztésre nem érdemes.

Itt térek vissza arra az általánosan hangoztatott kifogásra, hogy legfőbb hatóságunk terjedelme egyházunk méreteit túlhaladja (U. E. 1931 H.). Ez az E. K. Tanács szervezetére vonatkoztatva, látszólag helytálló — lényegében azonban téves.

A mi történelmi kicsiny egyházunk belső tragédiája abban van, hogy nem ő határoz munkaköréről, hanem az államhatalmi intézkedések teszik szükségessé az E. K. Tanács által végzendő széleskörű teendőket. Mi nemcsak a többi protestáns egyházakkal kell, hogy a cselekvési ütemet betartsuk, hanem az állam által előírt feladatoknak is kötelesek vagyunk megfelelni, ha történelmi egyházunk fejlődésének irányvonalát tartani akarjuk.

Nem a „kifelé való reprezentáló megjelenés” és történelmi

fény kérdése a lényeges, hanem az egyházunkra törvényből folyóan hárult feladatok becsületes megoldása, elvégzése. Ezeket a törvényből folyó kötelességeket magunktól el nem háríthatjuk, hacsak a szekták primitív kulturtevékenységére lesülyedni nem akarunk.

A múltban a feladatokat az unitárius szellemű tanári kar csekély tiszteletdíj ellenében végezte. Az 1900. évi tervezet élet-hivatásos tisztviselőket állított be.

Ezen a ponton lehetne a szervezetet leegyszerűsíteni, ha akadnának ily feladatok végzésére alkalmas egyházi emberek. Ma ugyanis a feladatokat az állam által kívánt módon kell elvégezni és nem a sokat emlegetett patriarchalis egyszerűséggel.

A javaslat központi igazgatója lényegében azonos a „kon-szisztórium előadójával“, az „egyházi titkárral“ de jogköre tekintetében a püspöki és főgondnoki jogkör kisajátítója. Ez már az egyházi rendszer gondnokság alá helyezése. Ily torzszervezetre még a mai fegyelmezetlenség sem vetemedhetik.

Arról eshetnék szó, hogy az egyházi és püspöki titkár egy személyben egyesítenék és a munka megosztása szempontjából: „a tanügyi, pénzügyi és közigazgatási (jogi) bizottságok elnökei, vagy előadói egyben az E. K. Tanács előadói is lennének“, de jeleztem, hogy ez a régi rendszer csak akkor válnék ma be, ha a központban akadnának a munkák rendszeres végzésére hivatott egyének. A nobile officium kora azonban letűnt s azért a jó-akaratu indítványozók kötelesek volnának a „kivánságok“ folyamánként a „megoldás módozatait“ is megjelölni.

Az egyházi képviselőtanács szervezetében csak az élethiva-tásos állások csökkentése szolgálhat a terhek csökkentésének alapjául, de ezzel szemben az elháríthatatlan munka elvégzése mégis biztosítandó. Éppen ezért nem egyeztethető össze a köz-ponti terheket csökkenteni kívánó közóhajjal szemben a javaslat által tervbevett: központi igazgatói és a vagyontalanság dacára szervezni célzott: „főpénztárosi és pénztárosi“ és a könyvelő-ellenőr helyett tervbevett „könyvelői“ és elkülönített „számvevői“ állás. Nekem alkalmam volt a nagy munkát igénylő mai könyve-lést megismerni, azonban a mai viszonyok szerint a vagyontalan-ság nyilvánvalósága folytán az egyház vagyonának rendszeres,

szigorú kezelését és ellenőrzését lehetne egyszerűbb keretekben is megvalósítani.

Mindezek azonban csak a tényleges viszonyok figyelembe vételével és arra vállalkozó, alkalmas egyének önzetlenségével oldhatók meg, de egyénileg elgondolt szervezet papírra vetésével nem.

Minden alkotás kiváló egyének nagy munkásságának az eredménye. Az alkotásokat mindig az aktív egyének és nem a kritikusok valósítják meg.

Ha a javaslattevőkben megvolna a feltételezett képesség a javaslatban elgondolt szervezet gyakorlati megvalósítására, vagy rámutatnának a papírjavaslat gyakorlati megvalósításának lehetőségeire, akkor kívánhatnák, hogy a hivatalos szervezet ily elnagyolt vázlattal behatóan foglalkozzék, de a multat teljesen figyelmen kívül hagyó s az *elvi* álláspontokat egyáltalán nem érdeklő egyéni elgondolások nem tarthatnak igényt arra, hogy az egész egyházi szervezet a mindennapi feladatok megoldására kívánatos időt ily vázlat tárgyalásával fel cserélje.

D) A Főtanács összeállítására vonatkozó javaslat sem állja ki a gyakorlati szempontból helytálló tárgyilagos kritikát.

Az előrebocsájtottak szerint a Főtanács összeállítása és működése költségtöbbletet nem jelent — akárhány tagból áll.

A mi kicsiny egyházunkban a nagyobb létszámú protestáns egyházak szervezetét — megfelelő módosítások nélkül — megvalósítani nem lehet. Nálunk a zsinat nem lehet más tagokból, mint a Főtanács.

A zsinati unitáriusság történeti folyamatosságát azáltal lehetne biztosítani, ha a Szerkezeti Törvény 217-ik §-a akként egészítenék ki, hogy:

A negyedik évben a Főtanács is vidéken tartandó, ha nem is volna zsinati-főtanács.

A mai viszonyok szerint minden testületben a hozzáértés, a szakszerűség lépett előtérbe. Ebből a nézőpontból az egyházakban nemcsak a hitbuzgóság, hanem az egyházi feladatok megoldására való képesség is figyelembe jönnek. Az érdekképviselőt igénylő papság és tanítótság kellő számbeli képvisellete mindig biztosítva volt és biztosítva lesz.

Szerintem a ma érvényes önkiegészítés és választás egybe-

kapcsolása, a mi viszonyaink szerint, szerencsés megoldásnak tekinthető — ha helyesen alkalmazzák.

A javaslattal szemben a 39—1923 jkvi pont alatti törvényben oly irányu módosítás volna eszközzendő, hogy :

az egyházkörök választása elejtenék (b pont) és az anya-, társ-, kör- és missziói egyházközségek választásának 1—1 főtanácsi tagot.

A közvetlen választás rendszere mellett fenntartatnék az önkiegészítés elve és ugyanannyi főtanácsi tag lehetne választható, ahány a községek által választott főtanácsi tagok száma.

A törvény gondoskodott arról, hogy az egyes főtanácsi tagok buzgósága gyakoroltassék, mert a három éven keresztül való igazolatlan elmaradás az önkéntes lemondással azonos.

Ezt most már szigoruan végre kell hajtani. Ez megoldandó azzal, hogy aki 6 éven át egyáltalán nem jelent meg, az örökös tagságról lemondottnak tekintendő és az egyházközségek által választott ily tag újból nem választható.

Az én nézőpontom szerint ily módon a korszerű és hivatása magaslatán álló Főtanács összeállítását és helyes működését jobban lehet biztosítani, mint a vázlat-javaslat szerinti elgondolással.

Az önhittség legnagyobb foka az, ha bárki arra való képesség nélkül magát a tömegirányításra képesnek hiszi. Az ily jóindulatu tömegmozgatók minden szervezetben nagyobb kárt okoznak, mint amennyi sikert elérhetnek.

A kérdéses javaslattal szemben tisztelettel előterjesztem a következőt :

a) az E. K. Tanács az 1923 évi főtanácsi jkv. 23. pontjának megfelelően a Szerkezeti Törvény revíziójára küldjön ki egy bizottságot, amelyik a „gyakorlatban is érvényesíthető eszméket és indítványokat" a később felmerült kívánásokkal együtt a ma érvényes törvény szövegébe dolgozza be és

b) a romániai törvények szövegének figyelembevételével foglalja szerves egységbe.

Az ekként átdolgozott szerkezeti törvényt — a körök szokásos meghallgatása után — terjessze jóváhagyás és elfogadás céljából a Zsinati-Főtanács elé.

c) Az ily irányban sürgősen megteendő intézkedésnek a

Főtanácson leendő bejelentése mellett javasolja a Főtanácsnak, hogy Osváth Árpád egyházi tanácsos a fial tárgyalásra és szerves törvénybe foglalásra alkalmatlan indítványa vettessék el.

A Méltóságos és Főtisztelendő Egyházi Képvisező Tanácsnak készségea és hü szolgálja

Háromszék-m.

Előpatak, 1932 VII. 16.

*Dr. Tóth György s. k.,*  
a kuria bírāja.

## II.

### **A kiküldött bizottság előadói jelentése.**

#### *Méltóságos és Főtiszt. E. K. Tanács!*

Egyházszerkezeti törvényünk módosítása kérdésében a kereszturi egyházkör részéről kezdeményezett és a Székelyudvarhelyen 1932 május 3-án tartott értekezlet szorgalmazása alapján 816/932 E. K. T. sz. alatt kiküldött bizottság beterjeszti az alábbi

### **J E L E N T É S É T.**

#### **1. Ténymegállapítások.**

E. K. Tanácsunk a Szerkezeti törvénynek államjogi helyzetünknek és a felmerült jogosult kívánalmaknak megfelelő módosítását állandóan napirenden tartja, — s e módosítás végrehajása az anyag nagyságán és az alapos munkához szükséges időn kívül; — főleg azon indokból késik:

mert a kultuszok általános szabályozására vonatkozó állam-törvény 51. § ban jelzett „végrehajtási utasítás" máig nem jelent meg. Már pedig ennek rendelkezései további részletmódosításokat igényelhetnek, — s ilyenek egy hosszabb időre, évtizedekre nyuló hatályu törvéynél hátrányosak, s lehetőleg kerülendők,

s bizottságunk a várakozást annál helytállóbbnak találja, mert a jelzett végrehajtási utasítás bevárása nélküli módosítás szükségét fennforogni nem látja, s így az alább kifejtendők szerint sürgősség, s pláne halaszthatatlanság nem jelentkezik.

Jelenlegi hatályos Szerkezeti törvényeinket egyházi főhatóságunk az 1899—1904. években rendszeresítette s foglalta egybe;

s az teljesen áttekinthető alakban forrás megjelölésekkel és értekezésekkel Dr. Tóth György afia által az Unitárius egyház szervezete című értékes műben az 1921. évben lett hívőink közkincsévé közrebocsátva; s teljesít ma is hivatásának megfelelő érdemes szolgálatot.

E törvények lényeges módosítása az 1923. évi Főtanács 39—40. pontjai alatt történt, midőn Egyházi Főtanácsunk tagjai felerészének választása helyzetetett képviseleti alapra, s E. K. Tanácsba az egyházkörök képviselite bevezettetett; s az 1926. évi 31. és 1929. évi 43. jkv. pontok tartalmaznak jórészt értelmező végrahajtási rendelkezéseket. Megállapithatjuk ezek alapján, hogy az 1904. évi törvény alapján egyházunk ügyei évtizedeken át, egész az 1930. évig zavartalanul intéztettek.

Az 1930. évben, a két főiskolánk egyikének kényszerű ideiglenes megszüntetése kérdésében megejtett főtanácsi szavazás a székelykereszturi egyházkör tagjaiban azon eléggé nem indokolható téves feltevést keltette, hogy kisebbségben maradásukat az okozta, hogy szervezeti törvényünk csak felében, s nem teljes egészében nyugszik a képviseleti alapon. E feltevés következménye lett az Unitárius Egyház című lapunknak Dr. Lőrinczi István afia által bevezetett, Dr. Elekes Domokos afia által halaszthatatlanul és feltétlenül teljesítendőnek hirdetett törvénymódosítás iránti követelménye, végül is ugyanezen lap 1931. évi május-juniusi számában közzététetett Osváth Árpád afiának egészen felületes, s mint alább kimutatjuk, érdemleges tárgyalás alapját se képezhető, szerv. törv. módosítása iránti javaslata.

Ezt módosításokkal a székelykereszturi egyházkör magáévá tette, E. K. Tanácsunkhoz felterjesztette, s annak egyházi törvényhozásunk elő terjesztését oly elszántan szorgalmazta, hogy bizottságunk kiküldése halaszthatatlannak bizonyult.

## **2. A székelykereszturi egyházkör által beterjesztett reformjavaslat.**

Az annak szerzője által az „Unitárius Egyházban” közzétett bevezető a következőket mondja:

„a tervezetnek csak első (általános) része van *teljesen kidolgozva*, s a továbbiakban csak *vázlatot* nyujtottunk, melyben az alapelveket fektettük le. Ezeknek részletes kidolgozására csak akkor kerülhet sor, ha az alapelveket az egyházi főtanács végleg-

gesen megállapítja, vagyis nem egy alapos tanulmány alapján körültekintő mérlegeléssel készített reformjavaslat, hanem az általános részeiben „teljesen kidolgozott”-nak mondott és a részletekben „vázlat”-nak nevezett javaslat.

Ha a teljesen kidolgozottnak mondott 1—10. §-t vizsgálat alá vesszük, sajnálattal kell megállapítanunk, hogy az bizony kidolgozottnak, s még kevésbé, teljesen kidolgozottnak nem minősíthető.

Már annak címe területi és faji jellegű korlátozásokat emel, minek emelésére ma senki nem kötelez és semmi fel nem jogosít. Határozottan megfelelőbb egyházunk ma használatos címe.

Az 1. §. a mai hatályos szerkezeti törvényünk 1. §-ának nem szerencsés átszövegezése. Ennek hibáit itt nem részletezzük.

A 2. 3. §. a mai törvényünk 2. §-ának két szakaszra szétbontása, mit szükségesnek és sikerültnek nem nevezhetünk. E szétbontás a régebbi ref. törvények mintául vételével történt.

A 4. §. az állami kultusz-törvény által az egyházaknak biztosított végrehajtási segédleti jognak az általános határozatok közé sorolása. Nyujtott és elismert jogról lévén szó, annak kivételes hangsúlyozását sem szükségesnek sem indokoltnak nem találjuk.

Az 5. §. a ref. egyház alkotmányáról szóló I. törvény 5. §. érdemi részének szóról-szóra való átvétele. Magunk részéről a taxatív felsorolását sehogy nem helyeselhetjük.

A 6—10. §. részben felesleges rendelkezéseket tartalmaznak, részben oly rendelkezéseket óhajtanak az általános részben sűrüsíteni, melyek az illető egyházi szervek részletes szervezeténél helytállóbban voltak kidomborítva és szövegezve, részben az állami kultusz-törvényt ismétlik.

Ezek alapján bizottságunk az általános részt sem kidolgozottnak, annál kevésbé teljesen kidolgozottnak és helyesen összehordottnak, tulzott jóakarattal sem minősítheti.

A *vázlat*-nak nevezett rész a szerkezeti törvényünknek több-kevesebb szerencsével való ismertetése, mely reformjavaslatnak nem nevezhető. Kerestük benne azokat az *alapelveket*, melyeket szerző lefektettnak mond, azonban a legszorgosabb kutatás dacára csak egyetlen elvi jelentőségű kérdést tudtunk kiáramozni és pedig azt, hogy

a javaslat úgy törvényhozó Főtanácsunkat, mint a törvényt

alkalmazó és végrehajtó E. K. Tanácsunkat egészben és mereven a képviseleti rendszerre óhajtja átformálni.

E kérdéssel alább érdemlegesen foglalkozunk jelentésünkben, itt általánosságban kifejezést annak adunk, hogy a betervezett reformjavaslat annyira kezdetleges összeírás, hogy bizottságunk azt még tárgyalási alapul vételre sem találja alkalmasnak.

### **3. Alkotmányunk és benne a képviseleti rendszer érvényesítése.**

A képviseleti rendszer alkalmazásainak egyházunk életében történelmi multja van, foglalkoznunk kell ezzel, hogy úgy történelmét és lényegét, mint alkotmányunk mezején való továbbterjesztésének szükségét, vagy halasztandó voltát megállapítani lehessen.

Egyházunk kezdeti alkotmánya Kossuthány Ignác „Egyház-jog” című műve szerint egy különleges alakulat, — mondja :

„az egyházi hatalom alanya ; a hívők ; de ez az alany sajátos módon jött létre, mert a hívők nem egyenként, sem közösségi szervezetükben, hanem mint Főtanács válnak az egyházi hatalom alanyává. Ezen Főtanács a maga eredetét nem veszi a hívők hatalomátruházó ténykedéséből (képviselet), hanem közvetlenül az alkotmányból, melynek értelmében a Főtanács :

egy önmagát alkotó és kiegészítő testület, mely önmaga választ saját kebeléből egy 5 tagból álló kijelölő bizottságot, az jelöli ki legalább egyharmaddal nagyobb számban a megválasztandókat, melyet azután ugyancsak a Főtanács kellő számban titkos szavazattal megválaszt.”

Ezt kiegészíti és alátámasztja Mikó Lőrinc jogtanárunk azon megállapítása, hogy

„egyházi Fő- és képviseleti tanácsunk szerkezete nem valamely szemlélődő agyvelőből született, úgynevezett oktrojált alkotmány, hanem azt az unitárius közönséghez tartozó népesség szellemében, szükségeihez és kívánalmaihoz képest az idők tapasztalása által az egyes esetekből okult gyakorlati ész alkotta össze úgy, amint az jelenleg fennáll. (Lásd az erdélyi unitárius vallás-közönség igazgatási rendszere. 26 §.)

Ezekből kétségtelen, hogy alkotmányunk nem más egyházi alkotmányok másolata vagy utánzata, hanem egyéni, önálló, ön-



tudatos alakítás, s így annak minden módosítása is önállóan és öntudatosan mérlegelendő.

Kétségtelen az is, hogy az a szervezet, mely önmagát alkotja meg és egészíti ki a legarisztokratikusabb uralmat gyakorolhatja, saját tetszésétől függ úgy tagjainak számát növelni, mint apasztani; mint tagjai sorába csupán azokat választani be, kiknek gondolkozása, törekvése, sőt eszközei is a szervezetével azonosabb,

s így mindenkori Főtanácsunk mindenkori tagjainak szabadelvűségét és önzetlenségét dicséri az a történelmi tény, hogy évszázadokon át sohasem törekedtek a tagok számát leszállítani és a szerkezeti törvény által kínált oligarchikus hatalom kezelést létesíteni;

ellenkezőleg mindenkoron a tárgyilagosságot, önzetlenséget, fejlődés és javítás áldozatkész munkáját otthonosította meg. Alkotmányunk e szelleme majdnem 4 évszázadon át szabadon fejlődött, értékesen működött; s számunkra a *mát* biztosította.

Minden egyházszerkezet (alkotmány) hivatása az, hogy a hívőknek a lelki igényeiknek megfelelő elhelyezkedést nyújtson; azok abban otthont találjanak. Mint minden otthon, úgy az alkotmány is alá van vetve a fejlődés és avulás törvényeinek. Az avult részek a mindenkori szükséglet mérvének megfelelőleg ujjakkal pótolandók, vagyis fejlesztve ujjtandók. Egyházalkotmányunk is fejleszthető és tökéletesíthető és e tökéletesítés elől bölcs elődeink soha el nem zárkóztak, hanem a történelmi múlt és a napi szükséglet határainak szorgos és gondos mérlegelésével ujjítottak. Soha nem ugrásszerűen, hanem egyenletes haladó lépésekkel, s így hűveinknek az ujjított helyzetben való rázkódtatás nélkül behelyezkedését biztosították. Így nyitottak kaput alkotmányunkban a képviseleti rendszernek is.

E téren első lépcsőnek a kissárosi zsinat azon határozata tekintendő, mely kolozsvári ekkleziának azon jogot nyújtotta, hogy főtanácsunkba (eclesiastico-politico supremum Consistorium) egy tagot küldjön be. Ezen jog idő folytán kiterjesztetett a tor dai ekkleziának javára is.

Radikális lépést azonban e téren az 1885. évi főtanács tett; mely utasította E. K. Tanácsot, hogy „terjesszen be törvényjavaslatot a képviseleti rendszer *továbbfejlesztésére* a körü és köz-

ponti hatóságunknál. Ugyanis a képviseleti rendszer a 19. század második felében tört elé világ-elvvé; — s az a parlamentáris képviseletben öltött alakot. Minthogy pedig a politikai elvek az egyházi életre is mindenkoron jelentős hatást gyakoroltak s ez általános szabály alól egyházunk sem képezhet kivételt, tömegeesen lépett egyházunkban is a kivánalom alkotmányunknak a képviseleti alapra átszervezése végett.

Egyházi törvényhozásunk készséggel nyitott kaput e kivánalomnak, de a gyengébbek és kisebbek előrelátó gondosságával, nem ugrásszerűen, hanem a napi szükséglet körütekintő és jövőbe néző mérlegelésével. Az 1899. évi törvényhozásunk egybeállítván szerkezeti (alkotmány) törvényünket, annak 201. §. 3. pontjában biztosított összes egyházköreink javára 2—6 taggal képviseletet egyházi törvényhozásunkban, vagyis továbbfejlesztetett.

E jótékony eső élesztő hatást gyakorolt egyházi életünkben s közel 2 évtizeden át kielégítőnek jelentkezett; azonban az 1910-es években a képviseleti igény, támaszkodva a világi áramlatokra és erősítve az által, további érvényesülésre törekedett; a további fokozatos fejlesztést szorgalmazta s egyházi törvényhozásunk az 1923. évben — mérlegelve az eltelt 2 évtized tapasztalatait, — mérlegelve az előre tört kivánalmakat, bölcs mérséklettel 50 százalékos előnyomulást juttatott osztályrészü a képviseleti rendszernek.

A ma is hatályban álló, az 1923. évi 39. jkv. pont alatt hozott törvény így intézkedik:

„Az egyházi főtanács tagjai:

1. Hivataluknál fogva a püspök, főgondnokok, egyházi főjegyző, közügyigazgató, esperesek, kiket akadályoztatásuk esetén a köri jegyzők helyettesitenek, egyházköri és iskolai f. ü. gondnokok, a teol. dekán, a főgimnáziumok igazgatói, pénztárnok, jogtanácsos, számvevők, az E. K. Tanács mellé szervezett állandó bizottságok elnökei; az egyházi titkár és a püspöki titkár.

2. 220 választott egyházi tanácsos, kik közül

a) 110-et az E. Főtanács választ és pedig 24-et az egyházi, 86-ot a világi hívek közül titkos szavazattal, élethossziglan. A 86 világi között 10 tanár és 6 tanító választandó felekezeti iskoláinkból. A választás jelölés alapján történik, azonban úgy, hogy a

jelöltek száma a megválasztandók számát legalább egyharmaddal meghaladja. A kijelölő bizottság tagjai: püspök, főgondnokok és a Főtanács által választott 4 tag. Ha valamelyik főgondnok távol lenne, ez esetben a főtanács 5 tagot választ saját kebeléből. A bizottság elnöke a hivatalában idősebb elnök.

b) 55 tagot az egyházkörök választanak évi rendes közgyűlésükön, titkos szavazattal, viszonylagos szótöbbséggel 6 évre. Ez 55 tagnak fele belső ember (lelkész és kántortanító) fele világi.

A kolozsdobokai kör 2, az aranyostordai 11, a küküllői 4, a marosi 6, a kereszturi 11, az udvarhelyi 10, a felsőfehéri 4, a háromszéki 5, a Duna-Tiszamenti 2 tagot választ. A páratlan szám a világiak javára esik ;

c) 55 tagot szintén 6 évre az egyházközségek választanak egyházkörönkénti megosztással a b) pontban irt számarányban és oly módon, hogy minden egyházközség lélekszámának megfelelő számú választót választ és pedig 500 szavazóig egyet, 1000 szavazóig kettőt s azon felül 3 választót, utóbbiak pedig az esperes elnöklete alatt tartandó választó közgyűlésen ejtik meg az egyházkörre a b) pont alapján eső egyházi tanácsosok választását titkos szavazás útján, viszonylagos szavazattöbbséggel. Megválasztható egyházunknak bárhol lakó tagja. Az egyházközségek választóinak számát a végrehajtási utasítás állapítja meg a lélekszám arányában.

A törvény életbelépte előtt megválasztott egyházi tanácsosok és egyházköri képviselők joga érintetlenül marad és csak annyi egyházi tanácsos választandó mindig, amennyivel kevesebb a 110 örökös tag közé mindig választott tagok száma 110-nél, illetőleg az egyházkörre eső képviselőnél.

Azon tag, ki 3 éven keresztül egyszer sem jelent meg a főtanács ülésen, s elmaradását nem igazolta, az egyházi tanácsosságról lemondottnak tekintendő."

Ugyanezen törvény 40. jkvi pont alatt e törvény alkalmazását, végrehajtását foganatosító E. K. Tanács szervezetét állapítja meg a következőkben :

„Az E. K. Tanács tagjai :

I. Hivatalból : a püspök, főgondnokok, főjegyző, egyházi közügyigazgató, a főiskolák hivatalban idősebb felügyelő gondnokai, a teol. akadémia dékánja, a főgimnáziumok igazgató-tanárai, az

E. K. Tanács mellé szervezett állandó bizottságok elnökei, jogtanácsos, előadó számvevő, pénztáros, az egyházi titkár és a püspöki titkár.

II. Választás útján :

a) tanárok, lelkészek, tanítók és más világi tanácsosok közül a főtanács kebeléből 15 tag.

b) az esperesek és köri felügyelő gondnokok közül a körök által kijelölt egy-egy deputatus.

A 15 tagot a főtanács tag választásának megfelelő jelöléssel és módon a Főtanács választja 6 évre.

Az a tag, ki negyedévenként a rendes tanácsüléseken egyszer sem jelent meg és elmaradását nem igazolta, kilépettnek tekintendő s a következő választásnál nem jelölhető és nem választható, illetve a fegyelmi eljárás ellene megindítandó."

Kellő figyelemmel olvasva a fenti törvényrendekezéseket, tárgyilagosan az állapítható meg, hogy az minden jogosult igény kielégítésére lehetőséget nyújt. Az általános megelégedést bizonyítja az is, hogy e törvényeket főtanácsunk minden ellenvélemény nélkül egyhanguan hozta. Ha és amennyiben azoknak végrehajtása során valamely jogosult igény mellőzést szenvedett volna, azért az alkalmazók vonhatók felelősségre és nem a törvény módosítandó.

#### 4. A képviseleti elv továbbfejlesztésének kérdése.

A fennebbieken a *má*-hoz jutottunk s előttünk áll a feladat annak megállapítására, hogy

a) megfelelő-e a képviseleti rendszer 50 százalékos bevezetésének gyakorlati eredményei ?

b) elérkezett-e az az időpont, mikor a képviseleti rendszer további kiterjesztése nemcsak indokolható, de közszükségletként jelentkezik ?

Sajnálattal, de azt kell megállapítanunk, hogy a képviseleti rendszernek 50 százalékos kiterjesztése nem valósította meg az ahhoz fűzött reményeinket és várankozásainkat. Nagyon lehetőnek véljük, hogy az időközi korlátolt mozgási lehetőségben és a szomorú közgazdasági viszonyokban rejlik ennek oka ;

de kétségtelenül megállapítható az, hogy az 50 százalékos képviseleti rendszer által nyújtott előnyök ma nincsenek kime-

rülve. Mindaddig, míg a kimerítés be nem következik, a további kiterjesztés nem fejlődésként, de visszafejlesztésként jelentkezik.

Másfelől, amennyire feltétlen és általános irányelv volt a képviselői elv minden vonalon való érvényesítése a 19. század végén és a 20-ik század elején, annyira megingott a világháború alatt és az azt követő politikai élet mezején annak csalhatatlansága és egyedül üdvözítő volta.

Akár államunk törvényhozásának mikéntjét; akár a képviselői alapon nyugvó népszövetség szervezetét és tehetetlenségét, akár a kisebbségi érdekek képviselőinek eredménytelenségét, akár Olaszország fascizmusát, vagy Németország Hitlerizmusát stb. stb. tesszük tanulmány tárgyává, szomoruan bár, de arra az eredményre jutunk, hogy a képviselői elv *válságba* jutott. Elveszítette erejét s sokat veszített értékéből. Elvek forrongásának időszakát éljük. A tisztulás folyamatát bevárni a legelemibb előre látás, jövőbe néző gondosság.

Áll ez különösen az egyházi alkotmányok mezején, melyek szervezetében nem az *erőhatalom*, hanem a *meggyőzés*, és *meggyőződés* eszközei állanak rendelkezésre.

Ezekre tekintettel bizottságunk véleménye az, hogy a mai válságos viszonyok között, az elvek forrongásának időtartama alatt, a képviselői elvnek további kiterjesztése akkor,

mikor az eddigi képviselői jog által nyújtott előnyök kihasználva nincsenek, mikor a halaszthatatlan kiterjesztésre semmi körülmény nem kényszerít, mikor annak felszínre dobását csak egy szavazás eredményének esetleges megváltoztatására törekvés eredményezte,

egyenesen sötétbeugrás lenne. Már pedig ilyennek szorgalmazását sem kellően megfontoltnak, sem az örökéletre hivatott egyház szempontjából — előrenézőnek sem minősíthetjük.

### *Konkluziók.*

Bizottságunk

1. helytállónak találja az E. K. Tanács azon intézkedését, hogy az egyházszerkezetünk (alkotmányunk) reformjára vonatkozó összes indítványokat és javaslatokat összegyűjtötte és gyűjti; s hogy azokat egységesen óhajtja tanulmány és elhatározás tárgyává előterjeszteni;

2. helytállónak és indokoltnak találja az E. K. Tanács azon elhatározását, hogy az előterjesztést az állami kultusztörvény 51. §-ban jelzett végrehajtási utasítás megjelenésével összegező időpontban terveli egyházi törvényhozásunk elé terjeszteni ;

3. s így indokolatlannak és elfogadhatatlannak találja a székeskereszturi egyházkörünk és az ahoz csatlakozott más egyházköri képviselőknek azon szorgalmazását, hogy egy, sem történelmileg, sem oknyomozólag, sem szövegezésében elő nem készített, ki nem dolgozott, meg sem szövegezett reformálási vázlat-javaslat vagy annak egy része elkülönítetlen napirendre tüzessék ;

4. tekintettel azonban arra, hogy a kultusztörvény 51. §. az egyházi törvényeknek az államjogi viszonyoknak megfelelő alakítását és annak az államhatalomhoz leendő beterjesztését a végrehajtási utasítás megjelenésétől számított 1 évben szabatosította ;

hogy a végr. utasítás minden napon megjelenhet ; s hogy a reform átalakítás alapos előkészítést, komoly munkát, s így huzamosabb időt igényel :

felkérni határozta E. K. Tanácsot, hogy már most tegye meg az intézkedéseket arra, hogy az összegyűjtött anyag, akár egyéni megbízás, akár bizottsági kiküldés útján, de késedelem nélkül feldolgoztassék és alkotmányerejű letárgyalásra előkészítettessék.

### III.

#### **Dr. Tóth Györgynek a szervezeti törvény módosítására vonatkozó javaslata.**

##### *Méltóságos és Főtisztelendő E. K. Tanács !*

A Szervezeti Törvény elvi álláspontját kifejezésre juttató szakaszokat a következő szövegezésben terjesztem elő :

A Szervezeti Törvény (40—1923. 43—1929. 224. §-sa helyébe ez jőne :

Az E. K. Tanács tagjai :

1. *Hivatalból*: a püspök, főgondnokok, főjegyző, egyházi közügyigazgató, a hivatalban idősebb iskolai felügyelő gondnokok, a teológia akadémia dékánja, szakiskola és középiskolák igazgató-tanárai, az E. K. Tanács állandó bizott-

ságainak elnökei, a jogtanácsos, előadó-számvevő, pénztáros és egyházi titkár.

2. *Hivatali állásuknál fogva*: az esperesek és a hivatalukban idősebb körű felügyelő gondnokok.

3. *Választás útján*: a Főtanács tagjai közül mindenik körből választandó egy-egy tag.

A 3. pontban megjelölt tagokat a XXV. fejezet 201—2. pontjában szabályozott jelöléssel és módon a Főtanács választja 6 évre.

Az esperes helyett a körű jegyző és az idősebb körű gondnok helyett a fiatalabb körű gondnok helyettesként megjelenhetnek.

Az a választott tag, aki egy éven belül a rendes tanácsüléseken egyszer sem jelent meg, a tagságról lemondottnak tekintendő és a következő választásnál nem jelölhető.

A hivatalból való tagok az állásukkal járó tagságról le nem mondhatnak és ellenük az előző bekezdésben megszabott köteleességszegés miatt a fegyelmi eljárás megindítandó.

A hivatalból való tagok közül az elnökön kívül vagyoni jogi kérdésekben csak a főjegyzőnek, jogtanácsosnak és egyházi titkárnak (előadónak) van szavazati joga.

A 201. §. helyébe ez a szöveg jöhetne (31—1926 jkv. sz.)

Az Egyházi Főtanács és Zsinat tagjai:

1. *Hivataluknál fogva*: a püspök, főgondnokok, egyházi főjegyző, közügyigazgató, esperesek, akiket akadályoztatásuk esetén a körű jegyzők helyettesítenek, iskolai és egyházkörű felügyelő gondnokok, a teológia akadémia dékánja, a szakiskola és a középiskolák igazgatói, a pénztáros, jogtanácsos, az előadó számvevő és az egyházi titkár (előadó).

2. *A választott egyházi tanácsosok*:

a) a papot tartó minden egyes egyházközség által az esperes elnöklete alatt tartandó választó-közgyűlésen titkos szavazás útján viszonylagos szótöbbséggel 6 évre választott főtanácsos tag. Megválasztható egyházunknak bárhol lakó tagja.

A szavazás a lelkészválasztásra jogosultak lajstroma alapján ejtendő meg.

b) Az Egyházi Főtanács titkos szavazattal élethosszigan az egyházközségek által választott tagok számával azonos számú tagot választ. Ezek közül lehetőleg 10 tanár és 6 tanító kell, hogy legyen.

A választás jelölés alapján történik. A megválasztandók számánál legalább  $\frac{1}{3}$ -dal több jelölendő.

A kijelölő-bizottság tagjai a püspök, a főgondnokok és a Főtanács által választott 4 tag, kik közül 2 tag az egyházközségek által választott főtanácsi tagok közül való kell, hogy legyen.

A bizottság elnöke a hivatalában idősebb elnök.

3. A törvény életbeléptetése előtt élethosszigan megválasztott egyházi tanácsosok joga érintetlenül marad.

Az egyházközségek és egyházkörök által választott tagok jogosultsága a törvény életbeléptetésével megszűnik.

Az életfogytiglan megválasztott tag feltétlenül lemondottnak tekintendő, ha esküt nem tesz, vagy eskütétele után 6 éven át, habár igazoltan, egyáltalán az üléseken részt nem vesz.

A Méltóságos és Főtisztelendő E. K. Tanácsának  
készséges és hű szolgája:

Kolozsvár, 1932. aug. 25.

*Dr. Tóth György* sk.  
kuriai bíró,  
consistor.



## Kapcsolatok az erdélyi unitáriusok és a hollandiai remonstránsok között.

(Folytatás.)

Az unitáriusok eddig Olaszországgal tartottak fenn kapcsolatokat. Így olasz egyetemeket látogatott: Hunyadi Demeter, Enyedi György, Csanádi Pál. Azonban a remonstránsok megerősödése után Hollandiával kezdték meg az összeköttetést. Az unitáriusok közül az első, akivel Hollandiában találkozunk: *Árkosi Benedek*. 1636-ban ment Páduába, hol bölcsészetet és orvosi tudományokat hallgatott. Azonban már 1642-ben Leidenbe ment teológiára. Hazatérve 1645-ben tanár lett a kolozsvári főiskolában. Hogy a leideni tartózkodása maradandó nyomokat hagyott lelkében, az kitűnik abból, hogy korához mérten széleskörű irodalmi tevékenységének javarésze hittani és erkölcsi kérdésekkel foglalkozik. Azonban műveit a dézsi egyezkedésben kimondott szigorú cenzura miatt kiadni nem lehetett. Ezért kéziratban ilyen szelid címeken: „Imádságok“, „Vallásos elmélkedések“ forogtak közkezen. Pedig a legkényesebb hittani kérdésekkel foglalkoztak. Minden pap és tanító köteles volt e dolgozatokat lemásolni s terjesztésüket így biztosítani. Árkosi módszere az volt, hogy az ellenfél hittételeit előbb a „sana mens“ segítségével megcáfolta s azután a maga igazát exegetikai érvekkel támogatta.<sup>1</sup>

Itt meg kell emlékeznünk az *id. Baumgarten Bálintról*, aki bár nem Erdélyben született,<sup>2</sup> de 1648-ban Kolozsvárra hívták meg iskolaigazgatónak, ahol 1655-ben szász lelkésznek választották s így itt értékesítette messze kiterjedő teol. képzettségét, amelyet részben a leideni egyetemen szerzett, ahová éppen valódi szabadgondolkozása vitte 39 éves korában. Műveiben, ame-

<sup>1</sup> V. ö. Kanyaró F.: Árkosi B. a szentháromságról. Ker. Magv. 33 k. 7 l.

<sup>2</sup> Született a Balti-tenger mellett Memel porosz városban, 1610-ben, Életrajzát, jellemzését és írói munkásságát lásd Ker. Magv. 23 k, 301—313 l.

lyek többnyire kéziratban maradtak fenn, nagy előszeretettel foglalkozik hittani kérdésekkel s különösen a szentháromság fölött folyt vitákkal. Nevezetesebb hittani művei ezek: 1. „Reformátusoknak és unitáriusoknak vallásuk között való külömbiség, mely XVIII. egymás ellenébe tétetett Artikulusokban és Tzikkekben az emberek szemeinek megvilágosítására röviden muttatatik meg“. 1667. Eredetileg latin nyelven volt írva s Pauli István fordította magyarra. 2. „A három Istenről való tudomány ellentéte“. Antitritheia. 1654. Kézirat. 3. „Megvizsgálása azon hittani vitának, melyet a lényében egy Jehova Istenről s a személyében három Elohimről, melyet szebeni gymnasiumi bölcsészeti tanár Schnitzler M. Jakab elnöksége alatt a szokott órában közvitatasra tűzött 1667 március 19-ére Segesvári Krausz György. Nyomatott Szenczi Kertész Ábrahámnál 1667.“ 4. Latin nyelvű Catechesis. Kézirat. 5. A háromságról tartott vitatkozás megvizsgálása. Kézirat. 6. A legfőbb jóról. Kézirat. 7. Krisztus megtestesülése ellen. Kézirat. Ezekon kívül számos halotti beszéd és vitatétel került ki tollából, amelyek az unitarizmus érdekében egy nagyszabású irodalmi munkásság körvonalait állítják előnkbe. A józan ész és a szentírás fegyvereivel küzdött ellenfeleivel. Sajnos, hogy az akkori súlyos viszonyok miatt ez a nagyszabású irodalmi tevékenység szélesebb körben nem terjedhetett el. Azonban „Antitriteja“-ról Hollandiában is beszéltek.

A XVII. század 50-es éveiből szomorú események vannak feljegyezve Erdély történetében. II. Rákóczy Györgynek 1657-ben történt lengyelországi szerencsétlen kalandja kibeszélhetetlen pusztulást hozott Erdélyre. A törökök megbosszulni igyekeztek a tőlük való elpártolást. Gyujtogatással, öldökléssel és rablással kényszerítették Erdély lakóit az engedelmességre. A legkegyetlenebb tatárjárás volt ez, amelyet még súlyosabbá tett a fejedelemséggért versengő felek ellenségeskedése. Bennet az országban is nehéz volt a közlekedés. Kijutni belőle szinte lehetetlen volt. Aki pedig kimehetett, az nem szívesen tért vissza. Így ez időben egy kevés időre mintha megszakadt volna az összeköttetés a külfölddel. Ugy, hogy az 1650-es években csupán a Pauli István nevével találkozunk az Odera Frankfurti egyetem hallgatói között, aki valószínűleg Hollandiából ment át oda, ahol ama kor antitritárius irói és gondolkozóí menedéket találtak. Pauli külföldről

hazatérve kolozsvári szász pap és a nagyobb iskola igazgatója lett.

Mintha ezt a szünetet akarták volna az unitáriusok pótolni az 1660-as években, amikor egyszerre három ifjut küldöttek Hollandiába u. m.: ifj. Franck Ádámot, a hasonnevű szász pap fiát, Szent-Iváni Márkos Dánielt és Rázmán (Ádám) Pétert. A két utóbbi 1668-ban tért vissza hazájába, miután Márkos Dániel 1667-ben Frankfurtban is megfordult. Itthon 1684—1689-ig püspök volt. Azonban ifj. Franck Ádám nem tért vissza. Nekie egy igen érdekes levele van közölve, a Ker. Magv. 23 k. 28—38. lapjain, amelyet Amsterdamban 1667. február 15-én irt, amelyben okát adja külföldön maradásának s egyben élénk világot vet egyfelől az erdélyi viszonyokra s másfelől a holland remonstránsok vallási és erkölcsi életére. Külföldön maradásának okául egyfelől az itteni egyházi állapotokat tünteti fel, amelyek nem biztosítanak elég szabadságot az egyénnek. Kifogásolja a gyermekkereszttség gyakorlását, a szabad vizsgálódás korlátozását, a testvéri szeretet hiányát és a Jézus parancsa ellen való háboruszkodást. Azt mondja, hogy akiknek a Krisztus nyomdokait kellene követniök, katonákká lettek. Már pedig „katonák közt élni, velük egy testté válni szomorú dolog“, különösen, ha a helyzet javulására nincs remény. Milyen más a küldöldi élet, ahol tág tér nyílik az égiekkel való foglalkozásra s a naponkinti összejövetelek által ezer alkalom adódik, olyan cselekedetekre, amelyek Isten dicsőségére, a testvériség ápolására s a ker. tökéletesedésre szolgálnak. Általában azt írja, hogy az ő gyülekezetük a Romabeliekhez írott levél XIV., XV. része szerint él s nem zárja ki tagjai sorából sem a gyenge hitűeket, sem a más nézetű keresztényeket. Csak egy cél lebeg szemük előtt: hogy kegyes, szent és feddhetetlen életet éljen s mindent az igazság és becsületesség mérlegével mérjen“. Azonkívül ebből a levélből megtudjuk, hogy Stegman Joachim kolozsvári pap hasonnevű fia „családjával együtt“ Hollandiában volt. Hogy a rákovi nagyobb kátét bővítve kiadták, hogy a remonstránsok leideni eklézsiája annyira megnövekedett, hogy két részre oszlott és két helyen tart istentiszteletet. Sok egyéb mellett azt is megtudjuk e levélből, hogy *Baumgarten Bálint*, a hasonnevű kolozsvári pap fia, mint fiatal akadémista, szintén Hollandiában van, ahol tanulmányi idejének hátralévő részét Leiden

és Amsterdam között kívánja megosztani. Különös szeretettel emlékezik meg a mennonitákról, akik szívesen áldoznak az erdélyi unitáriusokért.

A XVII. sz. folyamán még a következő unitárius nevekkel találkozunk a hollandi és Odera Frankfurti egyetemeken: *Dálnoki János* „a kolozsvári pap fia” évszám nélkül. (Frankfurt).<sup>1</sup> *Almási Gergely Mihály* 1680—82-ig. *Kolozsvári Dimény Pál* 1682—90-ig. *Régeni Mihály* és *Linceg Ferenc* 1684-ben, *Osváth János* és *Hévizi Mihály* 1687-ben. *Szaniszló István* és *Kolosi Márton* 1692-ben. *Felvinczi István* 1695-ben (Frankfurt). *Várfalvi Pálfi Zsigmond* 1698-ban.<sup>2</sup> A XVIII. sz. ban *Szentmihályfalvi Dávid* volt az első, aki közülünk Leidenbe ment. (1701). *Kereszturi Sámuel* 1711-ben Leidenben volt. *Szentábrahámi Mihály* 1712-ben ment külföldre. 1713. május elsején a leideni, 1714. november 5-én az oderafrankfurti egyetemre iratkozott be.<sup>3</sup> 1715 nyarán érkezett vissza Erdélybe. Szentábrahámival nem szűnt meg a magyar unitáriusok és holland remonstránsok közötti kapcsolat. Sőt Crellius Sámuelnek 1737. július 11-én Amsterdamban kelt és Szentábrahámi Mihály akkori püspökhöz írott leveléből megtudjuk, Agh István erdélyi unitárius akadémista hazatérését egyfelől, másfelől pedig azt, hogy Pálfi Benjamin ment ugyanoda helyébe. Itt tanult s szerzett doktorátust a későbbi jeles püspök: Lázár István is. A XVIII. század végével megszűnt az az áldásos kapcsolat, amely másfél száz éven keresztül, éppen a legválságosabb időben volt erőforrása az erdélyi unitáriusoknak. A megszűnés oka az volt, hogy a remonstránsok szellemi kovása időközben áthatotta az egész hollandi teológiát, amely viszont a német teológiára terjesztette ki áldásos hatását, amely a Lessing és a „felvilágosodás” segítségével a szabadelvű kereszténység zászlóvivője lett. Ennek következtében Németország lett az erdélyi

<sup>1</sup> Egyetemi hallgatók az Odera melletti Frankfurtban. Prot, Szemle. 1889 évf. 178—202 I. Közli: Zoványi Jenő.

<sup>2</sup> Dr. Borbély István: A mai unitárius hitelvek kialakulásának története Kolozsvár, 1925. 5. l.

<sup>3</sup> A frankfurti egyetem matrikulájában a Zoványi közlése szerint Szentábrahámiról ez a megjegyzés van: „Michael Szent Ábrahám. Hung. ex Hévizi Oriundus”. Szentábrahámi Városfalván 1683-ban született, ahol atyja pap volt. Azonban 1711-ben Hévizre ment, ahol esperes lett. Ez a körülmény magyarázza meg a frankfurti bejegyzést.

magyar prot. s köztük az unitárius ifjuság szellemi központja, amelyet az unitáriusokra nézve a múlt század 60-as éveiben az angolokkal való testvéries érintkezés váltott fel.

A remonstránsokkal való kapcsolatnak kettős áldását érezték az erdélyi unitáriusok u. m. anyagi és szellemi téren. Anyagi áldozatokat hoztak a holland testvérek az ott tanuló ifjak segítése tekintetében. Továbbá az Erdélybe menekült lengyel szociánusokat támogatták. Végül az 1697-iki kolozsvári nagy égés alkalmával leégett templomtorony és iskola valamint a lángok martalékává lett harangok helyreállítására segélygyűjtés céljából Hollandiába küldött Kolozsvári Dimény Pál iskolaigazgató, 9500 forintot gyűjtött a jelzett célra a remonstránsok között. Hogy szellemi téren minő erőgyarodást jelentett ez a kapcsolat, arról beszélnek az elősorolt nevek, amelyek csak hézagosan tüntetik fel azokat az ifjakat, akik Hollandiát látogatták s teol. képzettségüket ott gazdagították. De a közlött nevekből is megállapítható, hogy az onnan haza került ifjak részint mint tanárok és papok, részint mint püspökök és teol. írók vezetői és irányítói voltak egyházi életünknek. Műveik nagy részben kéziratban vannak meg a súlyos külső viszonyok miatt. Ezek a nagy világ előtt ismeretlenek maradtak. Azonban a kolozsvári unitárius kollégium könyvtárában őrzött becses kézirati gyűjtemények mutatják azt a nemes, belső munkát, melyet mindenik végzett a maga korában.

Közülök mégis a legnagyobbat és legmaradandóbbat *Szent-ábrahámi Mihály* alkotott. Nem célunk itt azt a nagyszabású tanári, lelkipásztori, egyházkormányzói, püspöki és írói munkásságot méltatni, melyet Szentábrahámi egyházi életünk legválságosabb korában kifejtett.<sup>1</sup> Csupán hit- és erkölcsstani alapelveinek jellegzetes sajátosságaira kívánunk rámutatni.

Szentábrahámának több hittani irányu munkája maradt fenn. Már mint a kolozsvári unitárius főgimnázium tanulója egy barátjával együttesen kidolgozták a szentháromságon kívül az unitárius

---

<sup>1</sup> L. Jakab Elek : Szent-Ábrahámi Mihály, Ker. Magvető I. k. 157—185 l. Dr. Masznyik Endre : Szent-Ábrahámi Mihály, mint dogmatikus. Theol. Szaklap. II. k. 199, 267, 337 l. Vári Albert : Szentábrahámi teológiája : Ker. Magv. XXXV. k. 145, 257, 307 l. és XXXVI. k. 65, 188, 302 l.

egyház hitelveit.<sup>1</sup> Egy másik hitvallása szintén közölve van a Ker. Magvető X. k. 258—260 lapjain magyarul és a 264—65 lapokon latinul. Az elsőt Almási Mihály unitárius püspök és Szent-Ábrahám Mihály irták alá és „Confessio fidei” címet visel. Keletkezési ideje, az 1716—18. évekre tehető, amikor Steinville katonai parancsnok a kolozsvári egyházi javakat karhatalommal elfoglalta s ennek hatása alatt a vidéki hívek között a hit dolgában zavarok támadtak. Ezek eloszlatására és a hívek buzdítására készült ez a hitvallás, amely Szentábraháminak külföldről való hazajövetele utáni első években készült dolgozata. Mint „Kolozsvári szenvedő jóakarói” úgy irták alá ketten „a többi Consistoriumbeli személyek” nevében is. Ezt a hitvallást latin fordításban később valószínűleg kiküldötték a papoknak s így jött forgalomba a két szöveg, mely lényegében egy hitvallás. Általában az apostoli hitvallás menetét követi, de az unitárius jelleget beható magyarázattal igyekszik az egyes részeken kidomborítani. Egy a mindentudó és öröktől fogva való Isten, kit egyedül illet minden „Isteni tisztelet.” Jézus Krisztus az Isten szülöttje, de nem természet szerint való Isten, hanem „csak igaz Isten.” Az Atyának mindenben alája van rendelve. „Imádásra mindazáltal méltó, mert aki nem tiszteli a fiut, nem tiszteli az Atyát.” E hitvallás sajátága a rajta átvonuló ker. türelem, amely ebben a mondatában jut kifejezésre: „Hiszem a közönséges Apostoli Keresztényi (de nem Római) Anyaszentegyházat és mind a négy recepta Religioiban, avagy vallásban azoknak, kik jól keresik és fedhetetlenül élnek, üdvösségeket.” Az itt kifejezett vallási türelemre Masznyik dr. is megjegyzi, hogy ez felekezeti hitvallásban az egész világon „unicum” s azt jelenti, hogy az unitáriusok nem a tanban, hanem Jézus Krisztusban látják az üdvösséget. Ő ezt remonstráns vonásnak tünteti fel, de hát nem ugyan ez a türelem vezette-e Dávid Ferencéket, amikor 1568-ban Tordán törvénybe iktattatták azt a nevezetes törvényt: „A prédikátorok minden helyen hirdessék az evangéliumot, ki-ki az ő értelme szerint és a község, ha venni akarja jó, ha nem, senki rá ne kényszerítse, az ő lelke azon meg

---

<sup>1</sup> A dolgozat címe: „Amica disputatio de praecipuis (excepto articulo Trinitatis) Unitariae Religionis fundamentis inter Ionathaneiu et Davidem etc. habita in Illustri Unitar. Collegio Claudiopolitano.” Jakab E i. m. 168 l.

nem nyugodván". Mert „a hit Isten ajándéka”? És nem ez a szellem vonul-e végig az egész XVI. századbeli erdélyi unitárius reformáció történetén, ahol a legelkeseredettebb harcok idején is Dávid F. hirdette, hogy ők „imádkoznak azokért, akik őket átkozzák” s „a legyőzött félnek nem megbüntetését kérik, de azt, hogy őket minden tisztességgel illessék”. Bizony ez a szellem is „unicum” volt a maga korában. Igaz, hogy a remonstránsoknál is ezt a szellemet tapasztalta Szentábrahám, de ez reá nézve nem volt új dolog, mert ő is ezt vitte magával Erdélyből. Bárhogyan legyen, annyi igaz, hogy ez a szellem sokkal közelebb van a jézusi kereszténységhez, mint az „egyedül üdvözítés” kizárólagossága, az eretnek üldözés bosszuja és egyes zsinatok anathémája.

Egy másik jellemző sajátossága e rövid hitvallásnak az, hogy benne elő van sorolva az unitarizmus negatív oldala is. „Tagadom az eredendő bünt. Tagadom az Úr vacsorájában az Úr Krisztus valóságos testét és véréét. Tagadom az áldozó papságot az Úr Krisztus után. Tagadom a pap előtt való gyónást. Tagadom a papoknak Istentől adott hatalmát a bűnbocsátására. Tagadom az oltárt és Krisztus keresztének tiszteletét. Tagadom Máriának és több szenteknek segítségét. Tagadom az Új testamentomnak mise-áldozatját, az utolsó kenettel együtt és a több sacramentumokat”. A negatívumoknak ez a részletes felsorolása azt igazolja, hogy a nehéz megpróbáltatások napjaiban az ellenreformáció nagy hódításokat tett a hivek lelkében s e hitvallás célja éppen az volt, hogy a konkolyt kiirtsa a tiszta buza közül.

Részletesen foglalkoztunk e hitvallással, mert a Szentábrahám teológiájának ez a magva. Azonban rendszere és hitvallásának tudományos feldolgozása abban a művében található, amelyet „Systema Universae Theologiae Christianae” címen tankönyv gyanánt írt s amelyet nem csak ő, de utánna még sokáig használtak iskolai kézikönyvül. Kéziratban maradt utánna s csak a II. József uralkodásával beköszöntött szabadabb szellem hatása alatt gondoltak a kiadására. Agh István püspök, miután átnézte és sajtó alá rendezte, az egyházi főtanács kiadhatási engedélyért folyamodott II. Józsefhez. Hogy Agh István püspök a revízió alkalmával eszközölt-e rajta módosításokat s ha igen minőket, azt ma megállapítani nem lehet. Az azonban tény, hogy a címe így alakult át: „Summa Universae Theologiae Christianae secundum

unitarios". Az elismerő fejedelmi engedély megérkezése után 1787-ben ilyen címen kiadatott latin nyelven s így lett az unitarius egyház fő szimbolikus könyve. Magyar nyelvre Derzsi Károly fordította le 1899-ben.

E mű alapján állítja Masznyik Endre dr., hogy Szentábrahám kora legnagyobb prot. dogmatikusa. E mű alapján teológiai rendszerének főbb sajátosságait a következőkben mutatjuk be:

Szentábrahám szerint a hittudomány zsinórmértéke a *szentírás*. Igaz ugyan, hogy az ész és lelkiismeret útján is sok dolgot megtudhatunk Istenről és tisztelése módjáról, de mégis korlátolt emberi mivoltunknál fogva önerőnkön nem foghatjuk fel a végtelen Isten minden tökéletességét. Ezért Isten jósága a *kijelentés* útján gondoskodott arról, hogy az ember az ő nagy dicsőségének ismeretére jusson. Ezt a kijelentést a *szentírás* foglalja magában. A *szentírás* isteni eredetű és igaz, éppen ezért benne hinni és azt tisztelni kell. De a *szentírás*on kívül sem hagyományokat, sem zsinati határozatokat hitünk pótlékeképpen elfogadnunk nem szabad. Annál nagyobb gondot kell fordítanunk a *szentírás* megértésére és magyarázására. Ez a magyarázat a józan ész segítségével történik, mert „az írást magyarázni az észnek, mint birónak joga és kötelessége”. Éppen ezért, bár a mások magyarázatát is szerénységgel mérlegelnünk kell, de azt még sem szabad a saját ítéletünk elébe helyezni. Óvakodni kell attól is, hogy az írást bárki a saját kénye-kedve szerint magyarázgassa, mert mind az ész, mind a *kijelentés* szerzője Isten s a kettő közti összhangot meg kell találni, mert az ész nem kezdete és szabálya a hitnek, sőt az Isten sok olyan dolgot jelentett ki, ami értelmünket fölül mulja. A helyes írásmagyarázat az író fő céljának, érzületének az előzmények és következmények ismeretével, valamint az illető hely alkalomszerűségének és más helyekkel való összehasonlításának az útján történik. De valamely megállapított hittételből kiindulni nem szabad.

A ker. dogmatika elvi részének ilyen körülírásával három szélsőséget került el Szentábrahám. Elkerülte azt, hogy a dogmatika a hitcikkek, zsinati végzések és más egyházi tekintélyek gyámkodása alá kerüljön, amit ez általában az orthodox dogmatikáknál tapasztalható. De nem engedte magát abba a másik radikális szélsőségbe ragadtatni, ami a kartéziusz-féle teológiának volt a vezető gondolata, amely kizárólag az értelmet tette a hittani



igazságok forrásává. Végül megóvta a dogmatikát a megkövesült merevségtől akkor, amikor a hittani kérdéseket az értelem és élő lelkiismeret ítélete alá bocsátotta. Így a kijelentés elfogadásával a ker. dogmatika objektív alapjára helyezkedett, de az egyéni meggyőződés szubjektivitásával a folytonos fejlődés útját is nyitva hagyta.

Most tegyük fel a kérdést, hogy vajjon honnan merítette Szentábrahám a ker. dogmatikának ezt az elvi megalapozását? Magával vitte hazájából, vagy Hollandiában sajátította el? Azt láttuk, hogy a kártéziuszi teológiát egészen nem tette magáévá. Coccejus is az írásmagyarázótól első feltételképpen azt kívánja, hogy „Isten és Krisztus miszteriumának egységét” ismerje el. Tehát kiindulási pontja egy dogma, ami által valószínűleg a szociniánizmus vádja ellen kívánt védekezni. Szentábrahám ezt sem fogadhatta el. Igaz, hogy az írásmagyarázás módszerére nézve találunk rokonvonásokat. Az is igaz, hogy fejtegetései közben több helyen találunk hivatkozást Cattenborgh és Episcopius remonstráns teológusok műveire: azonban ez még nem igazolja azt a nézetet, hogy Szentábrahám Hollandiában merítette volna hittanának alapelveit. Ellenkezőleg, már a XVI. sz. erdélyi reformációi harcaiban és küzdelmeiben az unitárius teológusok ezen az alapon állottak. Dávid Ferencék már 1567-ben hirdették, miszerint „céljuk az, hogy egyedül Isten igéjét tartva szem előtt, a szentírás egyszerű és józan értelmét kövessék.”<sup>1</sup> Ugyanebben a könyvben e reformáció menetét így írják le: „Az egyháznak a régi babonáktól megtisztításában úgy kell előhaladnunk, hogy a mi az Isten igéjén kívül van, semmit el ne fogadjunk, egyedüli tanítónknak és meszterünknek ismerjük el azt, aki az égből van küldve.”<sup>2</sup> A nagy hitviták idején is Dávid Ferencék föltételei rendszeresen az volt, hogy „a szentírásból vett idézéseket föltétlenül elfogadják, a symbolumokat”<sup>3</sup>, csak amennyiben a szentírással egyezők, mert „a conciliumok végzéseinek hosszú sora nem ronthatja meg az Isten beszéde igazságát.” A nagyváradi vitaközlés kezdetén Békés Gáspár a fejedelem nevében kijelentette, hogy a

<sup>1</sup> „Két könyv az Egy Atya Istennek, a fiunak és a szentléleknek hamis és igaz ismeretéről”. 1567. (Bevezetés).

<sup>2</sup> Idézve Jakab E., Dávid F. emléke. 1879. 91—92 l.

<sup>3</sup> U. O. 107. l.

felség azért hívta össze a papságot, hogy „az Isten igaz és tiszta igéjéből az üdvösség fundamentumát megbizonyítsák”. „A disputáció Isten igéje igaz magyarázatából legyen, ne syllogismusok és captiok által.”<sup>1</sup> Dávid F. egyházi beszédeiben a papoknak is azt ajánlja, hogy mikor Istenről és Krisztusról tanítanak, maradjanak szorosan a biblia szavai mellett s kerüljék „az idegen szólásmódokat” és a „saját agyuk találmányainak” hirdetését, mert nekünk nem Athanáziust, hanem Krisztust kell követnünk. Más alapot sem valhat. Azért nem fegyver és nem erőszak, hanem egyedül az Isten igéje kell, hogy az embereket az Isten egyházának meghódítsa. Az 1579-iki tordai zsinatot egybehívó utolsó pásztori levelében is így ír: „Semmi sem tartósabb igazság, mint ami a szentírások alapjaiból vétetik. A próféták és apostolok tudományán épült tanokat szél és habok el nem sodorhatják s Isten igéje, mint élő tűz, mely élesebb a két élű kardnál, oly mély gyökeret ver az emberi szívben, hogy azt onnan kiszaggatni nem lehet”.

Az erdélyi unitáriusok ezt az elvi alapot soha meg nem tagadták. Sőt minél hevesebb volt ellenük az üldözés, annál jobban ragaszkodtak hozzá. Így sok egyebet elhallgatva, a Koncz Boldizsár-féle (püspök volt 1663—1684-ig) Katechesisben, amelyet utoljára 1854-ben adott ki a Főtanács, a második kérdés ez: „Micsoda ismerni az Istent és Jézus Krisztust?” Felelet: „Ismerni az Istent és a Jézus Krisztust nem egyéb, mint azt, valamit a Szentírás az Isten és a Krisztus felől és egyszersmind az Isten és Krisztus akarátja felől is kijelentett, hinni és vallani”. Igazságtalanság tehát azt állítani, hogy az unitáriusok Szentábrahám előtt „rationalistico-speculatio” állásponton lettek volna s Szentábrahám terelte őket a holland befolyás alatt pozitív keresztény alapra. A tény az, hogy Szentábrahám magával vitte Erdélyből a pozitív keresztényi sőt — tegyük hozzá — igazi protestáns álláspontot, amely egyedül a bibliát tekinti a hittudomány zsinór-mértékének. Ez az alapelv külföldön a remonstránsok körében, kedvező körülmények között megerősödött, meggazdagodott és tudományos formát öltött s így lett dogmatikájának szabályozójává.

<sup>1</sup> U. O. 169 l.

Az alapelvnek teljesen megfelelő az a rendszer, amelybe a hittudomány anyagát beosztja. Nem kívülről vett hittani tételekbe vagy az értelem által kigondolt mesterkelt alakba önti az anyagot, hanem belülről tekintve, magát a kijelentés történetét dolgozza fel rendszerében. Így szól hittanának első fő részében „A szövetség szerzőjéről vagyis Istenről”, a másodikban „Az újszövetség közbenjárójáról, a Jézus Krisztusról” és a harmadikban a szövetség tartalmáról. Az Isten és ember közötti szövetség gondolata nem új dolog az unitárius hittanban. Maga Dávid F. fogságban irt utolsó hitvallásában Krisztus közbenjárását úgy tünteti fel, mint „Örök szövetséget köztünk és az Atya között, mit Jézus kötött”. A már említett Koncz Boldizsár-féle Katechesisben erre a kérdésre: „Az Isten miben mutatta meg kiváltképpen való gondviselését az emberi nemekhez?” ilyen felelet van: „Ebben, hogy az emberekkel az utóbbi időben az ő fia által szövetséget kötött, ugymint akit maga és az emberek között Közbenjáróvá rendelvén, ő általa drága ígéreték és szörnyü fenyegetések alatt az ő akaratját és kívánságát nékiek kijelentette.”<sup>1</sup> Azonban a szövetségnek ez a gondolata még nem jelent dogmatikai rendszert. Ez a gondolat hittani irodalmunkban rendszerré először a Szentábrahámi művében van átalakítva. A frigyteológiának pedig az első rendszeres kifejtése a coccejánizmusban jelenik meg, amely iránynak neves szószólói és munkásai voltak a holland egyetemeken. Ez az elmélet különösen kedvezett az unitarizmus Isten és emberfogalmának s így érthető, ha Szentábrahámi is ezt tette hittudományi rendszerének alapjává. Természetes, hogy ebbe a rendszerbe a szentírás alapján a maga hittani nézeteit vitte bele. Így, a külső keret holland származású, de benne a tartalom erdélyi unitárius. Lássuk tehát röviden a rendszert s tartalmát.

A „Szövetség szerzőjéről vagyis Istenről” c. főrészben öt fejezetten keresztül szól Szentábrahámi: „Az Isten tulajdonságairól, az Isten akaratáról, az Isten munkáiról milyenek a teremtés, a gondviselés és Istennek az emberekkel kötött szövetségéről. Az első fejezetben Isten általános tulajdonságainak elősorolása után különös súlyt helyez Isten egységére, amely szerint a leg-

---

<sup>1</sup> I. m. 15 l.

tökéletesebb lénynek szükségképen egynek kell lennie. Az az egység kizárja azt, hogy vele valakit egyenlőnek gondoljunk. A szentírás helyes értelmezése szerint nincsen is semmi alapja annak, hogy az egy legfőbb lényben, három személyt különböztessünk meg. Az Isten akaratáról szóló második fejezetben már a Kálvin-féle predestináció ellen küzd anélkül, hogy nevét egyetlen egyszer is emlitené. Kimutatja, hogy Isten akaratának tárgya mindig a valódi jó s ezért a bűn oka nem lehet. Az előre való elrendelésen általában Istennek „az üdvözítendő vagy elkárhozandó emberekre vonatkozó végzését” szokták érteni. Azonban ez a határozat nem egyes egyénekre vonatkozik, amint ezt Augusztinus és utánna Kálvin tanították, hanem általános és a hit és engedelmesség feltételeihez van kötve, vagyis idvezíti a hiveket és elkárhoztatja a makacsokat. Így tehát az üdvösség nemcsak az Isten akaratától függ, hanem megvan az emberi feltétele is; mert ha az üdv, vagy a kárhozat Isten abszolút végzéséből következnek, akkor nem lenne helye a kegyességnek, az erénynek s a bűnnek. Ez volt a kálvinisták és a remonstránsok között az ütközőpont s Szentábrahámi határozottan az utóbbiak álláspontját teszi magáévá. A harmadik fejezetben a teremtés leírásával kapcsolatban előadja antropológiáját. Ennek jellegzetes pontja az akarat-szabadságának védelmezése, ami predestináció ellenes felfogásából önként következik. „Az akaratnak a szabadság vagy szabad elhatározás (döntés) annyira elválaszthatatlan sajátossága, hogy még az erkölcsi szolgáltságban sem veszíthető el.” Szabadság nélkül nincs „sem akarat, sem lélek.” Sőt egyáltalában lehetetlen lenne az egész erkölcsi élet. Az akarat szabadságának ilyen erőteljes kihangsúlyozása eddigelé ismeretlen volt az unitáriusok hitvilágában. Itt Szentábrahámi visszamegy egészen a Pelágiusz felfogásához s ez által tulszárnyalja a remonstránsokat, akik a szemipeligiánizmus alapján állottak. Arra a kérdésre, hogy ez az emberi szabadság miképpen egyeztethető össze az isteni gondviseléssel? Szentábrahámi azt feleli, hogy Isten más törvények szerint kormányozza a természeti, mint az erkölcsi világot. Az utóbbiaknál nyitva van az út az emberi szabadságra s itt Isten ígéretekkel és fenyegetésekkel serkenti az embert az engedelmességre. Ezek szerint Szentábrahámi hiven az alapfelfogásához, — amely szerint a vallás nem csupán az Isten megismerése, hanem

akarátának teljesítése — az Istenről szóló részben a ker. hittannak nem csupán a teológiai, hanem az antropológiai részét is egész logikusan belékszövi s ezáltal az unitárius teológia utját hosszú időre kijelöli.<sup>1</sup>

Végül „Istennek az emberekkel kötött szövetsége“ címen előadja, hogy ez a szövetség különbözik azoktól, melyeket két egyenlő fél szokott kötni. Itt az Isten ígér az embereket pedig kötelezi. Coccejus kétféle frigyét állapít meg u. m. természeti (foedus naturae) és kegyelmi frigyét (foedus gratiae). Az elsőt az ember a bűneset által elveszítette s így jött létre a kegyelmi frigy Jézus által, amelyben „az Isten csak adott, az ember pedig csak elfogadott.“ Szentábrahámi szerint már az ember nem az a tehetetlen és jóra képtelen lény lévén, aki a szövetségben teljes passzivitásra van utalva, a szövetség kétoldalúsága sokkal inkább kidomborodik s az Isten ígéreteivel szemben az ember is a törvények megtartására van kötelezve. Isten az emberekkel egyideig szövetséget nem kötött, hanem csupán a természeti törvényekkel kormányzott. A legelső szövetség Ábrahámmal, a második Izrael népével, a harmadik az egész emberi nemmel jött létre.<sup>2</sup> A két első keretében előadja az Ábrahámnak tett isteni ígéreteket s a velük járó kötelezettségeket és részletesen ismerteti a Mózesi törvényeket, hangsúlyozva a fokozatos haladást az Isten kijelentésében. Így jön rá az események logikus sorrendjében „az új-szövetség közbenjárójára, a Jézus Krisztusra.“

Az új szövetség, melyet Isten Jézus Krisztus által az egész emberiséggel kötött a legegységesebb, legutolsó és legtökéletesebb. Ami az ószövetségben „ábrázolás“, „árnyékkép“ és jelkép volt csupán, az az újszövetségben mint „Isten legteljesebb akaratjának a kinyilvánítása“ jelenik meg. Ennek bizonyítása céljából szól Szentábrahámi Jézus személyéről, hivatásáról. Jézus személyével kapcsolatban, miután elfogadja és magyarázza a bibliának életére, halálára feltámadására és mennybemenetelére vonatkozó tanításait, a következő tételek igazságát bizonyítja: 1. Jézus a

<sup>1</sup> A jelenleg használatban levő Ferencz József-féle Kátében is az ember fogalma az Istenről szóló részben van kifejtve. Itt is a vallás Isten megismerése és tisztelése. Vagyis vallás és erkölcs egymástól elválaszthatatlan.

<sup>2</sup> Ceccejus is hármas szövetséget vesz fel és pedig 1. ante legem, 2. sub lege, 3. post legem.

Krisztus vagy Messiás. 2. Jézus ember. 3. Jézus Isten fia. 4. Az ember Jézus Krisztus igazi Isten. 5. Az ember Jézus Krisztust, ki Istennek fia és mindeneknek Ura, isteni tisztelettel kell tisztelni. E tételek közül a két utóbbi fölött a mai unitárius ember megütődik s azt kérdi: Mit jelentnek ezek egy unitárius dogmatikában? Ezeknek felvételét igazolva látjuk a 1638-iki dézsi egyezkedés által, amelynek első pontja így szól: „Az miképpen Dávid Ferencz kondemnálása után Demetrius Hunyadi püspöknek idejében az Unitaria Religión leveő Miniszterek ezen meghegyeztenek, hogy az Úr Jézus Krisztusnak, az Atya Istentől adatott Isten-ségét vallani, igaz Istennek hirdetni kell, és imádni és segítségül hívni, segítséget teőle kérni, az ellen pedig senki se titkon se nyilván ne tanítson, se ne szóljon, seőt a szerint tanítson, praedikáljon és énekeljen, a Jézus Krisztust pedig isteni tisztelettel imádják és directe segítségül hívják, úgy mint kinek hatalma vagy on üdvözíteni és el is kárhoztatni az embereket. Ez pedig az Ecclesiastica Discipulinának harmadik artikulusának „de Offició ministrorum“ világosb declaratiójára az Ecclesia disciplinában verbotenus beirattassék, kinek beírását nem difficultálhatják. mert in loco publico mind a Püspeök mellette levő Miniszterekkel, s mind pedig az Unitaria recepta religión levő főemberek sponte megvallották. Az mit azért ilyen publice vallottak és vallanak, méltán az Disciplina Articulusában is beirattatik.”<sup>1</sup> Ezt a Blandrata-féle hitvallást ilyen értelemben az unitáriusok lelkük szerint sem a Hunyadi Demeter idejében sem a dézsi egyezés idején nem hitték. Sőt az utóbbi alkalommal a papság nem is volt hajlandó azt beadni az országgyűlésnek. De a külső kényszer és az egyházpolitika parancsolta szükség hatása alatt mégis beadták. Ez uton annyira befészkelte magát hittanunkba, hogy az óta minden hitvallásban helyet foglal Krisztus istensége, annyira, hogy még a a Ferencz József-féle káténak is csak az 1927. évi 11-ik kiadásából e sorok írójával történt revízió alkalmával maradt ki. Így kényszerüsből felvették bár, de lelkiismeretük megnyugtására igyekeztek megfelelő magyarázatot adni.

Szentábrahámi Jézus igazi istenségének az értelmezésénél kimutatja, hogy az „Isten“ nevezet a szentírásban a legfőbb Istenen kívül másoknak is sokszor van tulajdonitva, ami által „a má-

<sup>1</sup> Ker. Magv. IX. K. 157—158 l. közli: Szilágyi Sándor.

sok felett kiemelkedő kitünőség és tekintély" értendő. Jézus Istensége azért nem a Athanázius-féle metafizikai értelemben veendő mert a szentírás számtalan helye igazolja, hogy Jézus az Atyától függ, mindent tőle vett és neki alája volt rendelve. Ennél fogva Jézus isteni nevezete nem zavarja a legfőbb lénynek egységét. Éppen így különbséget kell tenni az Atya és fiu tisztelése között is, Krisztust, mint az Atya küldöttjét, úgy tiszteljük s benne és általa is az Atyát tiszteljük.

Jézus az Atyától reá bizott hivatást három munkakörben végezte u. m. prófétai, papi és királyi hivatalában. Ezt a hármat egymástól elválasztani nem lehet, mert ezeken együttesen munkálta idvességünket. A Krisztus papi hivatalával kapcsolatosan küzd a helyettes elégtétel tana ellen. Idvességünk ügyében három dolog szükséges: Isten könyörületessége, Krisztus halála és a mi engedelmisségünk. Isten akarata szerint a Krisztus halála „csak a hívőknek és engedelmeskedőknek válik hasznára.” Így domborítja ki Szentábrahám az alapfelfogását, hogy a vallás és erkölcs egymástól elválaszthatatlan s a hittannal szerves kapcsolatban kell állania a ker. erkölcstannak. Ezért dogmatikájának harmadik fő-részét a keresztény erkölcstan alkotja.

„A keresztény erkölcstan a teológiának az a része, mely a mennyei ígéretek elnyerése céljából a keresztény emberhez méltó cselekedetekre tanít” — mondja.

Míg a két első részben a szövetséget kötő feleket (Isten, ember, Jézus) írja le, addig ebben a részben már a szövetség tartalmát ismerteti. Ez pedig áll az Isten ígéreteiből és fenyegetéseiből egyfelől, másfelől az ember kötelességeiből. Isten ígéretei: A szentlélek, a bűnbocsánat, a megigazulás, az örök élet. Fenyegetései: Az elhagyattatás, megvakíttatás, megkeményíttetés és az örökhalál. Az ember kötelességei négy részre oszlanak u. m. Isten és Krisztus, önmagunk és mások iránti kötelességekre. Ez erkölcsi kötelességek teljesítésére bár külső körülmények is befolyhatnak, de azoknak erkölcsi oka mégis maga az ember, valamint a bűn is mindenkinek személyes cselekedete. Végül a negyedik részben „A keresztény vallás tagjairól, vagyis az Úr Jézus Krisztus egyházáról” címen szól az egyház tagjairól és kormányzásáról.

Szentábrahám dogmatikájának már külsőleg is nagyobb részét a keresztény erkölcstan alkotja, amennyiben könyvének

mintegy kétharmad részében foglalkozik e kérdéssel. Az unitáriusok mindig nagy gondot fordítottak a vallás erkölcsi tartalmának a kiemelésére. Dávid Ferencnek még a heves hitviták idején is gondja volt rá, hogy vallásának erkölcsi tartalmát kifejtse. Ezt tette „Krisztus országáról első könyv és az Antikrisztus országáról második könyv” című művében, amelyben a szeretet által munkálkodó hit nagy erejét emeli ki, szemben a többi reformátor „sola fide” jelszavával. Enyedi György bár hittani nagy művével lett európai hírvé, de egyházi beszédeiben a legszigorubb erkölcsi igazságokat hirdette. Az 1696-ban Kmita Andrásné által ajándékozott nyomdán legelső sorban „Praecepta Morum” címen egy erkölcstant adtak ki az unitáriusok. Mégis úgy tetszik, hogy egyházi irodalmunk java része a hittani vitákra és hitvallások írására vonatkozik. Történelmi fejlődésünk, elszigetelt helyzetünk, a többi keresztényekkel való együttélésünk, állandó üldöztetésünk szinte követelte hittanunk állandó hangsúlyozását a sokszor megfélemlített és félrevezetett nyáj összetartása céljából. Ennek lehet tulajdonítani, hogy kátéinkban az erkölcsi elem eltörpül a hittani mellett, hogy nyomtatásban megjelent hitvallásaink mellett könyvtárainkban számtalan írott hitvallással találkozunk. Mintha embereink abban látták volna első keresztényi kötelességüket, hogy Istenről, Jézusról és Szentlélekről írásban is bizonyosságot tegyenek. Ilyen körülmények között valóban meglepő az a szerves egység, amelybe Szentábrahám a hit- és erkölcstant összefoglalta s hogy dogmatikájában még nagyobb súlyt látszik helyezni az erkölcsi élet szabályaira, mint a hittanra.

Úgy tetszik, nem csalódunk, ha ezt már valóban remonstráns hatásnak tulajdonítjuk. Már említettük, hogy ezeknek a hollandi atyafiaknak főelvük a teljes vallásszabadság volt s avval nem sokat törődtek, hogy Istenről és vallásról, ki miképpen gondolkodik. Tagjaiktól azt kívánták, hogy Jézus parancsolataihoz alkalmazott tisztességes életet éljenek. Franck Ádám, aki — ugy lát- szik teljesen beleolvadt a remonstráns gyülekezetbe — említett levelében ezt írja: „A mi gyülekezetünkben nem záratik ki a gyenge tag, nem a *tőlünk eltérő nézetű keresztény*, egy az akarat és egy a cél, hogy kegyes, szent és fedhetetlen életet éljen s hogy mindent az igazság és becsületesség mérlegével mérjen.”<sup>1</sup>

<sup>1</sup> Ker. Magv. 23. k. 30 l.



Igy bár eredetileg egy hittani kérdés miatt szakadtak el a kálvinistáktól, de lassankint a gyülekezeti életükben a hitbeli kérdések háttérbe szorultak s az erkölcsi problémák nyomultak előtérbe. Az ő kiváló íróiknak beható tanulmányozása indíthatta Szentábrahámít is az erkölccstan ilyen részletes és beható kidolgozására. Különben is az volt a közös alap az unitáriusok és remonstránsok között. Innen van az, hogy míg a hittani részben csak szörványosan találkozunk a remonstráns teológusokkal, addig itt lépten-nyomon történik hivatkozás a Limborch, Cattenborgh, Curcellius, Episcopius, Crellius és Hugó Grotius műveire. Egyszóval a hittudományi irodalmunk gyakorlati oldala gyarapodott a remonstránsok befolyása alatt s ebben mutatott Szentábrahámi új irányt a további fejlődésre.

A remonstránsok elébe magasztos hivatást tűzött az isteni gondviselés. Ők voltak a kereszténység új korának pionirjai. Ők voltak azok a hősök, akik a rideg ortodoxia hamis bálványait ledöntögették s ők voltak a kovász, mely a modern kereszténységet előkészítette. Akkor világoltak, mikor legnagyobb volt a sötétség, de az ő világosságuk volt a hajnalcsillag, mely hirdeti a nap feljöttét. Számuk leapadt. Beleolvadtak a többi szabadszemléű protestánsok közé. Jelenleg Hollandiában mintegy 30 gyülekezetük van, 16—20.000 lélekszámmal. Bár ősi nevüket megtartották, de büszkén vallják magukat unitáriusoknak s ujabban belekapcsolódtak az unitárius és más szabadelvű vallásos gondolkozók világszövetségébe s ezuton a régi kapcsolatunk felujult. Az erdélyi unitáriusok örömmel vonzódtak a XVII. és XVIII. században hozzájuk és gyakran keresték fel őket, mert elszigeteltségükben és magárahagyottságukban itt új erőt, új biztatást nyertek s ma is hálával gondolnak rájuk az ott talált anyagi, szellemi és erkölcsi javakért. Az onnan hozott anyagi javak elfogytak, a szellemi értékek közül sok lomtárba került. A Szentábrahámi hitnézeteiből is sokat megemésztettek a letűnt századok, de megmaradt reánk örök tanuságképpen az az igazság, hogy az igaz kereszténység lényege nem a dogmákban, nem a zsinati végzéseken, hanem a biblia vallási és erkölcsi tanításainak megélésében áll. Ez az igazság, mint soha el nem alvó szövétnek, ragyog s mutatja nemcsak nekünk, hanem az összes keresztényeknek azt az utat, amelyen a jézusi istenországába eljuthatunk.

Vári Albert.

## Szertartások és vallási szokások az unitárius egyházban.

### Imádkozás és éneklés.

3-ik közlemény.

Az unitárius lélek áhitata mindig betöltötte az urházát és megszentelte az édes otthont. Jó és gyönyörűséges élevezet hallani és hallgatni az elmúlt száz esztendőök, váltakozó magyar anyanyelvén, együtt imádkozók és éneklésben elmerülve, az Atya színe előtt megjelenők, édesdeden zengő ajakáról: dicsőítünk és tisztelünk örök Isten tégedet. Szívemet hozzád emelem és benned bizom uram. Fennszóval hívom az Urat, fennszóval könyörgök az Urhoz. Istenünkről énekelni jó. Őt dicsérni gyönyörűséges és illendő dolog.

Szertartásaink és templomi szokásaink tanulmányozása oly gazdag kincsbányát tárt elénkbe, hogy az unitárius olvasó és elmélkedő közönséget részeltetnünk kell, bár parányokban, azokból a szépségekből, ősi zamattal telített, lelki zengedezésekből, melyeket a XVII-ik és XVIII-ik évszázak lelkipásztor papjai, ima és ének költői, akkori őseinkkel elrebegtek, nekünk pedig ritkán nyomtatva, bőviben kéziratban, örökségül hagytak. Csak apró töredékeket nyújthatunk s ezeket is csak válogatva, a most megtalálhatókból, de gyümölcséről ismerjük meg a fát.

Igazságot kívánunk tenni, amennyiben módunkban áll, nemcsak a szerencséseeknek és a jelesebbeknek, hanem mindenkinek, kinek nevét följegyezve találtuk, főképpen *Kénosi Tőser Jánosnál és kolozsvári könyvtárunk* kézirati gyűjteményében és a harmadik becses forrásban, a *Szabó Károly Régi magyar könyvtárában* (1711-ig)<sup>1</sup> Csak azokat jegyezzük föl, akik énekeket vagy imádságokat írtak.

---

<sup>1</sup> Az olvasók és könyvgyűjtők régi irodalmunknak és íróinknak nagy szolgálatot tesznek, ha az innen hiányzókra felhívják figyelmünket.

## Íróink a XVII-ik évszázadban.

*Thorockai* Máté püspök Cantio címen írt éneket, amidőn Básta Erdélyből elmenekült. Címe s talán kezdete is: Budostában szent Dávid próféta. Ez az ének azért lenne fölötte értékes, mert a nem sokkal azelőtt bujdosó s a torockói bányákban rejtőző püspök, bizonnal saját keservét öntötte énekversbe.

*Radecki Bálint püspök.* Praecationes latinae una matutina, alia vespertina in 8<sup>o</sup> (7 lap). Volt három könyörgése magyarul. Ebből két imádság az urvacsora kiszolgáltatása módjáról íródott latin könyv végén, 1638-ban jelent meg.

*Thordai János*, a magyar unitárius ekklesia papja. Szent Dávid zoltárai. Magyarul irattak Thordai János által, Kolozsvárott az egy Istent, az Jézus Krisztus tudománya szerint tisztelőknek iskolájában 1627. esztendőben. Ezzel a névvel később is fogunk találkozni.

*Franck Ádám* Conciones in varia loca.

*Árkosi Benedek:* Az hétfeli mindennapokra irattatott és sokféle szükségünkhöz alkalmaztatott igen szép *Imádságos könyv*, mellyben az imádságoknak előtte vadnak az szent írás szerint való *Régi Egy Igaz Vallásból* az keresztyeni hitnek czikkeleiről és az Szent életről való idvességes elmékedések. Erről a könyvről már sok szó esett a *Keresztény Magvetőben*. Ezzel az alkalommal is hasznos szolgálatot fog tenni.<sup>1</sup>

*Böloni Bedő Pál* kolozsvári pap és főjegyző, később püspök, sok könyörgést hagyott hátra. E nagyhirű és tudós férfi zsidó és káldi nyelvből is fordított († 1690.)

*Baumgarten Bálint.* Kolozsvárt a szász ekklesia papja. Könyörgéseit, beszédeit latinul vagy németül írta.

*Pauli István*, kolozsvári főiskolai tanító imádságokat írt.

*Almási Gergely Mihály* püspök, a *Disciplina* kiadója. Számos imádsága és beszéde kéziratban maradt.

A XVIII-ik évszáz nagyszámu írója közül az imádság és ének-szerzőknek egyelőre csak a nevét jegyezzük föl.

---

<sup>1</sup> Érdemesnek tartom följegyzésre, hogy a használt példányom néhai Ferencz József püspökünk tulajdona volt, a Jakab Elek adományából ily rájegyzéssel: mint legnagyobb becsű tudományos kincseim egyikét — e kéziratot — Juliska és Jóska gyermekeim confirmáltatásakor tett nagy szolgálataért emlékül adom Ferencz József kedves papomnak és barátomnak Kolozsvárott, május 19-n 1872, Jakab Elek. — Emeli a könyv érdekességét és mutatja elterjedtségét az is, hogy nyomtatott betűkkel rá van ragasztva a cimlapra: Michaëlis L. Szent-Ábrahámi. Alatta a bélyeg körirása: pietas ad omnia est utilis. Diszített közepén tollrajzban egy könyvtartó ember áll, kezében imakönyv, mellette letéve kinyitott biblia. Kézírással följegyezve: Benedictus Arkosi mortuus A. 1661. Az egykori tulajdonos neve így: most Kovátsi Susanájé. Kovátsi Tamás egyházi főjegyző leánya.

Dimény Pál, Pálfi Zsigmond püspök, Pálfi Benjamin, Kereszturi Sámuel, Dersi Gergely István, Adámosi György ótordai pap, Homorod-szentmártoni Ferencz Tamás, Gejza József, Kovátsi Tamás, Szentábrahámi L. Mihály, Ferencz János, Agh István, Uzoni Fosztó István, János és István, Fejérvári Sámuel, Raphaj Mihály, Kozma Mihály és Gergely.

A XVII-ik százban nyomtatásban megjelent imádságos és énekes könyveink száma nem nagy, de ránk nézve annál értékeesebbek:

*Isteni ditsiretek.* Imádságos és vigasztaló énekek. Omnis spiritus laudet Dominum, ny. Heltai Gáspár műhelyében (1605—7 év?)

*Várfalvi Kósa János.* Aytatos isteniditsiretek.

*Isteni ditsiretek.* Imádságos és vigasztaló énekek, mellyek most ujabban jó rendben vétettek és az élében fogyatkozásoknak megjobbításával kibotsáttak Kmita Andrásné költségével, Kolozsvárott, az Unitaria Ekklesia betüivel Liszkai Mihály által. Anno 1697 12 r.

*Koncz Boldizsár* (solymosi) Hetedszaki reggeli és estvéli könyörgések. A boldogemlékezettü Solymosi Koncz Boldizsár erdélyi unitárius püspök és azon jó emlékezettü Járai János kolozsvári unitárius plebanos uramék ő kegyelmek által. Mostan sokaknak lelkek épületekre kinyomtattak. 1695 eszt.

*Imádságos és énekes, kézbehordozható könyvetske.* Mellyet naponként minden rendbeli keresztyén ember olvasgathat. Kolozsvár az unitária ekklesia betüivel 1700-ban.

### **Imádságok és énekek a XVII. évszázból.**

A Básta-féle kegyetlen pusztítás véget ért. *Thorockay Máté* püspök visszajött Kolozsvárra a torockói bányák rejtekéből és építő munkához kezdett. Visszatért ahhoz az alaphoz, melyet nagy mestere, Dávid Ferenc vetett. Kiadta az *Isteni ditsiretek* címen 1570-ben megjelent nagyterjedelmű énekkönyvét. Ennek sincsen évszáma. (1605—7.) Eltérés is vajmi kevés benne. Talán azért hagyták el a kiadás évét, sőt a nyomdát is, hogy az ellenséges indulatoknak ne nyujtsanak tápot. Nem férhet kétség ahhoz, hogy a püspök sietett vigasztalására hiveinek. Rövid imádsággal nyitja meg, a külömben egészen az első kiadásban foglalt énekeket. Az imádság tömörsége és hiterősítő iránya feltünő.

*Igaz hitért való könyörgés:*

„Adgy erőt nekem a te dicsőségednek gazdagsága szerint, hogy az Úr Jézus Krisztus lakhassék hitnek általa az én szívemben, hogy gyarapodást vehessek, és én ő benne, a szent Fiadban

béplántáltassam és ő benne megépülhessek és mindvégig ő benne mozdulatlan megmaradhassak.<sup>1)</sup>

„Ez felett ad meg Úr Isten, hogy az én hitem ne legyen megholt hit, avagy csak valami erőtlen emberi vélekedés, minden erő és cselekedés nélkül, avagy gyümölcstelen, hanem legyen eleven cselekedő az igaz keresztyéni szeretetnek általa, hogy az igaz hitnek és a bizonyos reménységnek idvességes végét elérhessem és magamnak vehessem, a te áldott szent fiadban, kinek általa legyen dicséret és tisztesség szent Felségednek. — Ámen.“

Az imádkozás nyelve állandóan fejlődött. Akár a zsoltárokra gondolunk, akár az egyházi írók szünetlenül gazdagodó és szépülő himnuszaira, meggyőződünk, hogy az unitárius egyházban az énekdalba foglalt imádság volt az Istenhez emelés legáltalánosabb és legbiztosabb eszköze.

A nagy szónok, Dávid Ferenc is, az énekekben, az istentdicsőítő himnuszokban találta az istentisztelet leghatékonyabb eszközét. Ez indította gazdag tartalmu énekkönyve kiadására. Hatalmas beszédeivel biztosította a hitesmék tisztulását, de tudta, hogy az áhitatot és a buzgóságot az ének és az imádság fokozza templomi magaslatra.

Az unitárius hymnologust tiszteletet biztosító munkatér várja. Énekkönyvünk, habár igen ritkán, de mégis szünetlenül szaporodó tartalommal jelent meg. Már az a tény is, hogy az 1605—7-ben megjelent kiadás csaknem száz esztendő múlva 1697-ben jutott újabb kiadáshoz, figyelmezteti az érdeklődőt, hogy itt nagy és mély hézag tátong. Miért e hézag, ki hibájából? Kéznefekvő a magyarázat. A hódításra indult ortodox protestáns püspökök és fejedelmek, megtiltották a sajtó használatát. Csupán a német nyelvű unitárius kolozsvári gyülekezet nyomtathatta ki énekkönyvét. Szegény Tordai János, Bogáti Fazakas Miklós és a kevésbé jelesek nagy száma, maradt az énekvezér-diákok és mesterek másoló buzgóságára. Elismerés nekik, mert csak az a kézirati gyűjtemény, melyet kolozsvári könyvtárunk őriz, dicsőségökre válik.<sup>2)</sup>

Az első és a második énekkönyv legfennebb 10—10 eszten-

<sup>1)</sup> A Jézus Krisztushoz vonzódást, a hozzá irányított hitre utalást, sőt hogy Jézusba, mint Istenfiába beplántálást, benne elmélyedést kíván kérni — meggyőződésem szerint — arra mutat, hogy a püspök az ellenséges és a Krisztustól eltávozottak visszaszoktatását célozza. A nemimádás miatt — amint tennebb láttuk — Jézus neve emlegetését is kerülték.

<sup>2)</sup> Pálffy Márton tanár helyes érzékkel a legújabb énekkönyvbe néhányat fölvevett e kedves régiekből.

deig maradhatott rendes forgalomban, mert a példányok elfogytak. Azután az éneklő mester buzgóságára nehezedett a templomi éneklés. Egyedül célravezető eljárásnak kínálkozott, hogy nagy foliáns kézirati példányából, a templom piacán, a szószék előtti könyv-állványról, fennhangon, soronként előlmondotta, azután soronként beindítva vezette a templomi éneklést.

Tordai Jánostól vegyünk át két szép és igazán zamatos magyarsággal írt zsoltárt:

Teljes szívből a kik bíznak az Ur Istenben,  
Azok a Sion hegyéhez hasonlók mindenben.  
Helyben marad mindörökké a Sion hegye,  
Hogy megmozdulhatatlanul az Ur kedvét tegye.

Jól tégy igaz bölts Ur Isten, az jókkal jól tégy,  
A kik pedig bűnben élnek, azoktól számot végy.  
Ez értelme az százhuszonötöd éneknek <sup>1)</sup>  
Tökéletes kívánt jót ad Isten a hiveknek.

XLVII-ik zsoltár a pünköstnek jeles napján dallamára:

Tapsollyon a mi két kezünk  
Örüljön kedvel tölt szívünk  
Mert nagy a mi szent Istenünk  
Megdicsőült bennünk.

Ditsérjétek az Ur Istent  
Az Istent a ki nagy és szent  
Ditsérjétek az Ur Istent  
Az Istent a ki szent.

Mert az Isten e nagy földnek  
Bölts királya minden rendnek  
Énekelyünk azért ennek  
Böl:sen az Istennek.

*Balassitól az ifjak énekét ki ne óhajtaná naponta ismételni:*

Botsásd meg Ur Isten ifjusagomnak vétkét  
Sok hűfötlenségét, undok fe telmességét  
Töröld el rutságát, minden álnokságát,  
Könnyebíts lelkem terhét.

Az én búsolt lelkem, én nyavalyás testemben  
Tetova búdosik, mint madár a szélvészben.  
Tölled oly igen fél, reád nézni nem mér  
Akar esni kétségben.

---

<sup>1)</sup> A 125-ik zsoltárnak e magyaros szép átírása érdemes a későbbi szövegekkel összehasonlításra.

Akarna gyakorta ismét hozzád megtérni,  
De bűnei miatt nem mér elődbe menni  
Tölled elijedet, tudván hogy vétkezet  
Szined igen rettegi.

Sok kisértet éri, mindenképpen ijeszti  
Tölled rettegteti, kétségre siettetí  
Mely miatt majd elvész, ha véle jót nem tész  
Magát pokolra ejti.

Térj azért én lelkem kegyelmes Istenedhez,  
Szép könyörgésekel békéllyel szent kezéhez.  
Mert im hozzá fogad, tsak reá had magad  
Igen kegyelmes Ur ez.

Ez éneket szerzém keseredet szívemből,  
Várván Ur kegyelmét fejemre szent lelkével  
Tétova bújdosván, vétkezet siratván  
Tusakodván ördöggel.

Összesen tizenöt hasonló menetű versszakba önti bűját, félel-  
mét és nagy reménységét. Egy másik éneken üldözői elől Istenhez  
menekülve, sirja bűját keservesen :

Szívem melly szomoru, életem oly nyomoru,  
Az én tekintetem mindenfelé sanyaru  
Keservesen Lelkem Testemben gyötrődik,  
Mert megemészt nagy sok bú.

Volt oka igen bőven az unitárius szerkesztőnek 1700-ban  
fölvenni az aggódva búsulás eme gördülékeny versét a kézen forgó  
kéziratból.

Bogáthi zsoltáraiból a XVII-ik száz elejéről jó meghallgatnunk  
és összehasonlítani a Károli fordítással a 62-ik zsoltár pár versét :

Kivel Isten vagyon, bátorsága lehet  
Ha nem bántja Istent, oltalmat remélhet  
Azért ellenségtől én lelkem nem félhet.

Bizzál csak Istenben lelkem, Ő, kövárom  
Ennyi ellenségtől Ő erős páisom  
Meg ment s jó időt ad, panasz nélkül várom  
Ehezképest azért magamat tartom.

Imádságaink prózában sokkal bővebben teremnek mindkét  
(17 és 18) évszázban. Árkosi Benedek, Bedő Pál, Koncz Boldizsár,  
Járai János püspök és Jövedétsi András kolozsvári plebános a  
XVII-ik száz végéről kéziratban hagyták hátra. Egy részét az uni-  
tárius nyomda kiadta 1696-ban és 1700-ban.

Mielőtt a XVII-ik évszáz utolsó 6 esztendeje, e rövid boldog

időszak, lelki termékeit élvezni kezdenők, lássuk mi táplálta a lelkeket 70 esztendei babyloni fogság ideje alatt.

Toroczkai Máté, ki joggal foglal helyet a nagy püspökök között, bőven irt imádságot és beszédet, de biztosan fölfedezve — tudtunk szerint — ilyen művei nincsenek. Radeckzi Bálint püspök, kinek ugy folyt szájából a latin szép beszéd, mint az arany, magyar irodalmunkat nem gazdagította. Idegen nyelve miatt népünk lelkét nem táplálhatta „egyházi közönségünk nagy kárára“ de érdemet szerzett egyházunk törvényei rendszerbe foglalásával. (*Disciplina ecclesiastica*).

A sajtó áldásait csaknem teljesen elzárták őseink elől. A dézsi gyűlésen ilyen béklyót veretett a fejedelem, Rákóczi: „Ha az unitaria religion levők közül a mostan eligazított recepta unitaria religionak confessioja szerint könyveket is írna valaki, de azt kinyomtatni és kibocsátani az ország Fejedelmének hire nélkül semmiképpen ne merészelje. Sub poena notae infidelitatis.“ Vagyis aki ilyesmire vállalkozni merészkedett, az fejét és jószágát veszélyeztette. Így érthető meg honnan maradt fenn annyi szép s csaknem nyomtatott betűvel irt példánya Árkosi Benedek könyörgéseinek. Mert az élniakarás, az igazság diadalában bizakodó reménység hallgatva is él. A távolról szemlélő ma két tényt olvas ki ezekből a hatalmi mámorban elkövetett kemény intézkedésekből. Egyiket azt, hogy az unitáriusokat csak erőszakkal lehetett letörni, a másikat azt, ami ebből következik, hogy a fejedelmileg támogatott orthodoxa religiot csak ilyen praktikával lehetett beerőszakolni a nép közé.

Úditó harmat gyanánt hatott Rákóczi alatt a szombatosság címén és örve alatt elsanyargatott lelkekre a Hollandiából hét év multán hazajött dr. Árkosi Benedek, aki évtizedeken keresztül táplálta a papok, tanítók és az ifjak lelkét tudományosan megalapozott bibliai elmélkedéseivel és egész hétre s több alkalomra irt imádságaival.

Ezt a könyvet mesteri kézzel másolva, faluról-falura vitték s majdnem azt gondolhatjuk, hogy minden pap megszerezte. „Ezt az imádságos könyvet — írja előszavában — úgy igyekeztem írni, hogy a mi szegény hazánknak mai ilyen nagy szükségében sokaknak használjak, mert az Úr kegyelméből megmutatom nemcsak azt, mint kelljen az Istennek imádkozni és őtet mind szüntelen



szolgálni, hanem azt is, mi legyen a szent Írás szerint való régi igaz vallás és Istennek velünk lakására méltó tiszta élet.“

Árkosi, hatalmas könyvében, az imádkozásról külön elmélkedik. Szükségeink kielégítését tartja fő célnak „mi magunknak pedig, mely igen hasznos legyen az Imádság, a mi mindennapi szükségjeink, nyavalyjaink és gyarlóságaink eléggé bizonyítják. Nyavalyjaink közben az imádsághoz, mint valami vasmatskához tudunk ragaszkodni. A könyörgésnél semmi bátorságosb orvosságunk nintsen.“

Hogy kell imádkozni? Aki imádkozik, először ne csak elhagyja bűnét, hanem megszánja, bánja és „tökéletesen azt magában feltégye, hogy annakutána magát hasonló vétekbe ne keverje.“ „Minden harag nélkül imádkozzunk, mert a harag haszontalanná teszi a mi könyörgésünket. Aki imádkozni akar, legyen hite és bizadalma. Isten nem minden kérésünket teljesíti, mert a bölcs Isten így ítéli jobbnak lenni minékünk.“ „Készítsd hozzá magadat és ne légy hasonló az Istent kísértő emberhez.“ „A szentekért is könyörögni szükséges, tehát a hivekért, az igazság hirdetőiért.“

Az *urima Árkosinál* ilyen alakban szerepel: Mi Atyánk ki vagy a mennyekben, szenteltessék a te neved, jöjjön el a te országod, legyen a te karatod miképpen mennyekben; azonképpen itt a földön is, a mi mindennapi kenyerünket ad meg mi nekünk ma és botsásd meg az mi bűneinket, miképen mi is megbocsátunk, ellenünk vétkezteknek, és ne vigy minket a kísértetbe, de megszabadíts a gonosztól mert tiéd az ország, az hatalom, az dicsőség, mindörökké Ámen.

Árkosi a bűnt súlyosnak, de megbocsáthatónak tartja.

„Alázatosan könyörgünk Szent Felségednek ne űzz el minket bűneinkért a te orcád elől, hogy miis haszontalan porok, szabadon hirdessük a te rendelésidet és szájunkkal<sup>1</sup> magasztaljuk nevedet. Botsásd ki a te világosságodat és a te igazságodat, hogy azok vezéreljenek minket és bé vigyenek minket a Te Felségednek hegyére, te hozzád a mi vigasságunknak és örömünknek Istenéhez, hogy a székednek előtte a mi sziveinknek oltárán dítseret mondással áldozzunk te neked. Lakozzék uram bővséggel mi bennünk az te irgalmasságod, és töröly ki mi közülünk minden hamisságokat és fertelenségeket mellyek által az te neved káromoltatik, sőt inkább fényljék a te népednek világossága az emberek között, hogy

<sup>1</sup> Az eredeti írást híven irtuk át.

annak helyében, hogy rágalmaznak minket mint gonosz tevőket, a jó tselekedetekből dicsőítsék a te nevedet mikor őket is nagy kegyesen meglátogatván tehozzád megtérited. Téríts (!) meg uram te hozzád a tévelygőket vilagosíts (!) meg a sötétségben járókat, hogy a te jóvotodnak gyönyörűségét megkostolván, minden nemzetségek tehozzád megtérjenek, egyedül való igaz Istennek lennie csak téged ismerjenek, féljenek, szeressenek és szerelmes Fiad által örökké felmagasztaljanak“.

Ez a hitfelfogás, ez az ethika, ez a stílus feledteti, hogy a XVII-ik száz közepén vagyunk. Ha Pázmány a magyar nyelvnek oly dicsőséget szerzett, mi lett volna Erdély magyar nyelve, ha Árkosi, ez a tudós doktor, aki a latin és holland, a német, görög és zsidó nyelvekben is oly kitünő, szabadon használhatja a sajtót és állhatja a versenyt kortársaival († 1661). Méltó megfigyelésre miképpen igyekszik megközelíteni Istent, s amellett, hogy az ellenségeket is szem előtt tartva, mennyire gyűjti az egy igaz Istenhez az egész sereget.

A XVII-ik évszáz második felében is sok vesződések volt unitárius elődeinknek, belső és külső egyaránt. A külső elnyomás nem tágult. A belső egység nem volt teljes. Zsinaton kellett újabb rendeletet kibocsátni a régi, „babonás szokások“ ellen. A kövendi zsinat 1671-ben rendeli:

„A szükség felett való ceremóniák, karácsony, nagypéntek, husvét éjszakáin való harangozások, holt emberek névnapján való prédikálások és egyéb setétség munkái, mindezek, mind más botránkozásra okot szolgáltató alkalmatosságok az ekklesiából, templomból tolláltassanak (elhagyassanak) sub gravi animadversione.“

Nevezetes, hogy az egyház még a zsinat tagjai, a papok és mesterek, hitbuzgóságára is igyekezett hatással lenni. 1661-ben elrendelte a dézsfalvi zsinat, hogy a zsinati gyűléseket imával nyissák meg. Első napon imát mond a generalis notárius. Más napokon a többi notárius.

Az Árkosit követő jeles papok nemes versenye mutatkozik a kezünkbe jutott kézirati s később, a nyomtatott könyvekből is. Szükségét érezték s a buzgóság is erre sarkalta.

A minden tekintetben jeles pap és püspök Koncz Boldizsár szép, gazdag, áradó nyelvezetet vitt be az imádkozásba. Egyik reggeli imádságának bevezető mondatában az Istent így írja körül:

„Örök dicsőségnek halhatatlan királya, mi urunk Jézus Krisztus dicsőséges szent atyja és Istene, ki hozzájárulhatlan fényesség-

ségben mindenek felett csak egyedül uralkodol, kit amaz angyali karoknak sokasága mind szünetlenül dicsérnek és imádnak, kinek mindenek fejet hajtnak és reszketvén szolgálnak: Te vagy mi urunk Jézusunk minden jöknak kipótolhatatlan kutfeje, te vagy mindeneknek teremője, kezdete és vége, te általad és te benned vannak és mozognak mindenek; ha csak szemeidet ezekről elfordítod is, ottan semmié lesznek; megrendül a föld hacsak meg tekinted is őket, és a te hatalmas szodra megnyilatkoznak az ő mélységes rejtekei, elvesznek és elmulnak a nagy egek, mihelyt a te parancsolatod tartja, mindenek méltán félnak és rettegnak a te hatalmas színed előtt, mert elviselhetetlen a te dicsőségednek fényessége.“

A bűnbánó rész már több mondatra, tehát több gondolatkörre oszlik. Ellenben a kérő rész, a bűnösség töredelmes hangoztatásából kiindulva, a könyörgés héttized részét foglalja el, ilyen klaszszikus kifejezésekkel:

„Ne indits fel Uram a száraz falevelek ellen a te haragodat, a széltől ide s tova hányattatott pozdorját ne kergesd . . . oltsd el a gonosz kívánságok tüzeit. Vedd ki e világi gyönyörűségek ízét mi belőlünk, hogy te kívüled semmi örömet ne kedveljünk, semmi kincset ne becsüljünk, semmi jót ne szeressünk, hanem arra makulanélkül való báránynak a Krisztusnak drágalátos vérével megváltott lelkünket csak te neked egyedül tartjuk és szenteljük, a ki minden test lelkeinek egyedüli ura vagy. (Kézír. 84 sz. 3 l.)

Más helyen így szól:

„ama gonosznak hatalma alol feloldoztál, hogy a te szentidnek dicső seregébe bévitetvén, szabados szolgálatunkkal téged tisztelnénk és örvendeznénk, lelki fogságunkon keserű falatunk helyébe a te drága ígédet s angyali kenyeredet nyujtottad ededelül. A kegyelemnek székihez minden szökséginkben szabados menetelt engedtéel hogy siralmunknak könyhullatásit bátran kebeledbe önteni merészeljük, melyre ugyan ígédetted által édesgetsz, parancsolatiddal serkentgetsz.“

Több izben rámutattunk a Jézus-Krisztussal foglalkozás sajátos tüneteire. Koncz és kortársai már messze túlmentek az Árkosi mérsékelt és egészen unitárius Krisztológiáján. Koncznál ilyen kifejezések fordulnak elé:<sup>1</sup>

„A te szerelmes fiad vére által való békéltetésnek is cselédi lévén, az estvéli áldozat helyett a te színednek előtte megjelentünk.“

<sup>1</sup> Óvatosságból megjegyzem, hogy a Koncz-féle kéziratban, eltérően a Benczédi Gergely címfelirásától, több darabot más kézből származónak találtam. A XVII-ik száz utolsó 30 esztendeje termékei.

„Azért Uram felejts el szent fiad által ígért kegyelmességed szerint minden eddigi titkos, nyilvános ellened cselekedett álnokságunkat“.<sup>1</sup>

E pár idézetből is kitetszik, hogy Koncz mindent Istentől kért és várt, de amellett bizonyítanak az ilyen kifejezések:

„Isten mindenben minden“. Csak hozzá imádkozik, csak tőle vár, remél. „Ne hagyj minket megcsalattatni és tőled elszakadni. Időről időre segéltetnenek minket a te irgalmasságid és el nem hagytanak könyörületességid.“

### **Ujult reménység a hitéletben.**

A hetvenéves babyloni fogság, midőn Koncz Boldizsár püspöktől az ország rendei megvonták a szót és arra kényszerítették, hogy palástját levetvén, székely nemesi tógájában követeljen jogot a szólásra és egyháza védelmére, vége felé közeledett.<sup>2</sup> Amugy is az ország sorsa teljes bizonytalanság szikla ormain hányódik a szünetlen háboruszkodások miatt. A deési egyezség pallóságát, a Rákócziak és püspökeik, szünetlenül az unitáriusok feje fölött villogtatták. Koncz püspök a gyermekek számára kátét írt, de a kinyomatás előtt nem szerzett rá fejedelmi engedélyt. Bemutatását követelték, a püspököt az országgyűlés elébe állították s az unitárius közönséget rákényszerítették, hogy házi használatra nyomassanak magoknak mást.<sup>3</sup>

Idő- és térférés okaért még csak néhány sötét adatot mutatunk be, hogy rövid időre derüesebb ég alá vezessük az olvasót.

A fejedelemség ingadozása, a törökök visszavonulása az igérkező változások, a háromszékiek felszabadulása, az unitáriusok reménységét ébresztgetni kezdték. 1692-ben petíciót nyújtottak be a kormányzékhez — melyet az osztrák nyomás következtében Erdélyből felvittek Bécsbe — és sürgették:

1. „Az unio szerint legyen az unitáriusoknak egyenlően szabad gyakorlatuk „ami nem volt számos esztendőktől fogva, annyiban, hogy religionkban való gyakorlásra, abban való erősítetésekre

<sup>1</sup> A Koncz hatása bizonyosra vehető, de idegen hatásra is gondolni kell. Általában föltárandó a Krisztológiának az unitárius irodalomban elfoglalt helye, mindig tekintettel a külső hatásra.

<sup>2</sup> Ezzel a bibliai képpel illetik a szombatosság címe alatt, de az orthodox papi önkény uralma következtében a háromszéki ekkleziákból 70 évig eltiltott unitárius püspök nélküli sanyaru és pusztító időszakot.

<sup>3</sup> Egy alkalommal ismertetni fogom e káté történetét. Érdekes fejezete egyházunk üldöztetésének.

való írásokat, kisdedeknek tanulásokra catechesiseket, templomokban mondatni szokott énekeket, kinyomtatni nem szabad, melynél mi lehessen nagyobb út religionk elapadására, akárki megítélheti.

2. Illendő, hogy ha a katholisoknak dolgát rendbehozzák, az unitáriusoknak is ilyen nehéz és káros gravamenje tolláltassék. Legyen szabad magok religiojoknak artikulusok szerinti írásukat kinyomtatni.“

„Kifogás és gravamen, hogy több unitárius ekklesiák más valláson való püspököknek directioja alatt vannak, melyből sok kár és hátrány származott a püspök jelentése szerint.“

3. Némely helyen számos unitárius volt, de meg nem engedtetett, hogy papot vitessen csak egy óráig való tanításra is.

4. Hidvégen unitárius patronustól épített templom volt, de az unitárius ekklesiától elvétetett, pusztán hagyatott, s a reformátusok nem engedik, hogy az unitáriusok magukhoz vegyék, templom nélkül vagynak.

Ennek megvitására bizottság küldetett ki. A reform. részről Gr. Bethlen Miklós, Alvinczi Péter, lutheránus részről 3, unitáriusok: Sárosi János, Horváth Ferenc és Miklós, Joó Mihály.

1693 szept. 25-én hozták e határozatot: A nyomda ügyében fenntartják a mult évi határozatot; a nyomdák az unitáriusoknak is nyomtathatnak; mindazonáltal Ő kegyelmek is jól megvigyázzák olyan könyvet nyomtassanak, hogy se magoknak, se a nyomtatónak búsulást ne szerezzenek vele.

A szabadvallásgyakorlatról: a tavalyi assecuratiot effectuál-tatjuk, mindazon által el kell távoztatni, hogy egyik religion levők a másikat ne hitegessék és egyébb rendellenességet a religiok predikátorai ne kövessenek el.

A 3-ikat az Approbata orvosolja.

A 4-ikre: templom helyet mutatnak az Aprobata szerint, az unitáriusok jórészt elfogadták. A hidvégi nem sikerült. Az ügy a császár elé került, mindezek részéről deputatosok mentek fel.<sup>1</sup>

*Dr. Boros György.*

---

<sup>1</sup> Az üldözés és erőszak bizonyítéka az is, hogy az Ország-Uniójának 1613., 1630., 1649 celebrálásakor megállapított esküformát: Én X. X. esküszöm az élő Istenre, ki egy igaz Isten, hogy a négy recepta religioként ez hazában való megtartására igyekezem stb. A Magyar Törvénytár, Erdélyi Törvények kötetében átváltoztatták a háromságos formulára így: Én X. X. esküszöm az élő Istenre, ki Atya, Fiu, Szentlélek tellyes Szentháromság, egy igaz Isten stb.

## Régi igazságok új köntösben.

### I. Kinyilatkoztatás. Isten.

Ha egy csendbe hulló, szelid nyári estén megállunk a Margitsziget felső végénél, ott, ahol a királyi folyam széles mellét nekifeszíti a hullámokat ketté választó, éles szigetcsucsnak s messze nézünk a távolba, arrafelé, ahonnan az újpesti hid körvonalai ködlenek át az alkonyati párázaton s a dunai szigetek fái és ligetei küldik hozzánk mondhatatlan vágyaiknak hosszura nyult, epedő sóhaját; s fentt kigyulnak az örökké vigyázó gyémánt szemek, a fényes csillagok, s lábainknál mormol és zug végeszakadatlanul a tova tűnő habok árja: úgy érezzük, hogy ebben a pillanatban egyesül a jelen a multtal és a jövővel s az örökkévalóság nagy tengerébe szakad bele lassan, lassan minden, ami mulandó, ami percig tartó, hogy benne megtalálja pillanatnyi létének örök értelmét.

S elgondoljuk: a habok minden percben mások s kétszer ugyanabba a vízbe még ujjunkat sem márthatjuk, de ha a vízcseppel a szelek szárnyán felemelkedünk a felhők magasságába, onnan megláthatjuk, hogy a vízcsepp ismét belekerült a körforgásba, ismét megjelenik a sziget csúcsánál, de közben az idő megváltozott, eltelt s már talán nem is mi állunk a szigetcsúcson, már más fák vigyáznak az éjszakában s más tüzek gyúlnak a partokon.

Az emberi életnek és történelemnek folyama nagy hasonlatosságot mutat a királyi folyó életével. Korok jönnek, s korok mennek, kétszer ugyanabba a korba lépni nem lehet; igazságok jönnek s igazságok mennek, ugyanazt kétszer nem mondjuk el vagy ha ugyanazt mondjuk, mást, többet értünk rajta, mint az előbbi korok tették s mégis mindezek ellenére csak *egy* az értelme minden kornak s csak *egy az igazság*, amely az emberi ismeret látszatigazsága mögött rejtőzik. Az igazság tehát nem új,

már rég megtalálták, a régi igazság az örök igazság kifejezése volt, annak törékeny foglalata. S az igazság mégis új, mert ha ugyanazt mondjuk is, amit a régiek értettek rajta, abban már több van, benne van az előző korok embereinek vágya, reménye csalódása, szenvedése, kihulló könnye és vére és benne van az embereknek újból és újból diadalmasan feltörő örök igazság-akarása.

Régi igazságok új köntösben. Igen, a régi igazságok a felettünk lévő *örök igazságrendszernek* emberi törékeny kifejezései voltak s a gyémántokat, mint a homok, magukba rejtették. És most kikeressük őket s azt mondjuk, hogy ezt a gyémántot mi kicsiszoljuk, keretbe foglaljuk, hogy jobban hasonlítson az égi másához: az ideák kristálytiszta, vakító ragyogásához. Szóval ebben is van fejlődés: a törékeny emberi ismeret fokozatosan közeledik az abszolút igazsághoz. (Husserl).

A történelem folyama úgy hozza, hogy mi ismét azokat a cseppeket merithetjük ki roppant medréből, amelyekkel a letűnt görög, platonai világ és a folytatódó keresztény középkor emberei hűsítették igazságra égő szomjas ajkukat. Csak a mi serlegünk tartalma már átlátszóbb, tisztább, csillogóbb. Hogy a történelem árja csakugyan ilyen irányban folyik, azt már egy előző értekezésben fejtegettük.<sup>1</sup>

Most már az a kérdés, hogy milyen *tartalmakat* vet felszínre ez az ár.

*Kinyilatkoztatás.* Minden vallásnak legelső és fegfontosabb kérdése: honnan van az, hogy én: az ember Istennel kapcsolatba léphetek, róla ismeretet szerezhetek.

Az ember a benne lévő ismeretek egy részét érzékei által szerzi meg, más részéhez benne lévő apriori-elvek útján jut. Azonban az utóbbi elvek a fontosabbak, mert még a külvilág ismerete sem adatik meg az embernek, bizonyos elvek bírása nélkül, amely elvek az *egész* egyetemes világ szerkezetét tükrözik. Ez utóbbiakkal a filozófia foglalkozik. Példával élve: A látható világ jelenségeit nem fűzhetem össze értelmes összefüggéssé, ha az okság elve már eleve nincs adva az elmében. A külső világot kifelé irányuló tapasztalattal, azaz érzékeléssel, az elveket

---

<sup>1</sup> Dr. Iván László: Világnézetünk válsága és a vallási igazság. Ker. Magv. 1932. évf. 2. füzet.

pedig befelé irányuló tapasztalattal, azaz befelé való látással: intuícióval nyerjük.

A metafizika az a tudomány, amely a létező világ valóságának végső előfeltételeit ismerteti meg, tehát ugyanaz a tárgya, mint a vallásnak. Módszere szintén az intuicio, a lélek s dolgok mélyére való pillantás. A keresztény gondolkodás körében a gnosztikusok azt hitték, hogy metafizika és vallás egy s ugyanaz, csak hogy a metafizika a műveltek számára mondja el azt, amit a vallás a nép számára fejez ki egyszerűbb képebb formában. Így gondolkodnak Spinoza, Hegel, és az angol deisták. Egy másik keresztény irányzat s ezzel rokon a protestantizmus gondolkodása is, merőben szétszakítja a kettőt: más a hit, más a gondolkodás szülte metafizika: a praktikum nem függhet a gondolatépületektől. Csak higgy s ez elegendő. Mondanunk se kell, hogy egyik felfogás sem kielégítő. Az első a vallást lealacsonyítja, amikor az emberi gondolkodás alárendeltjévé teszi, az utóbbi pedig a vallás igazság tartalmát bizonytalanságban hagyja s a szkeptikusnak, a kételkedésnek nyit utat. Ezt az utat járta az újkori, különösen az angolszász népek praktikus teológiai gondolkodása. (Hume). A mi mai gondolkodásunkat csak a következő felfogás elgátheti ki.

A metafizika elvei bármennyire is adva vannak számunkra, bármennyire is „nem szerezzük”, hanem adattak számunkra, azért mégsem elegendők a vallásos lélek szükségletének kielégítésére. A metafizikai ismeret csak hideg tudás, mely az önmagától való létezőt, (ens a se) akarja megragadni. A vallási aktus azonban nem csupán erre az önmagában való létezőre irányul, hanem ennél többre, életem legfőbb javára, (Summun Bonum) céljára, akit szeretek olthatatlan szeretettel. Szeretni pedig — a szó valódi értelmében csak Létezőt, Realitást lehet; az igazság, szépség, jószág szeretete csupán ennek az érzelemnek hidegebb fajtája, tulajdonképpen csak tisztelet, csodálat. Amint ezekhez szeretettel közeledünk, már tulajdonképpen hyposztazáltuk őket. Istenben azonban szeretem a végtelen szeretetet s mikor Ő van adva nekem a vallási aktusban, akkor tulajdonkép egy Realitás, az abszolút Létező adja magát nekem. Azaz többé nem az igazság, a hüvös, tiszteletreméltó igazság adatik, hanem maga a legfőbb valóság és szeretet adja magát számomra, akit lelkem egész hev-



vel ölelek körül. És Istennek ez az ön maga adása: a *Kinyilatkoztatás*. Tehát a vallási ismeret nem csupán az én tehetségemből, hanem az *Isten kezdeményezéséből származik*. *Cognitio Dei per Deum*. Isten megismerése csak Isten által történhetik. Vagy amint Augustinus fejezte ki magát: *Amare Deum in Deo*: az Isten szeretete Istenben, Isten által. Ez a kinyilatkoztatás *minden emberben működik*, és mindenki számára hozzáférhető s hogy mégis ennek akadályai vannak ennek okai a következők:

1. az Isten helyét bálványok is elfoglalhatják, s ilyenkor az emberek nagy szeretete ezek felé fordul. Ilyenek lehetnek a pénz, a hatalom, a jólét, a siker. Vagy például a műveltebb embereknél a személytelen értékek. Az újkorban a leghatalmasabb pszeudó-Isten vagyis bálvány, az *Én*, amint azt mindjárt látni fogjuk az Istenről szóló részben.

2. Az egyetlen kinyilatkoztatás mellett, melynek egysége Isten egységéből következik, mégis többféle vallási megismeréssel találkozunk. Magában a kereszténység körén belül több típus, több felekezet van. Ennek oka abban az egyszerű lélektani tényben keresendő, hogy az ember a lélek számára feladott valóságokból válogat s azokat a vonásokat keresi ki a valóság sokszínű és sokrétű gazdagságából, amelyek az ő lelke készségeinek, magával hozott metafizikai adottságainak megfelelnek. A válogatás természetesen az ősi adottság elszegényítése, de ez ellen mi emberek, mi törékeny, gyarfó, tökéletlen emberek semmit sem tehetünk, legfeljebb azt, hogy igyekszünk gazdagítani, kifejleszteni lelkünk adottságait, amennyire csak lehet, de e lehetőségnek is egyszer vége szakad s elérkezünk egy határhoz, amelyet át nem léphetünk. *Noli turbare circulos meos*, kiáltunk fel kétségbeesetten, ha valaki durva kézzel ebbe az egyéni szentélybe törni akar, de azt nem tehetjük meg, hogy a kör határát a végtelenségbe toljuk, mert ez egyenlővé tenne minket az Istennel, akiben egyedül van meg a létnek és ismeretnek teljessége.

Tehát a mi felfogásunk szerint két felé kell tartanunk a kinyilatkoztatás transcendenciáját s a vallásos aktus immanenciáját. Az ember ugyan képes néhány első igazságot (princípiumot) a maga abszolút igazságában megragadni, de ez is csupán igazságrészlet, mert az abszolút igazság az egy roppant rendszer, amelyet a maga abszolutságában csak egyetlen aktussal, az isteni

elme aktusával lehet megragadni. Tehát a principiumok mindenki által egyformán ragadtnak meg, ezt fejezi ki a modern unitárius gondolat, amikor azt mondja: *in necessariis unitas*. Ez lehet az alapja annak a modern univerzalizmusnak is, amely az egész mai gondolkozást mint vágy áthatja s amelynek ferde megnyilvánulása a római katolicizmus felé irányuló anachronisztikus szimpátia. Ezeket a principiumokat, alapvető tételeket megtaláljuk a Bibliában, a hitvallásban, a hittételekben. Tehát helytelenül állítják az unitáriusokról (s ezt minden alkalommal vissza kell utasítanunk), hogy hittételeink és hitvallásunk nincsen. Mindenütt, ahol hívő emberek vannak, hitüket valamiképen ki is akarják fejezni. Ennek ellenkezőjét csak a tudatlanság, vagy a rosszakarat állíthatja. Az igazság az, hogy az unitarizmus a *nem elvi* kérdésekben teret ad a tetszésszerinti gondolkodásnak és nagyobb szabadsággal jár el a tekintélyek kezelése körül, mert ezek a tekintélyek mint: Biblia, egyház, dogmák emberi eredetűek, azaz immanens jellegűek, amelyek a transcedens örök-egy kinyilatkoztatást csak gyarló, törékeny, azaz immanens módon tartalmazzák. Annál is inkább, mert a vallási elvek terén (mint általában a legmélyebb szellemterületeken, így a filozófia terén is) az abszolút biztonságu elveknek hamar végére járunk s minél jobban távolodunk ezek körétől, annál bizonytalanabb félhomályban, majd sötétségben tapogatódzunk. De ugyanakkor, mikor az unitarizmus a földi tekintélyek immanenciáját vallja, ugyanakkor állandóan szembe elött kell tartani azt is, hogy az isteni tekintély felettünk lebeg a maga ropant titokzatosságában és elérhetetlenségében és mi csak remegve borulhatunk le előtte és kimondhatatlan tisztelettel rebegetjük el a háromszor szentet előtte s áldhatjuk Istent, hogy annyit is meglátni engedett belőle, amennyi az isteni örök megnyilvánulásból a vallási aktus immanenciájában a mienk lehetett. Aki tehát a hit terén véleményt nyilvánít, ezerszer gondolja meg, mit mond, mert itt nem üres fecsegésről van szó, hanem a világmindenség legszentebb titkáról!

**Isten.** Ideje már, hogy átmenjünk ama nagy titoknak. a világjelenségek mögött rejtőzködő Szellemnek, az örökkévaló *Istennek megismerésére*. Mielőtt azonban a Szentek Szentjébe lépni, vessünk egy rövid pillantást arra, hogy az ujkori gondolat mit látott és mit tudott mondani Óróla, akiről csak dadogva

tud beszélni az emberi nyelv. Vajjon méltó volt-e az ujkor szava a rá háruló nagy feladathoz ?

Amint mindjárt látni fogjuk: egyáltalán nem. Az ujkori gondolkodás azzal kezdődik, hogy felfedezi az embert s szembe-helyezkedik az u. n. theocentrikus gondolkodással. Amikor a középkor kifáradt abba, hogy mindig az égre nézzen, akkor fordult az ember önmaga és a környező természet felé. Petrarca, Erasmus, Janus Pannonius a legismertebb képviselői ennek az új életfelfogásnak, amelyet rendesen humanizmus névvel jelöl a történelem, egészen helyesen, mert a XV—XVI. században az ember világnézete anthropocentrikussá vált s az is maradt néhány nagy gondolkodó kivételével egészen a mai napig. A föld örömei, a természet tájai, az ember szépsége ennek az új pogányságnak hittételei. A nagy Pán ismét életre-kelt s a mezők s a források az erdők és l'getek lettek lakóhelyévé s az emberek meghitt pásztorórákban áldoztak az Élvezet új istenségének. Azonban nemcsak az élet alakul át, hanem a gondolkodás, a filozófia is.

A filozófiában eddig az Isten állott központban, most egyszerre az Ember, az *Én* veszi át ezt a helyet. Ez lesz az Abszolútum, melyre felfüggesztik az egész világmindenséget. Mert abszolútum kell az embernek, mert abszolútum nélkül az ujkor embere sem tud ellenni, ez már következik abból az imént kifejtett tételünkből, hogy az Istenről apriori minden emberi tudat bizonyos ismeretelemeket tartalmaz. Azonban ezt az apriori ismeretelemeket az emberi karakter úgy formálja, hogy az igazi abszolútum helyét egy áltartalom töltheti ki, vagyis kialakulhat az igazi Isten helyén egy pseudo Isten-kép, egy álabszolútum fogalom, amely akár évszázadokon át is elfoglalhatja az emberiség lelkében az igazi abszolútum helyét. Az egész ujkor filozófiája (kevés kivétellel) ennek a hamis Abszolútumnak a szolgálatában állott. Descartes volt a megindítója, de leghatalmasabb kifejezői: Spinoza és Hegel voltak, napjainkban pedig Bergson. Ezek mindannyian a korábbi dualista világnézetet u. n. monista szemlélettel váltották fel s ezzel megalkották a panteizmusnak nevezett filozófiai rendszert.

Ki az ujkori panteizmusnak az Istene? *Én* vagyok, az ember! Költői kifejezést aligha adott valaki nagyobb szabásuan, mint

a nálunk egyáltalában nem ismert német misztikus költő : Angelus Silesius.

Ich bin so gross als Gott, Er ist als ich so klein ;  
Er kann nicht über mich, ich unter Ihm nicht sein.

Ich bin so reich als Gott. Es kann kein Stäublein sein,  
Das ich (Mensch glaube mir) mit Ihm nicht hab'gemein.

Ich muss Maria sein und Gott aus mir gebären,  
Soll er mir ewiglich die Seligkeit gewären.

Szóval a dualista világnézetben transcedens, embert meghaladó Isten képét egy immanens Isten képe váltja fel: ez az Isten pedig nem egyéb, mint a végtelenségig felfokozott, megnövekedtt, kimondhatatlan göggel és méltóságérzettet eltelt Én Szóval nincs többé a transcedens Isten, aki az abszolút igazság, jóság és abszolút lét s vele szemben az abszolút felé törő, de mégis földi, törékeny, elbukó, de fölemelkedésért epekedő emberiség, hanem csak az Ember van, aki önmagából meríti eszményeit (ezt fejezi ki a Kantí autonómia) és a lét is csak egy: a történelmi lét, vagyis, az emberiségnek mint egy roppant életlendületnek a fölfelé törekvése, anélkül, hogy a cél egy külön transcedens létformát öltene magára. A Lét ezentul nem haladja meg az emberiség és a látható világ körét, hanem vele összeesik benne immanens. A tökéletességből csak annyi van meg, amennyit ez a fölfelé lendülő élet a maga nagy életállomásait elérve, a kezében tart. Ennek a történelmi szemléletnek, ahol a *Lét tulajdonképen teljesen összeesik a Levéssel*, a legkiválóbb és leglángeszűbb képviselője Hegel volt.

Ez a világfelfogás monista s a metafizikája is olyan, azaz álm metafizika. Ez a metafizika, amelynek ujjaszületését Bergson olyan nagy erővel propagálta, sokat beszél Istenről, Abszolútumról és mégis soha relativebb valamit, soha nyugtalanítóbb valamit nem ismertünk meg, mintha ezt a metafizikát olvassuk. S ennek az oka nagyon egyszerű: tulajdonképen benne az ujkornak atheisztikus, jobban mondva pseudotheisztikus, önistenítő törekvései élnek. Ez is sokat beszél a vallásos élet legnagyobb érzelméről, a szeretetről, de amint azt már egy korábbi, misztikusokról irt tanulmányomban Scheler nyomán kimutattam,<sup>1</sup> ez csak álszeretet,

<sup>1</sup> Lásd Jancsi László : A misztikus intuición 94—95 oldal,

mert csak önmagunk felé irányul s inkább minden egyébnek nevezhető csak nem szeretetnek, melynek legfőbb karakterisztikumá, hogy egy más létre, egy különálló lényegre (szubsztanciára) irányul (intentionál). Tehát mindenképen oda jutunk, hogy az ujkori metafizika (amennyiben egyáltalában volt, mert az ujkor nem szereti a metafizikát s ennek lerontásában megint csak az angol gondolat járt elől) elvágta a dualizmus életerét az emberi és az isteni lét széjjeltartásának meghiusításával s utját egyengette egy álvallásosságnak, amely főképen az önimádásban merült ki. Ennek a féktelen önimádásnak, ennek a roppant erőtiszteletnek olyan kifejezői vannak, mint pld. a képzőművészetben Michel Angelo, akinek robusztus izomalakjai döbbenetbe ejtenek, vagy a költészetben Victor Hugo, akinél nagyobb, önmagában, saját kiválóságában, költő-királyi mivoltában tetszelgő poseur alig volt még egy irodalomban, vagy a zenében Wagner, aki egy új embertípus, az istenség helyét betöltő emberfeletti embernek: Siegfriednek eljövételéről ábrándozott, vagy a prófétai irodalomban Nietzsche, aki műveiben az urak morálját hirdette s értette alatta a saját nagyságtól megkötyagosodott ember féktelen önzését és otromba gögjét.

Ez az önistenítő gondolkozás meg volt győződve arról, hogy az embernél nagyobb a világmindenségben nincsen s elbizakodottságában elvárta, hogy minden, de minden az ő képzelt nagyságát szolgálja. S mikor ez nem következett be (hogy is történt volna ez meg, mikor az ember sorsa éppen a szenvedés, mely a tökéletesedés útján előre röpití), akkor átkozta sorsát, sötétnek látta ezt a világot s főképen ellenségének, mely arra tör, hogy urát és Istenét: az Embert elpusztítsa. Hová lett ebből a gondolkodásból a platoni-középkori világnézet alapmeggyőződése, hogy t. i. a világ s benne az ember egy végtelen Szeretet ölen pihen s éppen a szenvedés, a testi szenvedés a lélek örök békéjének feltétele s a vezető gondviselés legfőbb bizonyítéka. Ez az ujkori gondolkodás a nagy ellenséget: a természetet lába alá akarta tiporni, hogy energiáit kitépje szivéből s mint egy modern Shylock saját nagysága előmozdítására fordítsa. Saját földi élvezetünket, kényelmünket, testi jólétünket előmozdítani: ez az ujkori ember legfőbb törekvése. Ennek meghiusulásából származik az a középkori világnézettel ellentétes meggyőződés, hogy a világ alapjába véve rossz. Ez a sötétlenlátás, ez a pesszimizmus a hatalmi gög, az önistenítés terméke. S talán a legkiválóbb képviselője a német

Schopenhauer, aki, miközben azt hirdette, hogy a világ a lehető legrosszabb, maga volt a földi, testi élvezetek legraffináltabb hajszolója s nem egy sötét oduban halt meg, mint hinni lehetne, hanem polgári jómóddal berendezett garçonlakásban egy pompásan elfogyasztott ebéd után, luxuskutyájától és házvezetőnőjétől siratva, (akikkel egyedül tett jót a világon, mert eltartotta őket).

Kétségtelen, hogy ez a gondolkodás nem csupán az egyesekeket, hanem a népeket és nemzeteket is áthatotta. A középkoriplatoni gondolkodás (amely egyedül képes csupán vallásos világnézetet alkotni) csak papiroson volt meg, de még az egyházak hivatalos vezetői is (kevés kivétellel) az ujkori immanens gondolkodás alapján álltak. Így a háboruelőtti nemzedék teljesen materiális gondolkodású volt, s ezt még magukkal hozták a háboru utánra is. Innen van éppen az a roppant nagy szakadék apák és fiuk közt, amiről oly sokat hallunk panaszkodni az ujjab időben. Ez a háboru előtti gondolat a *hatalom akarásában* csúcsosodott ki s legnagyobb hívője Németország volt, s az imperiálista Németország legkiválóbb filozófusa Nietzsche. Ennek a nemzedéknek nagy többségben a pénz, a hatalom, a gazdasági jólét, a faji felsőbbtség az istene s voltaképen ezeket a bálványokat imádtá, bár a papok a megszokott módon Istenről s a szellemiségről prédikáltak, de azokban ők maguk sem hittek s a nagy többség pedig szkeptikusan mosolygott. Ha II. Vilmos a háboru megindításakor Istenre hivatkozott, jobban tette volna, ha a Hatalom Ördögére hivatkozik, amelynek fekete miséje volt az egész háboru s neki szolgált az egész emberiség.

Immár látjuk, hogy az ujkor immanens-monista világnézete hova vezetett: álistenséghez, álvallásossághoz, ha éppen nem akarjuk használni ezeket a keményebb kifejezéseket, istentelenség, vallástalanság.

Bár egészen nyugodtan használhatnók, ha pl. az újkor u. n. pantheizmusát szemügyre vesszük. A patheizmus az Istent személytelen, öntudatlan erőnek, energiának tartja, amely tulajdonképpen a mindenség összenergiáink foglalata. Ez a felfogás materializmus s Isten fogalma *alatt áll* az ember fogalmának.

*A mi istenfogalmunk, az eljövendő spirituális kor istenfogalma egészen más.* Lássuk tehát milyen. Mindenek előtt azt jegezzük meg, hogy a fogalmi Isten nem Isten, mint Tersteegen

mondja, s az Istent nem következtetés útján ragadjuk meg, hanem éppen Ő, az Isten ragad meg minket. Éppen homlokegyenest ellentétes az ember és Isten viszonya a metafizikában és a vallásban, mint ezt már korábban is láttuk. Hogy az ember emelkedni tudjon, arra elégtelen a saját ereje, ehhez Isten beavatkozása szükséges, akitől az erőttöbbletetek kapja s éppen ez a Megváltás ténye, vagy ahogy Jézus kifejezte magát: a szentlélek ereje.

Magából a látható világból visszakövetkeztetni az okság láncolatán az istenségre, ez tudományos eljárás volna, amellyel főképp a skolasztika élt, s amelyet Kant oly nagy hévvel támadott, kimutatva, hogy az oksági összefüggés csak a jelenségek világának szükségképeni gondolatformája. Mi nem is ezt az utat akarjuk járni, hanem inkább azt, amely egyetlen intuitív tényben megpillantja a mindenség két tényezőjének: Istennek és a világnak viszonyát s azt látja meg, hogy a világ Istennek szimbóluma, a világ Istennek, a teremtőnek önkinyilatkoztatása. Ez az alapintuicio, amelyben Isten ragad meg bennünket. S ebben az intuicióban adva van számunkra az istenség két alapvető vonása: az egyik, hogy ő az *abszolút lét* és másodsor, hogy ő az *abszolút szentség*. Az előbbi adat a metafizikai létrendbe, az utóbbi pedig az értékrendbe tartozó. Mindakettő az Isten végérejárhatatlan transcendenciájának érzését kelti fel bennünk. S velük szemben az embert az u. n. *teremfményérzés*<sup>1</sup> tölti be, amely végtelen kicsinek, törékenynek, profánnak, bűnösnek érzi magát. Mi az Isten és mi vagyok én? ez a kérdés mered elém, mikor belémdőbben saját mulandó voltomba a mindenható, fenséges, abszolút tiszta és szent Lény kimondhatatlan nagysága. Ez a nagyság valóban leirhatatlan, emberi kategóriákba alig foglalható s minden próbálkozás csak hiu kísérlet: úgy mondják és így hirdetik a misztikusok, akik az istenség fényes ábrázatával szemben csak a negatív utat merik járni, azaz nem mondanak róla semmi pozitívát. Legfeljebb csak annyit: Numen adest! jelen van az Isten s ez a jelenlét őket a saját egyéniségüket a semmiségbe nyomja vissza. Ez az Isten emberi szavakkal ki nem fejezhető, de ez nem azt jelenti, mintha ezek ellenére valami belső módon teljes egészében átlátható volna. Nem! az Isten rejtve marad a maga

<sup>1</sup> Lásd: Rudolf Otto: Das Heilige.

végtelenségében a relativ végesség szemei előtt. Ezért beszélnek a mélyen vallásos lelkek a Deus absconditusról, a rejtett Istenről, aki az ember előtt nem veti le az őt elborító saisi fátylat. Az Istennel szemben a *mysterium tremendum* érzése hatja át az embert, a borzadály futja keresztül testét, lelkét, mikor ez az életben megjelenik. *Egészen más Ő, mint én* vagyok s nincs közöttünk semmi összekötő kapocs: ez a legteljesebb transcendencia.

A tulságosan érzelmes lelkek (vagyis a szentimentális ember-típusba tartozók, mint pl. a misztikusok) ezt a megtapasztalást, tobzódó szavakkal, érzéki színekkel, lángokkal, tüzekkel festik meg. Ez az ő szertelen életük következménye. Azonban az intellektualizmusra hajló embernél (mint amilyenek mi, unitáriusok is vagyunk) ez a transcendencia-érzés is intellektuális aláfestésű kell hogy legyen. Ez egészen természetes is. Minden primitív érzelmeknek megvan az intellektuális megfigyelője, amely éppen oly nagy, hatalmas, mint a primitív emberé volt, de annál sokkal tisztább, fényesebb átlátszóbb s ezért sokkal inkább megbecsülendő. A borzadályos transcendencia élménynek színes leírása s talán a legkiválóbb is (az Ézs. 6. on kívül) a János Jel. 4. rész. Az intellektuális hajlandóságú ember azonban mindig jobban fogja szeretni a 19. Zs. 2. versét, amely szintén az Isten roppantságáról tesz tanuságot, de világos, kristálytisza módon.

„Az eget beszélék Isten dicsőségét,  
És kezeinek munkáját hirdeti  
Az égboltozat.  
Nap napnak mond beszédet,  
Éj éjnek ad jelentést.  
Szózatuk kihát az egész földre  
És a világ végén az Ő mondásuk.“

Istennek eme roppant és döbbenetes mivoltával van összefüggésben az is, hogy az ember a saját akarátát és energiáját nagyon kicsinek érzi és nagy hajlandóságot mutat arra, hogy teljesen ráhagyatkozzék sorsára, melyben az Isten akarata nyilvánul meg. A quietizmus, vagyis nyugodt várása a jövődönnek és minden aktivitástól való tartózkodás gyakran szokott Istenbe mélyült lelkeknek jellemző vonása lenni. A török kizsmet, amely már a legteljesebb fatalizmusba torkollik, szintén innen ered s nagyon jól megfelel a keleti ember lassu, energiátlan karakterének. De



megtaláljuk ezt a keresztény világban is, a spanyol Molinos a legkiválóbb képviselője, de a keresztény világ nem szereti ezt s még a kontemplációra hajlamos katolikus egyház is ellene van.

Azonban ez a hajlam nagyszerű teljesítményeket is elő tud várársolni az emberi lélekből, ha az egyén úgy érzi, hogy ő Isten tevékenységének munkás eszköze itt a földön, hogy őt az Isten kiválasztotta bizonyos feladatok elvégzésére. Ez az u. n. protestáns elhívottság (Beruf) érzet. Az Isten személyesen megszólított engem, kezével megragadott és még ha ellenkeztem is, mint Pál apostol mondja: „Isten kötélén vonszolt” engem. Isten választott egyénének lenni, Isten elhívott munkatársának szegődni, olyan nagyszerű teret nyújt ez a gondolkodás az emberi aktivitásnak, amely egyáltalán kisebb maradt volna, ha az ember pusztán csak a saját akaratára és energiáira támaszkodik. Ezt az energiatöbbletet csak az Istenre hagyatkozással, Istennel való állandó járással, forró és buzgó elmélkedéssel és imádkozással lehet elérni.

Tehát az Isten dolgozik és működik bennem! Én vagyok a gyalu a kezében s mikor sikolt a forgács az én testem-lelkem győtrő fájdalma alatt, az az Isten akaratának és világüdvözítésének szolgálata. Máskor meg hárfá vagyok az Úr kezében s finom ujjaival Ő hullámszik végig lelkem arany hurjain s ilyenkor az Ő éneke, az Ő ujjongó örömdala zeng végig a világon az Ő végtelen szeretetéről.

De hát hová lesz, ha mindent Isten csinál, az én akaratom? — kérdezi valaki. Mi lesz a szabadsággal, amit lelkem legnemezebb adományának érzek? Semmi veszélyben sem forog az én szabadságom! Amikor odabocsátom magamat Istennek, amikor kiszolgáltatom magamat az Ő akaratának, ugyanakkor érzem és tudom, hogy tehetném az ellenkezőjét is. Lehetnék rossz is, ellenkezhetnék is vele, meg is próbálhatom és meg is próbálom. De egyszerre a bűn felhői elhomályosítják az eget, a derű sötétbe borul, a fájdalmam, szenvedésem értelmetlenné válik s ilyenkor megérzem, hogy az atyai ház tisztasága és békéje mégis csak jobb, mint a bűn rózsás színe és idegölő mámora. Lehetek rossz. Az Úr nem kíván akaratom ellenére, kényszerrel üdvözíteni, hanem várja, hogy szabadon, önként odahajoljak hozzá s boldogan rebejtem keblére borulva: én csak itt érzem magam jól, szívem

lázás és nyugtalan, míg távol van tőled s csak itt nyugszik el, itt pihen el a Te szivednek verésén.

Az Isten transcendenciájával van kapcsolatban az is, hogy mit tartok a *történelem menetéről* és az emberiség sorsáról. Ez utóbbit predestináció-tannak is nevezzük. Ez a sokat emlegetett tan a legszorosabb összefüggésben áll azzal az érzéssel, ami az ember lelkét az Isten végtelen nagyságának szemléletekor eltölti az u. n. teremtményérzéssel, saját kicsinységem és törékenységem fölfedezésével. „Ember tervez, Isten végez”, mondja a közmondás. Azaz: Isten akarata hatalmas, az enyém vele szemben elenyésző. Én akarhatok szabadon, semmi akadályja nincs, sőt mennél jobban akarok, annál világosabban tűnik ki, hogy Isten mást akar. A szabad akarat és a jól értelmezett predestináció-tan egyáltalán nem ellenkeznek egymással. Csak, ha akaratom nem tud bekapcsolódni az isteni akarat folyamába, az már tragikus, mert összetörik, szétzúródik, mint könnyű hab a hatalmas sziklafokon: Istennek másirányu rendelkezésén. Főleg áll ez az emberi történelemre, amelynek legnagyobb lendületei torpannak meg a legnagyobb válsággal és testi-lelki nyomorúsággal. Gondoljunk csak az újkor legnagyobb vállalkozására: az amerikai kapitálizmus berendezkedésére és az amerikai tömegek prosperitás-örületére, mely elhitette velük, hogy az emberi jólét végnélkül fokozható s vele párhuzamosan arra a szörnyű kétségbeesésre, amely a jólét álmától elvakított tömegeket elfogta, mikor a jólétből kiestek, hogy oda soha többé vissza ne emelkedhessenek. Igen, mert a történelemben olyan változásoknak kellett jönniök, hogy a milliomosok pénzgögye letörjön s a lélek javainak tisztellete újraébredjen. Emberek törhetik a fejüket, hogy hogyan lehetne mindezekon segíteni s tarthatnak ezer ankétot — Isten már másképpen végzett.

Van a predestináció tannak egy formája — a kálvini u. n. „*praedestinatio ambigua*” —, ami azt jelenti, hogy Isten az emberek egy részét üdvre, másik részét kárhozatra rendelte el, tekintet nélkül életükre, hisz az ember életénél, azaz az eredendő bűnnél fogva ugyis csak kárhozatra méltó s az Isten könyörül azon, akin könyörülni akar. Pusztán jó tetszéséből, hatalmi önkényből. Isten szuverén, mondja ez a felfogás s a szuverén azt tesz, amit akar. Ugyanezen a nézeten van a keleti

kiszmet tan is. Allah mást akar, mint az ember, de ennek nincs semmi erkölcsi magyarázata, inkább az egész szeszély Allah részéről.

Mondanom sem kell, hogy se a kálvini, sem a keleti predestináció-tan fent nem tartható, de viszont azt sem kell sokat emlegetnem, hogy predestináció hit nélkül mélyebb vallási fel fogás el sem képzelhető. A világ Isten képmása, a történelem Isten akaraiának kinyomata, az ember ebben a történelemben csupán az alázatos átvevő munkatársat játszhatja az Istennel szemben, ha boldogulni és lelkileg előremenni akar. De mit akar az Isten? Isten *csak a jót* akarja, Isten csak a nemeset, az eszményt akarja világtervében megvalósítani. Erre predestinálja az emberi történelmet is. Én szabadon akarhatok mást is és éppen ez lesz a jótól való elfordulás; de Isten belenyul a világ folyásába és az én életembe s a *Jó* felé fordítja. S ebben az irányban tereli az egész történelmet is. A *Jó* eszméjétől meghatározott ethikus predestináció, amely a legnagyobb megpróbáltatások közt is optimisztikusan hisz, mert tudja, hogy Isten szívében megnyugszik a világ, ez a predestináció tan, mely magában foglalja Isten grandiozitását, roppant nagyságát s más részről saját elégtelenségünk és szánalmas törpeségünk gondolatát. S még sincs megdöbbenő és az embert Istentől távolító elem fölöttébb hangsúlyozva, hanem az az elem, amely az embert éppen Istenhez közelíti, jobban mondva, amely által az Isten az embert magához vonza. Különben is ez az elbűvölő, szeretetkeltő, boldogító elem az intellektualisztikusan hangolt, az intellektualisztikus érzelmekkel telített vallásos típusnak (így az unitáriusnak is) legkedvesebb vonása az ő Istenképében. Az intellektualisan érző ember jobban szeret szeretni, mint félni.

Ezzel eljutottunk az Istenkép másik nevezetes vonásának elemezéséhez. S nekünk ez utóbbi majdnem fontosabb, mint az előbbi. Mert úgy vagyunk vele, hogy Istent minden nagysága és roppantsága mellett is, vonzó, magához ragadó, életünket lebilincselő, elbűvölő nagy Szeretetnek érezzük. Hogy az Istenképben a félelmetes vonást az elbűvölő, vonzó szeretet váltotta fel, Jézusnak köszönhetjük. Az ószövetség roppant Királyát, kinek nevét évente csak egyszer merete kimondani a főpap, miközben a nép szent borzadállyal borult a földre, az Atya váltotta fel az ő tanításai-

ban, akihez így sóhajtunk földi vándorlásunkban: Abba! azaz Szerelmes Atya. Az Isten atyaságának a hangsúlyozása az unitárius felfogásnak alapvető vonása. Ebbe kell nekünk belekapcsolódnunk s egyéni életünknek a mennyei Atyával való titokzatos viszonyát kiépítenünk. A szeretet szárnyain röppenő misztikus beelendülés a Szeretet örökkévaló tengerébe: ez volt az az érzés, amely Jézus lelkét eltöltötte a Tábor hegyi csodás átváltozásánál s ez kell legyen a mi modern vallásosságunknak (illetve az eljövendő kor vallásos életének) is főmotívuma.

Azt talán nem kell hangsúlyoznom, hogy az új vallásos világnézetben Istent ismét *személyesnek* fogjuk tartani. Sokan úgy vélik, hogy a személyesség korlátoltságot jelent. S úgy képzelik, hogy a végtelen személy önmagának való ellentmondás. Mindez azonban a személy fogalmának téves értelmezéséből származik. Személy egyszerűen azt jelenti, hogy aktivitás-centrum. Azt a valakit jelenti, aki képes magával szembeállítani egy más valakit, vagy valamit. S erre az Isten csakugyan képes, sőt nagyon is képes. Hisz az Isten éppen azért Isten, mert *tökéletesen más, mint a vele koeternitásban levő anyag* s ő ezt felismeri s dicsőséges élete éppen abban áll, hogy a vele szemben álló anyagon is saját dicsőségét önti el. Az Isten és a világ nem azonosak, a világ nem immanens Istenben, csak fordítva érvényes a tétel: Isten immanens a világban, eltekintve attól, hogy azt transzcendálja is. Ez azt jelenti, hogy a kimondhatatlan, szent, megmérhetetlen, mindenható, egészen más Isten felismeri a vele szemben álló anyagot s az uralma alá vonja, megszenteli, benne megnyilvánul s így lesz mindenben minden. Tehát nem öntudatlan lény ez az Isten, hanem ami öntudat ebben az uralma alá vont világban van, az mind az ő öntudatának halvány mása.

Hátra van még, hogy a kereszténységnek az Isten egységére vonatkozó tanítását megvizsgáljuk. A keleti gondolkodás szerette az Istent egységnek látni s ezzel Istennek abszolút transzcendenciáját, roppant távolságát hangsúlyozni. Így van ez az ó-testamentumban is. A nyugati ember ezzel szemben az istenséget valami társas lény alakjában tisztelte s ezzel közelebb hozta az emberiséghez: vagyis az Istenben az immanenciát hangsúlyozta. Így állott elő ebből az immanencia szükségletből a Szentháromság tana is. Isten testté lőn s mi köztünk lakozék, hirdeti ujjongva János evangéliuma. S nekünk unitáriusoknak szeretik szemünkre

vetni (pl. Chesterton), hogy mi onnan jövünk, ahol a puszták magányában az egyedüllakó zord lelkek élnek. Mily nagy tévedés ez! Először is az Istent mi sohasem képzeltük egyedülvaló, magános Istennek. Mert Istennel szemben örök létben ott állott a világok egész sorozata, melyre szeretetét kitölthette. (Már korábban tarthatatlannak minősítettük a világnak időben való teremtését!) Tehát máris immanens a mi istenünk a világban, az arra irányuló szeretetében. Másodszor : az isteni, mint szentség (tehát nem mint létező) tényleg megjelent a mi felfogásunk szerint is Jézus Krisztusban. Az ő szent lélekkel teljes élete képmása volt annak a tökéletes isteni életnek, amelynek megvalósítására ő hívta fel az emberiséget, amint arra az Isten akarata rendel bennünket : „Legyetek tökéletesek, mint a ti mennyei Atyátok tökéletes (Máté 5. rész 48.). Tehát az Isten valóban testté lett elsősorban Jézusban és azután testté lesz az emberiség történetében, Isten országának földi, de inkább mennyei megvalósulásában. S ezzel az emberi lélek immanencia igénye teljesen ki van elégítve. Isten az embert az ethikai tökéletességben magához emelte. Ez történt az értékek síkján az erkölcsi szentség világában. De viszont a transcendencia is hangsúlyozva van sokkal jobban, mint a szentháromság-hívés táborában, mert a keleti felfogás nagy igazsága, a mélyen vallásos egyének nagy élménye is igazolva van : Isten *mint létező* teljesen más, abszolúte más, mint bármely ember, még a legszentebb egyszülött fiú is. S ez az igazság többé nem az értékek, hanem a létrend síkján mozog.

Az itt felvetődő kérdések azonban már átvezetnek bennünket egy új problémakörbe : ki volt Jézus? Ezt a kérdést most már nem tárgyalhatjuk, hanem egy következő alkalommal.

*Dr. Iván László.*

## IRODALOM.

**Weress Béla:** *Ime az ember.* A „ma” prédikátorának eszménye, hite és reménysége. Déva, 1932. 155 oldal. Szerző kiadása.

Szerző ebben a kötetben ígéhirdetői munkásságának érett gyümölcseit adja. Tulnyomó részben prédikációkat találunk a műben, melyek legtöbbje mellett egy-egy a beszéd tárgy körébe illeszkedő imát is ad. Van benne még egy értekezés, amelynek címe „A tudomány szerepe a vallásban az unitarizmus nézőpontjából” s egy pár apróbb dolog. A beszédek változatos tárgyköre felöleli mai helyzetünk összes főbb problémáit a munkáskérdéstől és a mindennapi kenyértől elkezdve az erdélyi lélekig, a kivándorlástól a szülők és a gyermekek viszonyáig s a hazai föld és az unitárius vallás szeretetéig. A gazdag anyagot biztos kézzel dolgozza fel, mert szilárd alapon áll ő maga is s megállapodott mértékkel és ítéllettel értékeli az életnek minden megmozdulását. Világnézetének alapvonásai: mélységes és rendületlen hite, amely különösen az általa hirdetett vallás-erkölcsi igazságok feltétlen erejében és értékében gyökerezik, továbbá izzó fajszeretete, amely mindenütt, ahol erre alkalom van, hangsúlyozottan nyomul előtérbe és végül a legnemesebb humanizmus szellemétől átítatott gondolkodása, amellyel pl. a munkáskérdést is megítéli. A vallásszabadsága, a munka megbecsülése, a hazai föld szeretete vezérlő gondolatai, amelyek mellett jól megfér az emberi lelkek egyetemesen érdeklő lelki és hitbeli kérdések finom taglalása (Halottak napja, Reménység a télben). Profétai hevülete és lelkesedése általában ritkán pendíti meg a pesszimizmus húrjait, noha a hibákat és a veszélyeket, amelyek körülvesznek, helyesen ismeri fel. Inkább feltétlen és rendületlen idealizmus fűti, amely nemcsak keresztül hatol akadályokon, hanem olykor elragadja és

tárgyának olyan eszményiesítésébe sodorja bele, amely szinte hártatlan és „hyper“ idealizmusnak is méltán nevezhető. Ez alapján véve nem hiba, de könnyen lehet hiba. Ez utóbbi tulajdonságával szorosan összefügg az a másik, hogy helyenkint tárgyát túlságosan elstilizálja. Ilyenkor a képek és hasonlatok egymásrahalmozása a közvetlenség és az egyszerűség rovására megy, ami pedig feltétlenül modern és egyedül helytálló szószéki követelmény. A kifejezés módjának sohasem szabad elnyelnie a tárgyat, hanem ez utóbbi aláztos szolgájának kell lennie. A „szónokiasság“ már a múlté, az egyszerűség és a meggyőzés közvetlen ereje a jelen és a jövő zenéje. Minél erőteljesebb, tartalmasabb egy gondolat, annál könnyebben és egyszerűbben kifejezhető s azért mindig a gondolathoz kell simulnia a minél keresetlenebb kifejezésnek.

Szerzőre nézve ennek a megjegyzésnek a következő értelme van: nem szabad a tárgy fontosságát és a személyes meggyőződés erejét a stílusnak alárendelni. Mert személyes meggyőződés megvan s ez szinte delejes erővel sugárzik ki minden beszédéből. Látszik, hogy át van hatva mindattól, amit mond s egész lelkével csüng e problémák megoldásának általa ajánlott módzatain. Ebben a tekintetben kitünő bevezető az első beszéd, az „Örök próféta sors.“ Prófétai erő csendül ki az „Álom és valóságból“ (19. l.) Az unitárius reformáció (46.) továbbá, az unitárius lélek és az erdélyi lélek kapcsolatait kutató „Az erdélyi lélek, Dávid Ferenc lelke“ (58.) szintén sikerültek, különösen az előbbi. Május 1-ére irt beszéde kiváló. A női eszmény túlidealizált s ezért kevésbé erős, „Légy hü mindhalálig“ egy pár szakasza stílus tekintetében bántóan túlszufolt. Szép a „Megdicsőülésünk fája“ és a „Hősök ünnepén.“

Stílusában különben, eltekintve a már említett kifogástól, sok eredetiség van, ami helyenként határozott nyereség, máshelyt kétes értékű új összetételeket produkál („húsruha“, „vágy zsilip“ stb.) Imáiban áhitat és erő van. A 141 oldalon található értekezés túlságosan leegyszerűsíti a vallás és a tudomány összefüggésének kérdését.

Mindezeket összefoglalva bátran megállapíthatjuk, hogy a könyv határozott nyeresége egyházi irodalmunknak. Látszik, hogy a szerző gyülekezete ütőerén tartja kezét s vinni akarja magával

a leghelyesebb irányban. Lelkipásztor a szó igaz értelmében sez hangzik ki minden imájából és beszédéből. Üdvözljük öt műve megjelenése alkalmából és sikert kívánunk nehéz munkájában, melyet eddig is férfias energiával végzett. *Varga Béla.*

**Szent-Iványi Sándor:** „Az unitarizmus lényege,” 16-od rét, 44 l. „Az unitarizmus fejlődése,” 76 l. „Természettudomány és vallás.” Millikon A. Róbert után angolból fordítva. 32 l. Kiadja: Az Unitárius Iratterjesztő Bizottság. A három füzet ára 37. L.

Amint e füzetekből látjuk, az Unitárius Iratterjesztő Bizottság „Szabadelvű vallásos értekezések” címen új sorozatot indított be s ebben a sorozatban jelent meg ez a három füzet. Mi örömmel üdvözljük vallási és egyházi irodalmunk minden megnyilvánulását, mert ez is egyik jele annak, hogy élünk s egyik útja eszméink tisztázásának és terjesztésének. De azt tartjuk, hogy ha nem akarunk elveszni, mint a csepp a tengerben, bizonyos egyiségre és egyöntetűiségre kell törekednünk. A tulságos szétforgácsolódással csak a különben is gyenge erőnket fogyasztjuk. Különösen egyházi irodalmunk követeli ezt az összeműködést. Már eddig is annyi irodalmi sorozatot kezdtünk, hogy részint anyagi, részint szellemi okokból azokat sem tudjuk megfelelően folytatni. Kevesen vagyunk és szegények vagyunk. Ujabb keretekre nincsen ma szükségünk.

Az iratterjesztő ezen új kezdeményezését örömmel üdvözlünk, ha nem volna más és — gondolatunk szerint — jobb és célravezetőbb út, a „szabadelvű vallásos értekezések” nyilvánosságra hozatalára. De itt van a „Keresztény Magvető” c. folyóiratunk, amely csaknem 70 esztendő óta ezt a célt is szolgálta hűséggel és becsülettel. Szerkesztője ma is készséggel nyújt teret minden olyan szabadelvű vallásos értekezés számára, amely a mértéket üti. Ez a folyóirat a maga 64 kötetével az unitárius szellem történetének és fejlődésének hű tüköre s továbbra is az akar maradni. Miért kell hát most új vágányra térni? Hiszen a következő nemzedék is csak örülni fog, ha egyfolytában láthatja és kísérheti gondolkozásunk és haladásunk menetét, míg ezek az apró füzetek könnyen elkallódnak s elvesznek a jövőendő számára. Az pedig nem lehet hátrányára senkinek, ha a Kriza János, Jakab Elek, Simén Domokos, Ferencz József és a Péterfi Dénes nyomdokain halad.



Ha pedig valamely értekezés a Keresztény Magvetőnél nagyobb nyilvánosságra vágyik, kívánatra szívesen készítettünk külön lenyomatot, amely esetben sokkal olcsóbb árban terjeszthetők szellemi termékeink, mint az önálló kiadással. Ilyen külön kiadású füzetekből már eddig is százzszámra bocsátott az U. I. T. az Irat-terjesztő rendelkezésére teljesen ingyen, a szórványokban való terjesztés céljából. Intelligensebb olvasó közönségünk részére a szükséges szellemi táplálék közvetítésére ezt az utat látjuk helyesnek, olcsóbbnak és célravezetőbbnek. Újabb sorozatok kezdését nem bírja meg a mi kicsiny táborunk, sőt még e fölött is bizonytalanság felhője borong.

Ennél még fontosabbnak tartjuk a népies olvasmányok felkarolását és terjesztését. Ebben szűkölködünk s ilyen irányban kellene, hogy megmozduljanak azok az íróink, akiknek erre Isten erőt és tehetséget adott. Népies irányu irodalmi termékeink terjesztésére első helyen az „Unitárius Közlöny“ a hivatott, már hagyományainál fogva is, amely olcsóságánál fogva alkalmas arra, hogy a lehető széles rétegekben eljusson. Ha ez a folyóirat nem bírná meg ilyen irányu termékeinket, az esetben ott van az „Unitárius kis könyvtár“ c. sorozat, amelyből szintén több füzet megjelent. Szóval a munkára a tér és lehetőség meg van. De szent ügyünk azt kívánja, hogy munkánkat bizonyos önfegyelméssel, sőt akárhányszor lemondással végezzük.

Az új irodalmisorozat beindításával mindezeket szükségesnek tartottuk elmondani. Különben *Szent-Iványi Sándornak* fent jelzett, széleskörű olvasottságra valló három füzetét tanulsággal olvastuk, mert azokban az unitárizmus lényegére, fejlődésére, valamint a természettudomány és vallás viszonyára nézve olyan szempontokat találtunk, amelyek jövőnk munkásságunkat jótékonyan befolyásolhatják.

V. A.

**Dr. Varga Béla:** *Az individualitás kérdése.* Erdélyi Tudományos Füzetek. 46. sz. Ára 80 lej.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület bölcsészeti szakosztálya által rendezett tudományos előadások sorozatában a télen adta elé a szerző, megjelent az Erdélyi Múzeum ez évi folyamában és most az Erdélyi Tudományos Füzetek 46. számaként.

A tiszta logikának egy Leibniz óta alig tárgyalt alapvető kérdése, melyet Stern „a huszadik század problémájának“ mond

s melyet a szerző a vonatkozó nem nagy terjedelmű irodalom kritikai értékelésével, mélyen járó elmével elemez és fejteget. Nem lehet feladatunk e kitűnő értekezés gondolatmenetét ismertetni. Csupán jelezzük a probléma körét, melyben mozog.

Az individuálitás kérdésével kapcsolatban tárgyalás alá kerülnek az egység, az egész, a halmaz, a rész és a darab fogalmai s az ezek között levő viszonyok és fokozatok, az individuálitás logikai alkata és az osztály rendszerező funkciója, végül a természeti, pszichikai és szellemi individuálitás. Ez a vázlatos felsorolás még halvány fogalmat sem nyújt e logikai kérdés alapvető fontosságáról s a tárgyalásnak azon rendszeres és szigorúan tudományos jellegéről, amilyenhez a szerzőtől már szokva vagyunk s épen ezért az érdeklődőt magához a tanulmányhoz kell utasítanunk. A tanulmány a magyar filozófiai irodalomban hézagpótló s tudtunkkal egyedül Pauer foglalkozott nálunk hasonló logikai kérdések fejtegetésével. Annál nagyobb Varga Béla érdeme és dicsősége.

**Vári Albert:** „*Bibliai képek az Új-szövetségből.*“ Kis 8<sup>o</sup>-ad rét. 99 l. Kolozsvár 1932.

Az E. K. Tanács megbízásából a II. gimn. oszt. számára írott kézikönyv, mely az evangélium alapján írja meg Jézus életét, Isten országáról szóló példázatait, hegyi beszédét és az apostolok munkásságát. Van benne két térkép: Az egyik Palesztinát, a másik Pál apostol hittérítő útjait ábrázolja. Ezen kívül számos, a szöveget illusztráló kép, amelyeket Tóth István tanár készített. Mindkét nembeli ifjuság részére tanulságos olvasmány. Ára csak 20 leu s kapható az Unitárius Iratterjesztőnél, Cluj-Kolozsvár, Unitárius gimnázium.

**A Magyar Unitárius Egyház Teológiai Akadémiájának Értesítője** az 1931—32. isk. évről. Szerkesztette: Csifó Salamon dékán. Grafik Rekord könyvnyomda. Kolozsvár 1932. 8<sup>o</sup> 38 l.

Az értesítőt Dr. Kiss Eleknek a Dr. Borbély Istvánt méltató cikke vezet be, amelyben röviden megállapítja azt a veszteséget, amely a teol. Akadémiát s általában egyh. irodalmunkat érte a Borbély István halálával. Az isk. év történetének is ez a legfájdalmasabb eseménye. Ezzel szemben bizonyos megnyugvás az, hogy az intézet élére *Dr. Gál Kelemen* és *Dr. Gyergyai Árpád* személyé-

ben olyan két jeles felügyelő gondnok került, akiknek munkássága lelkesítőleg és emelőleg fog hatni a jövő munkájában. Az előadások okt. 1-én kezdődtek s június 4-én végződtek. A növendékek száma a gyakorló lelkész-növendékekkel együtt 35 volt. Két nőhallgató volt, akik az E. K. T. határozata értelmében a teol. szabályzat rendelkezéseinek magukat mindenben alávetni tartoznak. Legációba azonban csak az egyházközség kérésére az E. K. T. engedélyével mehetnek. A hallgatók Dr. Kiss Elek tanár vezetésével sikerült misszió-kirándulást rendeztek Tordára és Sinfalvára. Külföldön három hallgató és Pethő István hitoktató lelkész tanult. Különben a tanév minden megrázkódtatás nélkül telt el. A hallgatók magaviselete, egészségi állapota és tanulmányi előmenetele kielégítő volt. A teol. akad. igazgatóságának felügyelete alatt állottak az egyetemi, fő- és szakiskolai növendékek, akik közül 36-ot vettek fel. Az ifjúsági önképzőkör szorgalmasan működött. Egyebekben az értesítő pontos adatok alapján számol be a teol. növendékek segélyezéséről, jutalmazásáról és a beérkezett pályázatokról, valamint a jövő évi tudnivalókról.

**„Unitárius Szószék.”** XXV. kötet. 1932. jan.—jun. szám. Szerkeszti Sigmund József sz.-udvarhelyi lelkész. 88. l.

Az U. Sz. huszonötödik évfordulójánál érdemes egy pillanatra megállanunk. Jól emlékezünk a kiindulásra. Az I. kötetet, a jubileumi számot örömmel fogadta a közvélemény. Azonban, amikor mint füzetes vállalat indult meg, akkor aggodó lelkek bizalmatlansággal fogadták s kétséggel tekintettek jövője elébe. És ime eltelt 25 esztendő. Súlyos, nehéz és viharos 25 esztendő, amely annyi szép reménynek, annyi nemes szándéknak szárnyát szegte. És az U. Sz. még él és teljesíti hivatását. Bizonyítja ez azt egyfelől, hogy szükség van rá, másfelől azt, hogy az unitárius lelkészi karban, amelynek szellemi és anyagi áldozataiból áll fenn, van kitartás, lelkesedés. Általában jó hatását tapasztaltuk a Szószéknek egyh. beszéd irodalmunkban, mert a forma-érzékét és a stílus készséget fejlesztette s e mellett bizalmat adó erőforrás volt. De a célt még nem értük el. Tovább is nagy hivatás vár reá. A jelen kettős füzet hétköznapi, vasárnapi, ünnepi és alkalmi imádságokat tartalmaz. Jól esett a régi, veterán írók közül a Németh István ny. torockói lelkész nevével találkozunk, aki számszerűleg a legtöbb imádsággal szerepel. Imádságain bibliai

szin és zamat ömlik el, csak igen sok bennük az elmélkedő rész, ami annak tulajdonítható, hogy eredetileg szorványban lakó hivek részére írta. De így is megállják a helyüket. Néhány új névvel is találkozunk e füzetben. Mégis úgy tetszik, hogy az ifjabb nemzedék nincsen kellően képviselve. Pedig a jövődőt Ők biztosíthatják. Az új szerkesztőt nemes buzgalmaért és önzetlen fáradozásaiért elismerés illeti.

**Lőrinczi László:** *A haszontyuktenyésztés, mint mellékfoglalkozás.* Kadács, 1931. 8<sup>o</sup> 137 l.

Most, amidőn ismételtelen elhangzott az óhajtás, hogy teol. Akadémiánkon a gazdasági oktatásra is súly helyezendő, hogy lelkészeink ezen a téren is tanáccsal és példaadással népünknek szolgálatára lehessenek: nem mehetünk el szó nélkül Lőrinczi L. kadácsi lelkésznek ezen kiváló gyakorlati érzékkel és szaktudással írott könyve mellett. Olyan új jövedelmi forrásra mutat rá, amely más irányú foglalkozás hátránya nélkül is jó szolgálatot tehet lelkészeinknek és gazda közönségünknek egyaránt. Csak meg kell találni a szövetkezeti alapon való egyesülés módozatait, amelyekre a könyv utmutatásul szolgál s úgy hisszük, hogy boldogulásunk egy újabb útjára találtunk. A könyvet olvasni és ismerni kell mindenkinek, aki e téren valamit tenni akar.

**Vári Albert:** „*Keresztény egyháztörténelem*“. 8<sup>o</sup> rétt. 80 l. II. kiadás.

Az V. gimn. oszt. számára, az E. K. T. által elfogadott tan-könyv I. kiadása elfogyott. A II. kiadás megjelent s kapható az Unitárius Iratterjesztőnél.

## KÜLÖNFÉLÉK.

---

**A vallás és nevelés.** H. G. Wells: A világtörténet alaponaljai c. hatalmas könyvében, miután az emberi élet történetét a fejlődés különböző fokzatain keresztül leírja, a vallás és nevelés szerepéről és jövő hivatásáról ezeket írja: „A vallás és a nevelés hatalma volt idáig az az ellenállhatatlan erő, amely az egyén és az emberi közösség lelkében a vad, aljas és önző ösztönöket, melyek egymástól elválasztanak bennünket, féken tartotta. A vallás és a nevelés, ez a szorosán egymáshoz fűzött két befolyás tette lehetővé azokat a nagy emberi társadalmakat, amelyeknek növekedését e könyvben megrajzoltuk. Ez a két erő volt az a nagy szintetikus hatalom, a gyarapodó együttműködés e nagy történetében, amelyet kezdetétől végigkísértünk. A XIX. század intellektuális és teológikus viszályaiban találtuk meg annak a különös és kivételes kibontakozásnak a magyarázatát, hogy a tulajdonképeni nevelés elvált a vallásos oktatástól, amely folyamat korunknak olyan jellemző sajátossága. A vallásos viták és kavarodások e korszakának következményei, amint ezt kimutattuk, abban jelentkeztek, hogy a nemzetközi politika a durva nacionalizmusba sülyedt, az ipari és üzleti élet pedig rideg, önző és meddő nyereségahajhászat felé sodródott. Ősi tilalmakat ráztak le az emberek magukról. Az emberi léleknek valóságos *decivilizációja* következett el.

Külön és nyomatékosan hangsúlyozni kívánjuk azonban, hogy a vallásos oktatás eltávolodása a szerves népneveléstől szükségszerűen ideiglenes jelenség, csupán átmeneti eltávolodás. A népnevelés szelleme és célkitűzése hamarosan újból vallásos lesz és az önfeláldozásra, a közösség szolgálatára és önmagunk tökéletes leküzdésére hajtó amaz ösztön, amely az elmúlt huszonöt évszázad minden nagy vallásának közös és mélyen rejlő mozgatója volt, ez az ösztön, amely az elmúlt hetven-nyolcvan év bő-

sége, szabadoossága, csalódása és szkepticizmusa miatt olyan szemmelláthatólag elapadt, nemsokára újból megjelenik, csupaszon és egyszerűen, mint az emberi társadalmak általánosan elismert alapvető és szerves ösztöne.

A nevelés nem egyéb, mint az egyén előkészítése a közö-ség céljaira. Ez előkészítésnek pedig veleje a vallásos oktatás. A XIX. sz. nagyszabású intellektuális kibővüléseinek és átépítéseinek idejébrn kikerülhetetlen volt, hogy ez a nevelés zavarossá ne váljék és el ne veszítse céljait. Nem készíthetjük elő többé az egyént a közösség hasznára, mihelyt megrendült a bizalmunk a közösségben és új eszmék nem alakulnak ki bennünk. A régi hűség, a régi tulságosan szükkörű és kicsinyes politikai és társadalmi feltevések, tulságosan szertartásos vallásos formu-lák elvesztették meggyőző erejüket s a világállam és a gazda-sági világközösség eszméi csak nagyon lassan törnek útaz általános elismerés felé.

Idáig csupán a kivételes emberek elenyésző kisebbségének gondolkodását irányítják. De lehet, hogy a jelen zürzavarára és tragédiájára morális és intellektuális ujjászületés következik, val-lásos ujjáébredés, amely olyan egyszerű és olyan tágkörű, hogy egymástól idegen fajokat fog egy körbe zárni és egymás-nak ismeretlen hagyományokat soroz a világ szolgálatára szánt egyetlen közös, egyszerű és bátor életrendbe. Ez újjáébredés nagyságát és hatalmát megjósolni nem tudjuk. Még arra sincs bizonyíték a kezünkben, hogy ez a folyamat már megindult. Az ilyen dolgok első jeleit ritkán veszi észre az ember. Az emberi fajok lelkének nagy mozgalmái eleinte úgy lopakodnak, mint tol-vaj az éjszakában s egy csapásra fedezzük fel, milyen hatalmasok és világgraszólók. A vallásos lelkesedés, minden eltorzulástól megszabadulva, lehet, hogy úgy süvölt majd újból végig az életen, mint egy nagy szélvihar, amely föltépi és fölszakítja az egyéni élet ajtaját és ablakait, számos dolgot tesz lehetővé és kényel-messé, olyan dolgokat, aniket mai kimerült életünkben még ki-vánságnak is soknak tartunk."

**Az „Erdélyi Róm. Kath. Státus“** elnevezés megszűnt. Az erdélyi róm. kath. státus és a román állam jogviszonyának a rendezése, amely annyi izgalmat keltett, végre a vatikán és a

román kormány között létrejött egyezmény alapján megtörtént. Az egyezmény, amely a korábban megkötött konkordátum kiegészítő részét teszi, a vatikán hivatalos lapjának f. évi júliusi számában jelent meg. Eszerint a státus eddigi elnevezése megszűnik s „Gyulafehérvári Latin Szertartásu Katholikus Egyházmegye Tanácsa” nevet veszi fel s mint ilyen, a gyulafehérvári egyházmegye szervévé lesz. A státus vagyonát jövőre a gyulafehérvári Ordinárius fogja kezelni az alapító okmányokban megjelölt célok szerint, a román állam felügyeleti és ellenőrzési jogának épségbentartása mellett. Ezenkívül a bukaresti metropolitának is meg van a felügyeleti és ellenőrzési joga, amely célból a költségvetés, a mérleg és jegyzőkönyvek évenként beterjesztendők. A kolozsvári egyetem mellett levő piarista templomban a görög szertartásu katolikusok is meghatározott időben istentiszteleteket tarthatnak, ellenben az ott lévő sekrestyés lakás az egyetem tulajdonába megy át. Az idő előtt, tévesen végzett telekkönyvi bejegyzések kiigazítása díjtalanul eszközendő. És ezzel egy tisztán erdélyi történelmi alakulat, aminő a világon sehol található nem volt, amely a kath. egyházi autonómiát a gyakorlatban is megvalósította, megszűnt. „A gyulafehérvári latin szertartásu kath. egyházmegye tanácsa” új szervczetet kapott, amely a püspök és a státus egymáshoz való viszonyát tisztázza s a püspök jogkörét kiterjeszti és határozottan kidomborítja. A Tanácsnak két szerve van: a közgyűlés és az igazgatótanács. A közgyűlés tagjai  $\frac{1}{3}$  részben az egyházi,  $\frac{2}{3}$  részben a világi elemekből kerülnek ki, részint hivataluknál fogva, részint választás útján. Az igazgatótanács tagjait a közgyűlés választja 3 évre, akik semmiféle díjazásban nem részesülnek.

**Egy hindu apostol a nyugati keresztények lelki életéről.** *Sadhu Sundor Singh*, aki Pál apostol módjára találta meg az élő Krisztust, a nyugati keresztények lelki életéről így nyilatkozott: „Nyugat fiai nagyon tudósok a filozófia és tudományokban, de a lelkiekből mit sem értenek. Mohón kutatnak mindenfelé, csak a lelkieket hanyagolják el. A nap és a holdfogyatkozás igen érdekli őket, kutatják a ködfoltok természetét, de a bűnök foltjait, mi lelkükre tapad, nem. A nyugati kereszténység elszokott attól, hogy az érzékfőlötti valóságok iránt komolyan érdeklődjék, ez az érzéke elsorvadt, sőt részben ki is vezett.

Gyöngesége, szegényes volta és benső hite hiányának oka az, hogy nem él igaz lelki életet. Az európaiakat annyira nyomják a külső világ gondjai, hogy nem érnek rá belső életet élni és imádkozni. Pedig azok, akik Istennel imádság révén nincsenek közösségben, nem érdemesek, hogy embereknek neveztessenek, csak kiművelt állatok. *A pogány népek között könnyebb az evangéliumot hirdetni, mint Európa névleges keresztényeit igazán keresztényekké átformálni.*“

**Goethe a hitről.** „Minden korszak, ahol a hit uralkodik bármilyen alakban, ragyogó, szivemelő és termékeny a környező világ és az utókor számára. De minden korszak, amelyben a hitelenség, bármilyen alakban, győzelemre jut, ha pillanatnyilag látszólagos fényben pompázik is, meghal az utókor számára.”

**Beiratkozások intézeteinkbe.** Az 1932—33-ik iskolai évre a theol. Akadémiára beiratkozott 22 hallgató, akik közül 2 leány és 1 külföldi. A kolozsvári főgimnáziumba 188. A sz.-kereszturi főgimnáziumból lapzártáig nem kaptunk pontos adatokat, míg az ottani gazdasági iskolába 70 növendék jelentkezett. A kolozsvári gimnáziummal kapcsolatos elemi iskolában 71 tanuló van.

**Missziói szellem.** A hittérítői szellem az a vágy, hogy megosszunk másokkal egy dicsőséges ajándékot — a legszebb dolog, amit az élet nyújtani képes és hiánya valamely egyházban annak a jele, hogy a többség már nem érzi nagyszerű és dicső dolognak a vallást.

**Beszámoló a D. F. E. Ifjusági Körei Egyetemes Szervezetének V. nyári konferenciájáról.** 1932. augusztus 12—16 napjain tartotta Homoródkarácsonyfalván és Homoródmáson az Egyetemes Szervezet szokásos nyári konferenciáját. Konferenciát megelőzőleg jólsikerült propaganda-délután volt Székelyudvarhelyen augusztus 11-én, melyet követett a tulajdonképeni konferencia Karácsonyfalván és Almáson.

Idéni konferenciánk — talán kivétel nélkül — felülmulja az eddigieket úgy magas nivójával, mint tömegeket mozgató, a szó szoros értelmében vett *egyetemességénél* fogva. A konferencia gerincét képező gondolat egy egységes erdélyi magyar társadalom kiépítésének a megvalósítása volt. A szellemi és anyagi szolidaritás megvalósítására mutattak rá előadásaikban *Balázs Ferenc, Dobai István, ifj. Fekete Domokos, dr. Györffy Béla* és *dr. Nagy*



Endre. Külön érdekessége volt a konferenciának a helybeliek gyönyörű népviseletük iránt tanusított szeretetük és ragaszkodásuk, valamint *Deák Bertának* a székely népviseletről tartott előadása. Az előadások iránti érdeklődést legjobban az bizonyítja, hogy állandóan 120—150 résztvevő és kb. 50 helybeli (dacára a munkanapoknak) hallgatta. Vasárnap pedig a dr. Nagy Endre előadásának 800-nál több hallgatója volt. Ez az eredmény azt mutatja, hogy megtaláltuk a helyes utat, amelyen tovább haladhatunk és reményt ad arra, hogy bátran tekinthessünk a jövőbe, ezutáni konferenciáink elé.

*Jakab Jenő.*

**Szépségverseny.** Az ujabban divatba jött szépségversenyekhez egy jeles magyar író az alábbi keresztény szellemű megjegyzéseket fűzi:

„A szépség nem jutalmazni való erény, mert az, hogy valaki szép, már egymagában véve ajándék az Istentől. Van ami helyettesíthetné a szépségkirálynő választásokat. Ez a valami: a *Jóság*. Olyan versenyt kell teremteni, amelyben produktivebb értékeket jutalmazunk, mint a szépség. A világnak ma nem szép asszonyokra, hanem jó asszonyokra van szüksége. A világnak olyan nők kellene ma, akik nem külső, de belső értékben gazdagok. Sokoldalúak. Műveltek. Tanultak. Tudnak úri nők lenni, ha kell, és tudnak dolgozni, ha erre rászorúlnak, sőt akkor is tudnak dolgozni, ha erre nem szorúlnak rá.” „A kiegyensúlyozott igazi nő, a ma nője és a jövő nője még is csak az marad, aki dolgozik, aki belül érték, aki anya, akit feleségül vesznek, aki hisz a női hivatásában. A világ nem a szépségkirálynőkön nyugszik és a családi élet oszlopait nem a szépség, hanem a lelki és erkölcsi kvalitások határozzák meg.”

**Gyász hírek:** *Katona Ferencné sz. Bajka Rózsika*, firtosmartonosi tanítónő, életének 29-ik évében, 9 hónapi boldog házasság után július 4-én, rövid szenvedés után, Firtosmartonosban elhunyt. Az Úr szolgájának annyi szép remény között rakott második családi fészket is feldulta a kiméretlen halál, midőn elrabolta belőle a forrón szeretett hitvestársát, aki vigasztalást és új életkedvet hozott a lelkészi lakásba. Öszinte részvétellel osztozunk a vesztes fájdalomban s Istentől erőt kívánunk szolgatársunknak a csapás hordozására, hogy aki ismételtlen megszorította, vigasztalja is meg.

*Graef Katóka* életének 25-ik évében hosszas szenvedés után, július 5-én Kolozsvárt, egy jobb hazába költözött. Egész lényéből a jóság, szeretet és kedvesség sugárzott, aki arra volt hivatva, hogy boldogságot árásson maga körül. S e helyett hosszas szenvedésével és korai halálával bánatot fakasztott és a könnyeket szaporította. Az Isten útai végére mehetetlenek. Tőle szálljon enyhület és vigasztalás a megsebzett szivekre s ő adjon csendes nyugodalmat az idő előtt elhervadt virágnak.

*Dr. Lókodi Sándor Balázs*, volt cs. és kir. főtörzsorvos, az Országos Társadalombiztosító Intézet ny. helyettes főorvosa, a Magyarországi Unitárius Egyház kebli tanácsnak tagja stb. a Ferencz József Rend lovagja, a Signum Laudis és egyéb hadi és békekötötések tulajdonosa, életének 63-ik, boldog házasságának 35-ik évében, aug 31-én Budapesten, hosszú szenvedés után elhunyt. Homoródalmáson született s mint papi család sarja, itt szívta magába azt a lángoló unitárius vallásos érzést, amely egész életén keresztül hevítette. Nemes keblü jó barát, elismert orvos volt, aki tudással és szeretettel szolgálta szenvedő embertársait. Halála széles körben ébresztett őszinte részvétet. Nyugalma legyen csendes. Emléke áldott, mindazok előtt, akik közel férközhettek jó szívéhez.

*Feischmidt Jánosné sz. Csókfalvi Raffaj Adél* élete 31-ik, boldog házassága első évében f. é. augusztus 4-én Kolozsvárt, hosszas és kínos szenvedés után elhunyt. Amikor a legszebb remények között indult el egy hűséges férj oldalán a családi élet útján, mint derült égből a villám, akkor sújtott le reá a rettenetes kór, amely a munkás és életvidám nőt szerettei mély fájdalomára napról-napra sorvasztotta. A halál megváltotta békével türt kínos szenvedéseitől. Emléke áldott s legyen csendes nyugalma!

## Nyilvános nyugtázás.

A Keresztény Magvetőre az utolsó nyugtázás óta a következő befizetések történtek :

Dr. Mikó Gábor (1930/31) részlet 445, Dr. Gyergyay Árpád (1931) 300, Dr. Gspann Károly (1931) 300, Sikó Lajos (1931) részlet 100, Útő Lajos igazgató (1927) részlet 100, Dr. Boros György (1931) 300, Dr. Csutak Mihály (1931) 300, Müller Géza (1931) részlet 150, Puksa Endre (1931) 300, Dr. Rozenberger Mór (1931) 300, Pálffy László (1931) 300, Dr. Mikó Lőrinc (1931) részlet 150, Ferencz József (1929/30) 200, Dr. Abrudbányay Ede (1931) 250, Dr. Kauntz Józsefné (1931) 300, Bölöni Vilmos (1931) részlet 100, Dr. Tóth György (1932) 200, Magyarsáros (1931/32) 425, Ébert András (1932) 200, Dr. Abrudbányay Géza (1930) 100, Tercsafalva (1929/30) 499 Leu.

Tisztelettel kérem a hátrálékok és az előfizetési díjak befizetését.

*Hadházy Sándor,*  
pénztárnok.

